

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Sen 461.122

Harvard College Library
July 25 1910
From the Estate of
Prof. Charles Gross

Deposited

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

APR 24 1917

HARVARD
DIVINITY SCHOOL

בר ליואי

תולדות ר' יהושע בן לוי הלוי, מקומו וזמנו, משפחתו ובית אביו, רבותיו וחבריו, קורותיו ועלילותיו, שיטותיו דעותיו והשקפותיו, וההנדרות התלויות בו, על פי התלמודים והמדרשים בשו"ן אל ההסתוריא הכללית והעברית של מאות השנים הראשונות שלאחר חורבן הבית השני.

מאת

יצחק ב"ר צבי רחליו.

מחבר הספרים:

תקון הסדר, ארץ ירדן ומועד ירח.

ניארק, —התרס"ז.

בדפוס א. ח. ראזענבערג, 157 א. בראדוויי, ניוארק.

©

BAR LEVOI

A BIOGRAPHY OF

RABBI JOSHUA BEN LEVI

A PALESTINIAN TALMUDIST OF THE FIRST HALF OF THE
THIRD CENTURY

Especial care was taken in collecting Rabbi Joshua's ideas on the
Divinity, Nature, and Man.

BY

ISAAC RACHLIN,

AUTHOR OF:

TICKUN HA-BEDER, ERETZ JORDAN AND MOED YOREACH.

NEW YORK,

1906.

PRESS OF A. H. ROSENBERG, 137 E. BROADWAY, N. Y.

הקדמה.

זה לי כעשרים שנה אשר הקדשתי את עמי לכתוב בספר את תולדות בעלי התלמוד, מחולקין, מיסודיו ובוניו. במרם שמתי בים הנדול הזה את דרכי היה עלי לחקן ולשכלל את ספר סדר הדורות, אשר בעת החיא, שספרי חכמי מערב אירופא חיו עוד חזון בלתי נפרץ בארץ רוססיא, היה הוא המורה הדרך הראשי לפני דורשי תולדות בעלי התלמוד להניעם למחוז חצצם, ונם אחרי העבודה הנדולה שעבד בספר הזה מר משיכיל איתן נשאר עוד מקום רחב ידים להתנדר בו. חלק אחד אחז ממלאכתי בחוספות, הערות ומראה מקומות לחלק שני מספר הזה נדפס בשנת תרמ"ז במאסף, "הכרם" לירידי מר אצלם בשם, "תקן הסדר". אחרי אשר הכנתי לפני את דרכי, היתה ראשית עבודתי בהאנציקלופדיא, "האשכול" שיצאה לאור בשנת תרמ"ח בווארשא ע"י מר נאלרמאן. שמה נפתחו לפני מעינות חדשים מכארות חפרום ראשי כוחבי דברי ימי ישראל, ואשת בצמא את דבריהם ויהיו כרבכים על תכמי לבי כעשות פרי יסוה לחם, ועבודתי שם הפיקה רצון מאת גדולי הרור ותחי למופת, ככתוב בעתון, "העברי", תרמ"ח, 47. הדבר הזה עודד אותי לכתוב בספר על פי התכנית המיוחדת אשר התוית לי, תכנית רחבה ומפורטת, את תולדות ראשי חכמי התלמוד, דברי ימיהם, שמוותיהם ודעותיהם, סדר הזמנים ביחוסם להם ויחוסם הם כהשתלשלות התורה שבעל פה, ואוציא לראשונה את תולדות ר' אושעיא בר חמא ("חמליץ, תרנ"א) ואחריהן תולדות ר' יחושע בן לוי (בכובץ, "ארבעה מאצרים", תרנ"ג, ובאזה המשכים ב"המליץ", תרנ"ד), וכבר הית מוכן בירי חומר רב לתולדות יתר בעלי התלמוד, אולם ההרפתקאות דערו עלי אז לא נתנוני לחביא אותן בשטמר. ונם אחרי אשר שבתי למנוחתי נעתרתי לבקשת ראשי הצוסקים בישוב ארץ ישראל, ואכתוב בספר את פרשת קדשת, "ארץ ירן" (נדפס בווארשא, בהסכמת ראשי נאוני אירופא, תרנ"ז), דבר שהיה אז הזמן נרמא כאשר התקדו רבים מאחינו ל"מטה האלף" ופניהם היו מעודות לארץ הברוכה אשר בעבר הירדן מזרחה, — ומערכת התולדות נשבתה.

בכל זאת, בכך הימים ההם לא משבתי את ידי מלעדור בשדה דברי ימי ישראל בתקופת התלמוד, ואעזקה ואסקלה ואשקחו ממעיני החקירות והחדשות אשר חקרו את מיטיהן לעתים לא רחוקות, ותחיינה שעשועי יום יום. ולאשרי והנרענים האחרים אשר זרעתי על תלמיו הציצו ציץ וינמלו פרי אשר לא שערתי מאז. ויהי בראותי אותם כי נחמדים המה למראה וטובים להשכיל, ואשוב ידי עליהם שנית לסדרם במצרכת יותר רחבה ויותר מסורסת על פי תכנית חדשה ומשכללה. הצצתי לי שב בשלוה, והנה קצצו עק רוססיא רונון של שנות התרס"ד — תרס"ה, ושערי הספרות בכלל והעברית בפרט נשטו, כי "אי סיפא לאו ספרא",

והאחרון הנדיל, כי בראשית שנת התרס"ו, אחרי חבז והמשיסה שהיו בעיר מנורי לונאנסק פ' יעקאמערנאסלאוו, נשאיתי גם אנכי כמצודת שאין בה דגן ואשב משמים כשנה, ואם אין קמח אין תורה. עד אשר עזרני ה' לצאת מעמק חבכא וביום ערב חג השבועות שנת תרס"ו באתי העיר נויארק למצוא מנוחה תחת כנפי ממשלת ארצות חברית של אמיריקא, ואת אשר לא פללתי מצאתי שם, כי כשם שהיא הומיה מסוחרים ורוכלים כך היא מלאה חכמים וסופרים, בתי מדרש לתורה היחדות ובתי אוצרות ספרי עבר יתנססו בה לתפארה ומאורם יתנו דורשי תורה ושוחרי חכמה, ולא רחוק היום אשר מנויארק תצא תורה ואורה לכל ישראל בכל מקומות פוזוריהם. ואברך את ה' כי הגלני למקום תורה. פה אנוח מעמלי ומרגני, ופה אמצא ידים לכלות את אשר החלתי לעשות בתולדות בעלי התלמוד. ובעזרת ה' הנני מוציא היום לאור את תולדות ר' יהושע בן לוי לראשונה, יען שבהן בולטת יותר שטחי החדשה בפרד השתלשלות התורה שבעל פה : חמדות, החלכות והמשניות הראשונות, החצוניות והנדוכות, עד ראשית התיסדות התלמוד, שהיא כמפתח לתולדות יתר בוני התלמוד. ומחויב תודה אנכי למר א"ז פרידווס מנהל מחלקת ספרי ישראל בבית N. Y. Public Library אשר בטובו הואיל להיות לי לעזר בחפוש ספרים חרשים וישנים בהאוצר הנדול של חכמת ישראל הזה, שנתנו לי חומר חדש לשכלל בו את ספרי זה.

והנני להעיר בזה את און הקורא : א) כי כמו המצייר שלא יקה, למעשה התמונה אשר יעשה, את כל מכסת הצבעים המונחים לפניו, כי אם ככל הדרוש לחפצו, כן אנכי לא רשמתי את כל מאמרי ריב"ל, המה הסממנים והצבעים שבהם ציירתי את תמונתו הרוחנית, כי אם על פי הרוב שנים או שלשה ולפעמים הסתפקתי גם באחד, ככל אשר מצאתי די לרשמי ושרטוטיה של התמונה השלמה. ב) מילתא ננאה דאית כך קדים אסרה. יאמרו הפוריסטים מה שיאמרו, אנכי שמתי מעורי את דברי ר' יוחנן (ע"ז נח, ב ; חולין קלו, ב) : לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן, — אור לנתיבות עמי, ובהענינים שדרשו ממני לדבר בהם בסגנון בעלי התלמוד והמדרש, השתמשתי גם בהאורתוגרפיה ושימוש הלשון שלהם. ואם שנו רבותינו ויחסאו להשפה גם אתי תלין משונתם. והיה אם ירצה פעלי זה וימצא לו מהלכים בין קהל הקוראים אשר הספרות התלמודית וסופריה עודם חביבים עליהם, נכון אנכי ברצות ה' להקריש עתותי כתורה ואסדר את יתר החומר הרב השמור אתי לתולדות יתר בעלי התלמוד אשר מיטיהם אנו שותים ובשמים נדגול כל ימינו.

המחבר.

נויארק, ראש חדש אלול התרס"ו.

תכן הענינים.

פרשה ראשונה. תולדות ימי חיו.

א. המשנה ודורשיה. — הדרישה ההניינית בהתורה הכתובה, המדות, ההלכות חמר לחמשנה. סדרי משנה, משנתו של ר' יהודה הנשיא, ר' חייא ובר קפרא מאספי משניות קדומות. דרישת המשנה ובאורה. משניות נדולות, תולדותיהן מסדריהן ועורכיהן. לוי בר סיס, שונה בריתות ומתקן משניות. התוספתות. — 12—2.

ב. ברא כרעא דאבות. — לוי בר סיס מטיף יתקרי ורבי לא יתקרי, ועד זקנה איננו עוזב את בית מדרשו של רבי. ר' יהושע בן לוי בבית מדרשם של בר קפרא ובר פדיה בערי הדרום, עושה עושר בעיר כוד, לוקח אשה ומוליד בנים. — 15—13.

ג. אכסניא של תורה. — קסרי או קסרין מושב המושל הרומי. הריסת ביתר. ר' עקיבא ר' יוסי ור' יהודה צופים את נמות רוח המושלים. ר' נמליאל ר' אליעזר ור' יהושע בקסרין. קסרין עולה כפורחת, אכסניא של תורה. מות ר' אליעזר ר' יהושע ור' עקיבא, נזירות מתחדשות, ר' יהודא בן בבא ותלמידיו ר'ע חנותרים, אישא. אנמינינוס פיוס, רוחה. שוב הסנהדריה ליבנה, ר' יהודה ר' יוסי ור' שמעון שבים לקסרין, דבת ר"ש ור' יוסי הובאה שם רעה לפני המישל, ר"ש מתחבא במערה, ר' יוסי נולח לצפורי עיר מולדתו, ר' יהודה מתעלה ועוזב את קסרין להיות מורינא דבי נשיא ביבנה. חנורה בטלה, רבותינו מתבנסים בפעם בפעם ביבנה, ר' יהודה ראש המדברים, קסרין שוממה. — 22—15.

ד. אילת השחר. — ר' יהודא הנשיא בטבריא, תורה ונדולה במקום אחד, אנמינינוס מושיט לו יד. במות אנמינינוס נתפזרה החכילה, עמודי בית המדרש רופפים, ר' אמי ור' אסי הולכים במשלחת הנשיא לתקן בתי ספר בערי הגליל. הפץ ר' הנשיא כי השפח היונית תירש את הסורסית, ושוכח את ר' אמי ור' אסי לקסרין לחשתלם בחשפה הנאות הזאת. ר' נמליאל ברבי, בית מדרשו בצפורי איננו מחזיק עוד מעמד, תלמידים רבים נודדים, חימטלה משנה את מעמדה, קסרין שבה להיות מגדל צופים. קרני אורה, התורה מחזרת על אכסניא שלה. — 26—22.

ה. רבנן דקסרין. — ר' אושעיא העמד על המצפה בקסרין, מתורע אל ר' אמי ור' אסי. ר' יהושע ב"ל עוזב חיי שעה ועוסק עמהם בחיי עולם, ר' חנינא נקח עצם בפעם בפעם, יתר רבנן דקסרין, חבריהו דרבנן. ר' חנינא חוקם על לשבת ראש בישיבת צפורי, לוי עוזב את ארץ ישראל לכת כבבל, ר' יהושע בנו איננו הפץ לעוזב את תורת ארץ ישראל. קסרין מתמלאת מחורבנה של צפורי, אבות התלמוד. — 33—26.

ו. ארצות צדיק. — בעצמיו עוזב ריב"ל את ספרין ושכ ללוד, חציק מתנהג בכיתו בחסידות ומיסר בית מדרש, תלמידים רבים מתאספים אליו, ענותותו של ריב"ל. האב לוי זוכה כבנו ר' יהושע בנמרא ובסכרא. תכונות תלמוד בבית מדרשו של ריב"ל כבוד ושל ר' חנינא בצפורי. ישיבת צעורי נעתקת לצבריא, ובראשה עומד ר' יוחנן, ושמה מאחדים שתי התכונות, וע"כ תיחה המרכז לדורשי תורה. ישיבת לוד תולכת ודלה, ותלמידיה עוזבים אותה אחד אחד, ערי הדרום מתרששים וסחר לוד יורד פלאים, ומקומם יורשים ערי הנגל. ריב"ל עוזב את לוד לבלות שארית ימיו בסכריא, מתחתן בנשיא, ומניע לזקנה ושיבה. — 33-38.

פרשה שניה. שימותיו, דעותיו והשקפותיו.

א. בהלכות. — משניות, מקורם ובאורם. הלכות : פסקי הלכות כלליות, ופרטיות. מדות : יסודי תהנין במשנה. תלמוד : קרא, נמרא וסכרא, מה שתלמיד חזיק עתיד כחדש, ומה שהציבור נוהג. — 39-44.

ב. בהגדה. — ששת וסגנונו, רוח אביו דובר בו, ותורת ר' יהודה ב"ם על לשונו, מסירת אנדה, אנדות משמיות ובאורי מקראות. ואנדות במדות ומוסר. — 44-52.

פרשה שלשית. איספקלריא מאירה.

א. פני יחושע. — דעותיו והשקפותיו : מעשה בראשית, תעודת ישראל, ישראל בעמים, ישראל ואוריתא, האדם וחובותיו. מחיי המשפחה, חינוך הבנים, שכר ועונש, אמונותיו ויריעותיו בחכמת המבע. — 53-61.

ב. נאה דורש ונאה מקים. — רם ושפל, אין לפניו לא קנאה ולא שנאה, למד לעשות כמתקנים שבאומות, את עמי הארץ לא יכול נשוא, דן את כל האדם לכף זכות, מכבד חכמים ומושיב יד עזרה להנשיא. — 61-65.

ג. דברי הגדות. — ההגדות המיוחדות לר' יחושע בן לוי, תולדותיהן (ע' 66 ש"ב, צ"ל : אנחנו אספנו) ויחוסן להגדות שונות. ריב"ל איש המופת, החמק רואה בו את האדם העליון בן אלמות, ובדמיונו יוצר אדותיו הגדות נפלאות. מבעד למסך. — 66-90.

הוספות, השמטות, הערות (ע' 92 ש"ד, במקום : רבותיו, צ"ל : רבותינו) ותקונים. — 90-92.

אור לנתיבה.

(א) ספרים.

צית המדרש, הולאת ר"א יעללינעק, לפסיא—ווינא, תר"ג—תרל"ח: אנדחא
דצני משה; אלפא ציתא דר' עקינא; גן החיים; כיז דין הקצר; מדרש: אלה
אזכרה, ויושע, כונן, מעשה תורה, תהלים כ"י; מסכת: ניהנס, חצוט הקצר;
מעשה: דר' יהושע בן לוי, עשרה הרוגי מלכות; מעשיות; סדר גן עדן; סעודת
גן עדן. והקדמות המ"ל לכל אלה.

דברי ימי ישראל, ח"ג, ר"ז נראץ, העתקת שפ"ר, ווארשא, תרנ"ד.
דור דור ודורשיו, רא"ה ווייס: ח"א, ווילנא תרנ"ח; ח"ב, — תרנ"ו; ח"ג,
וויען תרמ"ג.

דורות הראשונים, ח"ב, ר' יוסף הלוי, פרנקפורט א"מ תרס"א.
יוחסין, ר' אזרהס זכותא, עם הנהגות יענ"ץ, ווארשא תרל"ה.
ילקוט שמעוני, עם פירוש זית רענן, ווארשא תרל"ז.
כל צו, פיורדא תקמ"ב.

מצוא הירושלמי, ר' זכריה פראנקעל, צרעסלייף תר"ל.
מצוא התלמוד, ר' צבי הירש חיות, זלקויף תר"ה.
מגלה עמוקות, על תפילת משה, ר' נתן שפירא, זלקויף תק"ס.
מדרש הנעלם, מזהר חדש, ווארשא תרמ"ה.
מדרש: רבה, ווילנא תרמ"ה; הולאות ר"ש צאנער: משלי, ווילנא תרכ"ג; שמואל,
קראקא תרכ"ג; תהלים, ווילנא תרכ"א; תנחומא, — תרמ"ה.

מורה נבוכי הזמן, ר"נ קראכמאל, ווארשא תרכ"ד.
מחזור ויטרי: פרק גן עדן, צרלן תרכ"ג.
מעיל צדקה, ר' אליהו הכהן אזמיר תנ"א.
משא ארץ ישראל, ר"י דערענבורג, העתקת מצנ"ן, פטרבורג תרכ"ו.
נחלת שמעוני, ר' שמעון פיזר, וואלנזיצעק תפ"ח.
סדר הדורות, ח"ב, ר"י עפשטיין, הולאת ר"נ משכיל איתן, ווארשא תרמ"ב.
ספר הלקוטים, ח"ג: פרקי רבינו הקדוש, הולאת ר"א גרינהוט, ירושלים תרכ"ט.
ערוך השלם, ר' נתן מרדכי, הולאת רח"י קאהוט.
פסיקתא: דרז כהנא, הולאת ר"ש צאנער, ליק תרכ"ח; רנתי, — ר"מ איש שלום,
ווילנא תר"מ.

VIII.

ראשית חכמה, ר' אליהו די וידאש, דיהרנפורט תקמ"ו.
 שצט מוסר, ר' אליהו הכהן, דיהרנפורט תקס"ד.
 שצלי הלקט הישן, ר' נדקיסו הרופא, וויניציא ש"ו.
 שער הנמול, מספר תורת האדם, הרמז"ג, וויניציא ש"ח.
 תורה אור, דון יוסף אבן יחיאל (ע"י 70 ש"י, תחת: לריד, ג"ל: לריי), זלקוויץ תקס"ז.
 התחיה, ח"ג, שניאור זכא, ברלין תר"י.

תלמוד: צנלי, ווילנא, דפוס ראם, החדש; ירושלמי, זיטאמיר תר"כ—תרכ"ז.
 תנא דבי אליהו, הוצאת ר"מ איש שלום, ווינא תרס"ג.
Bacher, Wilhelm. Die Agada der Palestinensischen Amoraer, Bd. I, Strassburg, 1892.
 (צא לידי אחרי חתימת ספריו, צו כתיבים תולדות
 ריב"ל ציתרון הכשר דעת ובהרצה עניינים כוננו לדבר אחד, אומם לא נתנצחו
 צסננון אחד, ווייני ומינייה תסתייע מילתא).

Hamburger, J. Real Encyclopaedie fur Bibl und Talmud, Abth. II, Sterlitz, 1883.

Raymundus, Martini. Pugio Fidei, Paris, 1651.

Zunz, L. Gottesdienstliche Vortraege der Juden, Berlin, 1832.

ב. מאמרים.

ר' אלעזר אטלס. נקרת לס' על נהרות צנלי הכרם, ווארשא תרמ"ז.
 ר' חיים אכפנדייס. הנריית ויחוסן למשנתנו, כנסת ישראל, ווארשא תרמ"ה.
 ר' יחיאל מענדלזאהן. ע"ד התואר צרני, האשכול קרקא תרנ"ח.
Abramovitz, H. Joshua b. Levy, The Jewish Encyclopedia, Vol. VII, New York, 1904.

Gaster, M. Hebrew visions of Hell and Paradise, The Journal of the Royal Asiatic Society, 1893.

Kohut, G. A. Rabbi Joshua ben Levi and the Prophet Elijah, Jewish Comment, Nov. 30, 1900.

Loeb, Isidore. Polemistes chretiens et Juifs, Rev. Et. Juives, vol. 18.

ר' יהושע בן לוי הלוי.

פרשה ראשונה.

תולדות ימי חייו.

„תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים.“

ר' יהושע בן לוי הלוי, שהיה ידוע בדורו בשם „בר לויאי“ (1) —כנוי הכולל שם אביו (2) ויחס משפחתו (3) כאחד— אשר תמונתו הרוחנית תתראה לפנינו בזה כבאספקריא מאירה, חי בסוף האלף השלישי ובראשית האלף הבא אחריו, בתקופה היותר נכבדה בדברי ימי התורה שבעל פה, ויחד עם יתר חכמי דורו השתתף בכל פעליהם ומעלליהם. הוא היה אחד משרבי הסולם אשר עליו עלתה התורה המסורה ממדרגת המשנה למדרגת

(1) שנת קנ"ה א'; סנהדרין י"ח, סע"א; כתובות ע"ז, סע"ג. והנה מצינו שנת קת, סע"ג: זר לויא הוא קאי קמיא דמר עוקנא - ודעת הסדר הדורות נוטה שהוא בנו של לוי, ולמלאות את דבריו עלינו ללכת בעקבות האומרים דתרי מר עוקנא הואי דמסתברא כותיהו, ולהסיף עליהם, שנימי רבי האחרונים נשנתו נטריא (רש"י ראש השנה לא, סע"ג, וע"י עזודה זרה י, סע"א), כפי הנראה נחלק העיר הנקרא כפרא (ירושלמי מגילה פ"א) היה גם שמואל מנית דינו (הרמז"ס בהקדמות לספר הי"ד) ומר עוקנא האב בית דין (הש"ס שנה נה, רע"א; קדושין מה, ג). ואף שגאנדה היה מר עוקנא ככופ ומסדר אגדתא קמיא דר' יהושע בן לוי (נרכות י, א, ולדעתיהו דהתוספות חולין יג, א, ד"ה נעא נכל כי ה"י גונא משמע כחלמיד לכני רנא, ואנאם הסדר הדורות בהקדמותו שדי נה נרגא, ש"ס דיתני קמיא והיה רנא), שהיה ראש צעלי האגדה בזמנו כדכתיבנא בפרשה השנים; הנה נדינא הו קאי הוא קמיא דמר עוקנא. ומצינו לו חנר את שמואל, שנשמעתא הו יתיב מר עוקנא קמיא, ונדינא הו יתיב קמי' דמר עוקנא (מועד קטן טז, ג) — (2) ראה בפרק שאחר זה. — (3) חולין קי, סע"ג.—

התלמוד, וכל דברי ימי חייו אחווים ומשולכים בדברי ימי דרישת המשנה ובאורה בעזרת הבריתות, וצמיחת התלמוד והתפתחותו בצורתו הנכונה, ועד כן לא הכריעו חכמים ברבי יהושע בן לוי בקהל מי מחבורת החכמים יחד כבודו: על חבורת התנאים (4) או על חבורת האמוראים (5) לכן בסרם ננש לכתוב את תולדות ימי חייו עלינו להניד מראש דברים אחדים על אדות המשנה והערכתה, אשר יהיו לנו כאבני מסדות לבנין התולדה הזאת.

א. המשנה ודורשיה.

ר' יהושע בן לוי אומר: עמוד ברזל המשנה. (1)

אף שמן העת שהדרישה ההניונית בתורה הכתובה התרקמה והתפתחה בדמות מדות מסוימות להתורה שבע"פ, — המביעו הם את החותם האחרון על חומר ההלכות המסורות שנאספו מדור דור, ויהיו לאבני בנין המשנה המסודרת (2) אשר רק בה חוו כל

(4) הרמזים נהקדמחו לספר ה"ד. — (5) רש"י נדה יח, רע"ג, ונצא קמא

פנ, רע"א.

א. (1) ויקרא רנה כא, סס"ה. — (2) הדרשנים הנדולים שמעיה ואבטליון (פסחים ע, א) היו הראשונים אשר פלסו נתיב להלל תלמידים לכון את המדות שהתורה נדרשת בהן (סוף זריח דר' ישמעאל זראש הספרא), והלל היה הראשון שעשה את המדות מסדות להלכה המסורה, כדמוכח מירושלמי פסחים רפ": אחרי "שיצא הלל ודרש כל היום" אמר "כך שמעתי". וכן שם צירושלמי הלל: "דרש והסכים" ואחרי כן "קיצל הלכה". — ונתן יד להפתנס: כל תורה — שנעל פה — שאין לה בית אצ — יסוד הניונית הכתובה — אינה תורה (ירושלמי פסחים שם. והלא דברי נעל קרנן העדה שם: שאין לה בית אצ, שלא קצלה מרצותיו, אינה תורה ואין לסמוך עליה, לכן אמר שכן קצלה מרצותיו. לישנא אחרינא, כל תורה שאין לה ענין ודוגמא ממקום אחר, אע"פ שהיא הלכה למשה מסיני, קרנן להשתכח, ולהכי אע"פ שהיה הדבר קצלה ביד הלל, אפילו הכי היה דורש היקש וגזירה שוה, והראשון נראה לי. — אמנם כן עלונה היא העיסה של הלישנא אחרינא שנחתומה מעיד עליה, אולם כפי שאחזה לי אזי עלונה היא ואינה נעלנת, כי נאמת רק הלישנא אחרינא

בתי המדרש בישראל חוות כר התורה המעשיות, — בכל זאת היה עוד לכל אחד מראשי החכמים סדר משנה מיוחד בסגנונו ובצביונו, (3) שפה אחרת ומבטאים אחרים לפי רוחו ומעמו של כל אחד מהם, (4) עד שקם הנשיא רבי יהודה וירא כי מספר הישיבות מספר סדרי המשניות, ולב התלמידים צר מהכיל את כלם כאחד, ושכלם קצר מלכוא עד נבכי חקר כל אחד ואחד מהם, (5) ויקם הוא ואחיות חכמים עוזרים על ידו, ויקבצו את

הוא העיקר ויש לו סמוכים במדרש תהלים קד, כה: כל מקום שנאמר רעש, — הפסק מלכות הוא, ואיזו בית אז שלהן: ותרעש הארץ ותחל, — למה? כי קמה על צנל מחשבות ה' (ירמיה נא). — שההגיון במקרא הוא בית אז להמסורת וציאור המלה "רעש" שכל מקום. והציטו "בית אז" הוא מקביל אל "בנין אז", אחת המדות שהתורה נדרשת בהן, שציאורו הוא כמו שכתבנו, כדאיתא בתוספות יומא ג, ב, ד"ה זה: ומדנקט זה צנה אז, משמע מיתורא דקרא. ועיי' ויקרא רצה כד, ג, ונמפרשים שם. ולפיכך מתישבים גם כן דברי השיר השירים רצה ג, ד: שני חזרים שעוסקים בדבר הלכה, זה חומר בית אז של הלכה וזה אינו חומר בית אז של הלכה, חומר הקציה ודגלו עלי אהבה. — שרל שאינו חומר את ההגיון בהכחז שיהיה אז ויסוד של ההלכה המסורה, וכל זאת גם דגלו עלי אהבה, שעכ"פ לא מלנו יוציא מלים, כי אם עוסק בהלכה מסורה. ואלו להפירוש הראשון לא יתכן שיהא דגלו עלי אהבה של המחדש ונודה הלכה שלא קבלה מרבותיו, שהלא כבר מנויה וגמורה שחורה כזאת אינה תורה. ועוד, שהלשון "חומר ואינו חומר" מנומנים לפי הפירוש הזה. ועל כן נחרתי בהפירוש השני שהוא דבר נאה ומתקבל. — וכיון שנתחדרה ההלכה ותקבל את צורהה האחרונה החלו צעלי אסופות, ר' יוחנן בן זכאי וסיעתו (רש"י עירובין יט, א, ועיי' דד"ד ח"ב ספ"ה) לקבץ על יד את החומר המעובד הזה ולסדרו במערכת סדרים על פי התכנית אשר התווה עוד הלל (עיי' מורה נבוכי הומו, ווארשא, ז' 208), ואת המערכת הזאת קראו בשם "משנה", לאחר כי מעתה חדלה המסורת מפה אל פה רק לחד נדרא להיות סייג להתורה שצעל פה (ר' יוחנן בן זכאי הוא האחרון ששלשל הקבלה שמשכת אבות), והרי היא קבולה ומומנת צבית המדרש כל הרוצה לשייך יצוא וישנה. — (3) עיי' גראש תשונת רש"י שנספר יוחסין. — (4) שחייב אדם לאמר בלשון רבו (הוריות א, ג, ועיי' ברכות מז, א, ; ברכות ה, א). — (5) עיי' בהקדמת הרמב"ם לספר הי"ד.

כל סדרי המשניות שהיו לפניהם, (6) ויסירו מהם כל יתר וכפול, זאת כל הטוב והמוכח השאירו להם, ויערכו מהם סדר משנה בצורה חדשה ובמערכה יפה שלא היה כמות, בו נקח כל עקרי היהדות המעשיית עם כל יסודי חלופי הדעות של ראשי חכמי הדורות שהיו לפניו התלויות בהם, וכל שרשי דעותיהם והשקפותיהם במדות ובמוסר, — למען תהי המשנה הברורה הזאת המגדל המאיר האחד, אשר לאורו ילכו כל דורשי התורה המסורה ולא יתעו עוד איש לעברו.

אולם רבים מגדולי חכמי הדור ההוא התנגדו לחפצו של רבי כחתיים תורה שבעל פה בדימויו ולהשכיח את כל סדרי המשניות הקדמוניות אשר עוד הרבה יש ללמוד מהם. (7) ויקבעו בתי מדרש לעצמם, ויהיו שונים שם את המשניות הקדמוניות בצביון ובסגנון הראשון, איש איש מכל הבא בידו. הראשון בהם היה בר קפרא, שבהיותו יושב ארץ הדרום. (8) היא ארץ יהודה מדפנים. (9) קיבץ מחכמיה הרבה משניות התנאים הראשונים שישבו שם בדור שאחר החורבן. (10) ונתקמו בידם מפני הסדר הטוב שהיה להם, סגולה בדימודם. (11) משניותיו אלו הובאו דראשונה לארץ הצפון, חוג פעורת בית מדרש הנשיא, על ידי תלמידו ר' אושעיא. (12) ושני לו ר' חייא שעלה מבבל, שמלכד סדרי משניות קדמוניות שלמד מדבי, (13) הביא עמו משניות ראשי חכמי ארצו. (14) הן הגה ההרכבות החדשות

(6) נדרים חא, א: גמיר רבי תלת עשרי אפי הלכסא. — (7) עיי' תוספות נדה סג, ג ד"ס ר' חייא. — (8) ירושלמי נדה פ"ג סה"ג. — (9) עיי' תוספות יום טוב ראש תוספת דמאי. — (10) כדכתיבנא נראה פרק "אבסטיח של תורה". — (11) עירובין נג, סע"א. — (12) ירושלמי שנופות פ"ה ה"ג; יומא פ"א ה"א: ר' הושעיא אמר ואיתי מתניתא דנר קפרא מדרומא. ועיי' דדויד ח"ג רפ"י זכערה. — (13) נדרים חא, א. — (14) שנת נז, סע"ג: אמר רב תלמי תגילת ספרים צי ר' חייא, וכחנז נס, אימי קן יהודה אומר וכו'. — שם האומר אימי קן יהודה שהוא חסד הסבלי (פסחים ק"ג, סע"ג) מעיד עליה שמואלה מנבל. זע"י תשנז רש"י ששלשלם סכמי צנל יומו ר' עקיבא, סלל ארי תנינא קן חסי ד' יסועה. —

הממלאות את כל חללו של הש"ס בשם: תני בר קפרא, תני ר' חייא. (15) ואף שמשנתו של רבי נתקבלה בכל בתי המדרש, בכל זאת גם סדרי המשניות של החכמים האחרים נתקבלו ברצון כאבני חן, אשר קרנים מידם דהאיר באור בהיר את הפתגמים הקצרים אשר שם רבי לפעמים במשנתו ואשר בהם תלויים תלי של הלכות. (16) ויהי להם סדר המשנה של ר' יהודה הנשיא, אשר מאז קראוהו על פי הרוב בשם „משנה" סתם, ללימוד חיובי לכל המשחר כתלי בית המדרש, ויתר המשניות אשר נקראו מאז בשם „משנה חצונה" (17) או „בריתא" (18) — ללימוד רשות (19) לכל הרוצה לחדור אז חביון מקורי המשניות ולהאירו באור הבריתות.

הנה כי כן נפתח בר חדש לפני דורשי התורה המסורה, אשר עליו התנשא ברכות הימים הבית הרם והנשא, בית דרישת המשנה, אשר חכמי ארץ ישראל נקבדו בשם „תלמוד", ובפי חכמי בכל מוסב שם „נמרא", לאמר נמירת והשלמת החלכה דהוראת מעשה, (20) אשר רבות עמלו בונוי בו עדי הוקם על תלו, ועד תלמידי רבי הוטל הנורל דהכין למענו את אבני הפינה והמסדות, ועוד בימי חיי רבי אספו סביבם אחדים מתלמידיו, בראשם ר' חייא, (21) חונ שומעי לקח וישיפו לפנייהם את הניוני לבם בביאור המשנה, איש איש לפי דעותיו והשקפותיו, ויהיו נקראים בשם אשר קראם, כפי הנראה, העומד בראשם בשפתו הכבלית „בעלי נמרא". (22)

(15) אמנם כן גם הרבה הלכות הונלו בש"ס בשם: תני ר' אבשיא, ויש מהם שהם מנגד למה דתני ר' חייא (33א קמ"ד, ג, ע"ש ה, ח). והדעת נוטה שהן מהם המשניות שקיבל מר קפרא רבו, קודם שעזז אותו ללכת לשמוע תורה מפי ר' חייא (כריתות ט, ח). — (16) עיי' תשובת רש"י, ווארשא, דס"ח, סע"ג. — (17) במדבר רצה ית, כא. — (18) עיי' קינור כללי התלמוד, הכספה לס"ח נרכות, נערכו. — (19) רש"י שנת פא, ח; חולין יג, ג. — (20) מורה נבוכי הזמן, ווארשא, נד 190. — (21) עיי' דור דור ודורשיו ח"צ פ"כ. — (22) 33א נמרא ט, יא: רנ... אמר יכנסו... בעלי נמרא. — ולדעת רש"י נרכות מז, ג; נדה ה, סע"ז: היא הגמרא התלויה בסמרא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאככים יחד ועוסקים נכך עוד

ויהי כאשר נוכח רבי באחרית ימיו כי לא טוב הדבר לחתום את התורה שבעל פה בלימוד משניותיו, כי לא רבים יחזמו דהבין את כל ההוראות והדינים שבהבריות אשר הוא אמנם כללם במשניותיו רק ברמז, (23) וכי יש כאלה דלא רמיזי נם במתניתו, (24) וירא את אשר עשו בחירי תלמידיו והנה טוב הוא מאד ומתקבל על לב הדור החדש, וימלא את ידי איש עצמו ותלמידו המובהק ר' חייא, ואת ידי ר' אושעיא תרמידו העוזר על ידו, (25) והוא עומד עליהם, (26) לעבור על משנתו במהדורא תנינא ולסדרה, במתכונתה הראשונה, בסדריה ומסכתיותיה, במערכה חדשה, שמלבד שיכנסו בה כל ההוראות והדינים שנתפרשו בהבריות שאחרי החקירה והדרישה שר' חייא ור' אושעיא נתבררו שאין לפון באמיתתן, (27) ושכל ההכחות

צימי התנאים, והיא דוגמת הנמרא שסדרו האמוראים. ומואל דבריו צנא מניעא סכ"ג נלמוד אמנם לדעת שהדוגמא הזאת היא רק צנחית דרישת טעמי המשנה ופסקי הלכותיה ע"פ מקורם בהמשניות הנלתי סדורות הקדמוניות. אולם הנמרא הראשונה לא ידעה עוד את הסויות והסידורים של האחרונים. ומניסת רבינו גרסום בפירושו לצנא צתרא קמה, סע"ג; תנו רבנן... זה צעל גמרא. אמר ר' זירא אמר רב... זה צעל תלמוד (וכן הוא צסנהדרין ק, סע"ג), — שעד הוא לעצמו שלא חלו צו ידי המצקר להמיר תלמוד גמרא, — נראה שמיד צדור שאחר שוני הצריות, הסצו צעלי דרישת המשנה הראשונים הירושלמיים את שם "צעלי תלמוד" צלשונם הירושלמי. והשם הזה נשאר להם גם צדורות האחרונים: צמדש צבה, צראשית ר"ש מ"א; ויקרא ר"פ ר"ג; קהלת ו, ג; צמדש משלי ט, י, וכן הוא צדפוסים הראשונים צעירוצין כ"א, ג, ע"י ערוך השלם ע' צעל גמרא. — (28) ע"י תענית כ"א, א; כתוצות כט, ג. — (24) ע"י לעיל הערה 7. — (25) ר' אושעיא הוא תלמידו של ר' חייא (כריתות ה, א). — ואמנם כתצתי שר' אושעיא נשא צמשאת העצודה של ר' חייא צפקודת רבי, צכדי לצאת ידי רש"י תענית כ"א, א, שכתצ: ודצי ר' חייא ודצי ר' אושעיא דהוי מצדרי מתניתא ע"פ רבינו הקדוש שהיה רצם. ולדעת הרמזים צהקדמתו לספר ה"ד היה ר' אושעיא מצית דינו של רבי אמנם הראצ"ד צהלגותיו לא מאל מקור לצדריו. — (26) תוספות צנא קמא צד ג, ד"ה צימי: אלנ צריות היה שונה ר' חייא מה שהיה מוסף רבי על המשניות. — (27) ועל כן יאמרו: כל מתניתא דלא מתניתא צי ר' חייא ור' אושעיא,

הפסוקות יהיו מוטעמים ומוסכרים על פי המשא ומתן התלמודי, — תכלול גם את יסודי ההניין והכרעת ההלכה על פי המסקנא האחרונה שר בית דרישת התלמוד, ועליהם ילכו גם יסודי ההנדה, אשר היו כבר סדורים בבית מדרשו של רבי, (28) למען תהי המשנה — התלמוד האחרונה הזאת המפתח לכל פתחי תורת היהדות המעשיית והמוסרית, לא תחסר כל בה.

מערכת המשניות הזאת, שעוד בימי רבי נממרה רובה ותהי לחבמי בית המדרש הענין הראשי דענות בו, דא זכתה לצאת בימיו כלולה בהדרה בהמשנה הראשונה, ועל כן לא ירשה האחרונה את מקום הראשונה, (29) ואחרי מותו של רבי (30) כאשר נבר פירוד הדעות, נעשתה תורתו האחת האחרונה לשרש תורות, אשר עורכיהם ומסדריהם עשו בעם תקונים, שינוים והוספות, כל אחד כפי נטות רוחו וטעמו, ונקרא בכלל בשם „משניות גדולות“: משנתו של בר קפרא שנתקבלה ביתר שאת בארץ מושבו בדרום; (31) משנתו של ר' חייא שנתקבלה בכר בתי המדרש במשנה ברורה, (32) ועל כן נקרא „רבה דמתניתאי“;

משנשתא היא (חולין קמ"א, א). — (28) ויתרון ארץ ככל היא, — דברים שתרצה הן מיותרים בתורה, כגון תוספות של בית רבי ותוספות של ר' נתן, — שותוספות של ר' נתן, ששאריתם נשארו צידו למסכת אבות, אלו למידים שהתוספות של בית רבי היו גם כן צהגדה, ועוד שאם היו צהלכה, למה הם נראים כמיותרים. ועל כן יש לשער שאל דלומר שם הלאה צהדרש: הלכות גרים ועצדים אף הם נתנו למשה צסיני, (והם חסונים) כגון הלכות צניית וכו' צכלל התורה הם. — שאין רצוני לדיני גרים ועצדים שהן הן נופי הלכות, אלא לאיצו חסיפות הלכות התלויים צחקי המוסר והמינום לפי מנהג המקום. — (29) ויש לשער ששריד מהמשניות האלה נשארו צהמסכתות הקטנות שנמצאו לסדר נזיקין. — (30) עד כה לא הכריעי עוד חכמים את שנת מותו של רבי צדיוק, שהיתה צהשנים האחרונים של האלף השלישי. — (31) עבודה זרה לא, דע"א: ר' יוחנן אקלע לפרוד, אמר כלום יש משנת צר קפרא, תנא ליה ר' תנחום דמן פרוד וכו'. — (32) ירושלמי רפ"א דנזיר: לשונות שצנרו להם ראשונים... והא תני ר' חייא... אמר ר' שילא לשונות שצנרו להן משניות ארץ רשות לצריה להוסיף עליהן, והא תני צר קפרא וכו'. — ומזה נראה להדיא שמשנתו של צר קפרא לא עמדה צשורה אחת עם משנתו של ר' חייא צשתקעה צמשנתו הראשונה של

83) ומשנתו האחרונה היותר ברורה שר' אושעיא תלמידם, שכפי הנראה היתה כלולה ממשניותיהם של שניהם מרבד מה שהוסיף מדיליה, וער כן היה נקרא אב המשנה. 84) סדרי המשניות האלה שלא זכינו לראותם בהיום, 85) הם המה שהיו

רבי (חולין רפ"ג: ניטל הכנז, וע"ש מו, ח). — 83) ירושלמי יצמות פ"ד, ה"א. — 84) שם פ"ג, רה"ג; קדושין פ"א, סה"ג. — 85) כי צאחרת ימי חי רבי או מעט אחריו היו מהלכים צנתי המדרש לאיזה משניות אשר כללו צחוכם גם את יסודי התלמוד וההגדה, פשיטא לי מייקרא רבה כא, ה: דאמר ר' צנאה (חי צדור הנ"ל, ע"י סה"ד): לעולם ישקיע אדם עניו צמחיו, שאם ירתק (ידפוק) על דלתותיהם) יפתחו לו, אם ל ת ל מ ו ד — לתלמוד, אם ל ה ג ד — להגדה. — וכי המשניות הגדולות של תלמידי רבי היו כלולים גם: מ ת ל מ ו ד, מפרש צקהלת רבה ג, ה: עשיתי לי גנות ופרדסים, אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חייה רבה ומשנתו של ר' הושעיא רבה ומשנתו של צר קפרא. ונטעתי צהם עץ כל פרי, זה התלמוד שכלול צהם; ו מ ה ג ד ה, למדנו מקהלת רבה יב, ז; ושיר השירים רבה ת, צ: שמדמה את משניותיהם של תלמידי רבי למשניותיו הגדולות של ר' עקיבא, שהיה חונן צלום (גטין סז, ח) מהלכות הספרא ומהגדות הספרי והסדר עולם (ע"י סנהדרין פו, ח: וכלהו אליבא דר"ע), והתקין מדרש ההלכות וההגדות (ירושלמי רפ"ה דשקלים). וכי התלמוד וההגדה האלה היו רק יסודי ההגיון התלמודי ועקרי דרשות ההגדה, — נשמענה מהצעת דברי הירושלמי ס"ח הוריות: ר' לוי יתיב ודריש (את הכתוב צקהלת ו): עושר, זה המקרא; נכסים, אלו הלכות (צקהלת רבה ס: זה צעלי משנה, — ר"ל משנתו של רבי); וכבוד, זה התוספתות (המשניות הקדמוניות, תוספתא דר' נחמ"י, — סנהדרין פו, ח); ואינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוו, אילו משניות גדולות, כמו משנתו של ר' חייה (חייה) וכו' (שצהם כלולים יסודי ההגדה והתלמוד ותמציחם); ולא ישיטנו האלהים לאכול ממנו, זה צעל אגדה שאינו לא חוסר ולא מתיר...; כי איש נכרי יאכלנו זה צעל התלמוד (סן המה ההגדה והתלמוד המורחבים נדרשותיהם והיותיהם). — וצקהלת רבה שם גרים: ולא ישיטנו האלהים לאכול ממנו, שאסור להורות מהם, — ר"ל מהמשניות הגדולות, — והוא תיקון מאוחר מאת צעל היות דאצי ורצא, שאז נתנו וגמרו שרק המה גומרים את הוראת ההלכה למעשה, ע"י ס' כריתות חלק ד, ס"ג. — אמנם כי הגזרה והצנייה של המשניות האלה עוד שומה מפי רבי, וכי כבר ציינו חייו האחרונים נערכו הרבה

ליסוד להתוספתא הנמצאת אתנו, שאחרי שהמשניות הנדולות

משניות ברות מחוללס, — לאו זכירוש אחמר, אלל מכללל דהנצלי צנל מניעל ענ, והירושלמי ס"מ הוריות שמעי לה. ז"ל הנצלי: תנו רבנן העוסקים... במשנה, מדה ונוטלין עליה שבר; גמרא (תלמוד), אין לך מדה גדולה מזו, ולעולם היו רץ למשנה יותר מן גמרא. — הל גופל קשיא, אמרת: בגמרא אין לך מדה גדולה מזו, — וסדר אמרת: ולעולם היו רץ למשנה יותר מן הגמרא? — איך יוחנן צימי רבי נשנית משנה זו (גמרא אין לך מדה גדולה מזו), — שהיא נותנת טעם ומצטרפת לת משנתו של רבי (רש"י). שצקו כולי עלמא מתניתין ואולי נתר גמרא, הדר דרש להי: ולעולם הוה רץ למשנה יותר מן הגמרא. — כמלואים להמשנה צס"מ הוריות: הכהן קודם ללוי וכו', — מוסיק התלמוד הירושלמי: התלמיד חכם קודם למלך וכו', עד שהוה צל למעלת המקרא והמשנה, והוא חומר: ה ד ח אמרה, משנה קודם למקרא, ודח מסייע לי דתני ר' שמעון צן יוחאי: העוסק במקרא מדה שאינו מדה. ו ר צ נ ענדין מקרא כמשנה. ר' שמואל צר נחמן אמר, משנה קודם לתלמוד... ר' יוחנן אמר תלמוד קודם למשנה... מה מקיים ר"י טעמי דרש"י, מים צול ויין ציורק וכו'; מה מקיים רש"י טעמי דר"י, מלח צול כלכלין ציורק וכו'. לעולם היו רץ אחר משנה ותר מן התלמוד. הדל דלת אמר עד שלל שיקע צו רבי רוב משניות, אלל מששיקע רבי רוב משניות, לעולם היו רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה — על המדוכה הזאת כצר ישצו ראשי כותבי הדורות הר"ל גראן צספרו ח"צ ע' 536, והראיה ווייס צספרו ח"צ ע' 163, ונצצלי שהמה מדמים המה עושים מעשה לשנש לת נוסחת הנצלי, שצ"ל: צימי ר' שמעון נשנית משנה זו (גראן), ולת נוסחת הירושלמי שצ"ל: אלל מששיקע צו רבי רוב משניות לעולם הוה רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד (ווייס). והאחרון נוהג עוד זלולל יתירה צפרש"י שהעתקנו, ומצלי הזכיר לת שמו הוא דוחה אותו נעט שצידו, כי לדעתו הדצר מוכרח למצינים, שהל דקאמר: צימי רבי נשנית משנה זו — הכונה על הסיפא: ולעולם הוה רץ למשנה וכו', שהרישא: גמרא, אין לך מדה וכו' — נשנית צימי ר' שמעון צ"י. — חכבי לל חצול עממס נערוויא, כי זה דרכס לנעל דעת אחרים מכני דעתס טרס יתקרוה שכן היא; ולצו ליקהת הנוסחאות הישנות ומפרשיהם הראשונים, אשר כמונו כמה מיימהס הנחנו שותים; חכבי אחנהלה ללט לרגל הצעת סדר הסוגיא של הירושלמי ההולכת שלונת יד עם הנצלי, ומה שזה נוכל זה פותח, וממילא רוחל שמעתתל, נוסחאות הספרים ישארו על מקומם, ושלום עליהם ועל מפרשיהם. — ראשית דברי הירושלמי

שהמה לכאורה כספר הסתים: א) ה ד א ח מ ר ה וכו'—הוא כדצרי נציאות, ומקרא או משנה מאן דכר שמיכו לפני זה? (ז) ר צ נן מאי צעי הכי?—עניים המה במקום זה ועשירים במקום אחר. מסדר הירושלמי הוריות כבר היו לפניו סדורים וערוכים המסכתות הירושלמיות נרכות ונצט. ראשית דבריו המה העתקה נאמנה משנת רפ"ז, שאחא דתנן התם: מפני מה אמרו אין בהם (נכתובים) מפני ציטול צית המדרש,—אומר התלמוד: ה ד ה אמרה שהמשנה (שעוסקים בה צנית המדרש) קודמת למקרא (הכתובים). אמנם הנרמא בהוריות: ודא מסייעי ליה, דתני רש"י וכו'—מתקבל על הדעת יותר מהנרמא נצט: ודא מסייע להדא דתני רש"י וכו'—דתלא תניא דללא תניא. וסוף תאמר הירושלמי: ורצנן ענדי מקרא כמשנה,—הוא העתקה מזכרות פ"א ס"ב, דקאי שם בה. ומסדר הירושלמי הוריות הנזכר את שני המאמרים המוכנים לפניו, להצליט את מחלקת רש"י ורצנן בהלכה למעשה. — מחלוקת רש"י ור"י צירושלמי הוריות הלכה, נראה שהמאמר: העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, שהירושלמי שנת נראה לכאורה שהוא המשך מדברי רש"י, — שנאמת הוא הוספה מאוחרת, עד שה"י רשות לרש"י לצלי להסכים עמו, או לעשות את עצמו כאלו לא ידע ממנו. והדעת אמנם נותנת שכן הוא, שצ"י רש"י, אף שגראו כבר נצני התלמוד, — לא נתרקמו עוד צמונן מיוחד מן המשנה, וזניהם היו עולים בקנה אחד. וזהו דאמר ר' יוחנן צצלי: צימי רבי נשנית משנה זו, העוסק בגמרא וכו', וכו' שפירש רש"י. — מסדר מסכת הוריות הירושלמית היתה לפניו גם המסכת צנא מניעא הצלית, שבה חסיק ר' יוחנן. שהמשנה הראשונה הזאת נדחתה (וע"כ לא היתה כתובה בסדר המשנה שלפני מסדר הירושלמי), מפני המשנה האחרונה: לעולם ירוץ אדם למשנה יותר מן התלמוד. — ונכדי דלא תיקשי דר"י אדר"י, וגם כדי שלא לאפשי צפלונתא צין רש"י ור"י, — הוא מהדר לתרוני: הדא דלת אמר עד שלא שיקע צו רבי רוצ משניות, — צעת שעמד עוד צתקבו חפצו של רבי לחתום את תורת ההלכות צלימודי משניותיו אשר עליהם אין להוסיף ומהם אין לצרוע (כתענית כל, א; כתוצות כט, צ: אי איכא דשאל ל צמתיתא דר"י ודר"א ולא פשיטא ל"י ממתניתין), כי גם כל מה שחידשו צנית מדרשם של שוני הצריות, כבר היה לעולמים צצציון המשנה אשר לא תחסר כל בה. וההעסקה היתירה צצירור המשא והמתן התלמודי, אף כי ראוי ונכון לכל דורשי התורה צצע"כ להנות צו, איננה שיה צנזק שכתת המשנה הצרורה. וכן המה דצרי רש"י שחי צימים ההם (כדמוכח צצראשית רנה ט, ה: שצילדותו שמת את דרשחו של ר' שמעון צן אלעזר חצירו של רבי): שאם התלמוד נמשל כפלפלין הנותנים טעם

לא החזיקו מעמד ונשתקעו, 36) ממילא נשארה רק משנתו

לשנה, הנה המשנה היא צריח מלח עולם, לקיים את שמות החכמים ולזרר את
 אמתיות היראת ההלכה (עי' רש"י צ"ח לנ, ג, ד"ה והדר). אבל מששקע רבי רוב
 המשניות—שנאחרית ימיו הטע הזנו למשאלית העת ונוכח לדעת שהמשנה המצומצמת
 לא תמלא עוד את שפק דור כולל, הדורש הרחבת ההלכה וציאורה ככל תורת
 התלמוד ויסודי ההגיון התלויים בו, וגם רבי צעמו הרכין את ראשו לפני התלמוד
 ויכניסו אל חוצר המשנה—מאז, אף שהמשנה המצומצמת החזיקה מעמד ותחי יסוד
 התורה שצ"פ, הנה פתח את מקומה הראשון לפני התלמוד, אשר חדל להיות עוד
 כנשמה ערטלאית לנוף המשנה אשר לא הרהיב לנגוע בה—ויהי לרוח החיה בכל
 אברי המשנה, אשר בלכתו הלאה נדרכו הסלולה ילכו גם היה עמו, ואל כל אשר יספך
 יטה אותם; הן המה כל התיקונים והציאורים התלמודיים, כחכורי מחסורא, תני כך
 וכדומה הדם.—ואז חזר ר' יוחנן שמתה נמשלה המשנה כיין והתלמוד למים.
 שחלצד שפסר לעולם בלא יין היקר צערכו, ואי אפשר לחיות בלא מים, שעל כן
 מחירם לא רב.—הנה צהר ר' יוחנן במשל היין והמים, שגם היין היותר משובח בלא
 דרו על חד תלת מיה לאו תמרח הוא (שבת עז, רע"א).—שהמשנה צעומה בלי תערובת
 השינויים והתקונים של התלמוד נמדה נכונה היא כספר החתום, וע"כ התלמוד
 קודם להמשנה, ולעולם הוי רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה.—דברי רש"י אלה
 עם הוספות אשר שמו עליהם צימיו רבי, אופסו על ידי אחד האחרונים אל מכת
 סופרים פט"ו.—לפניו היתה מונחת כנר המסכת הוריות הירושלמית, והוא המתחשו
 גם עם משאלות זמנו, הדורש מאת כל הוגה דעות צורת היהדות, שיקרא וישנה
 וישמש תלוידי חכמים (שבת יג, רע"ג, ופרש"י: להסביר סתומות המשנה וטעמיה,
 והוא הנקרא תלמוד), וע"כ הוא מנתח את הצריחא לפי מידת הירושלמי, למען יתלבשו
 בה גם משאלות דורו. והוא מתחיל: העוסק בהש"ס (התלמוד), אין לך מדה גדולה
 מזו, על מנת שקרא וישנה.—והולך ומעתיק את המשנה האחרונה כפי שהיא מצאורה
 בהירושלמי. ואחרי כן הוא משלב את משלי רש"י ור"י יחד ומוסיף עליהם עוד נופח
 משלו, עד שהוא מכון את שניהם לדבר אחד שהוא סיף כל כונתו: כך אי אפשר
 לעולם בלא מקרא, ואי אפשר לעולם בלא משנה, ואי אפשר לעולם בלא הש"ס. אבל
 אשרי אדם שיש עמלו בהש"ס, ולא שיהיה דולג במקרא ומשנה ויצא להש"ס, אלא על
 מנת שילמוד מקרא ומשנה ויצא להש"ס.—ואכן מה נעני אצתריה? אשרי אדם שומע
 לו! — 36) כתיחתא דליכה רבתי סכ"ג; קהלת דנה יג, ז; וצטלו הטומנות

הראשונה של רבי—אחרי שנתבררה כל צרכה על ידי הבריתות ובעלי התלמוד עשו בה השינוים והתקונים ההכרחיים—ה ע מ ו ד ה ב ר ז ל האחד אשר עליו תשען התורה שבעל פה, ומסדר התוספתא שנוכח כי נסיון הראשונים, להשקיע את הוספותיהם במשנתו של רבי, לא עלתה בידם יפה, הניח אותה כמו שהיא ויוסף עזיה בקובץ מיוחד כסדר המשנה הראשונה במסכתיותיה, את כל אשר מצא חדש במתניתא דר' חייא ודר' אושעיא וביתר שוני משניות שעד זמנו, המלאכה הזאת עלתה בידו עד להפליא, ואולי סדר הפרקים שנשתנה בהתוספתא הזאת מן המשנה, הוא סדר פרקי המשניות הגדולות.

אחד מהחכמים אשר השתתף בפועל בכל המעשים שעברנו עליהם היו לוי בר סיסי, אחד מגדולי התלמידים של רבי (37) אשר התימר בכבודם, (38) הוא עזר על יד רבי בעבודת חתימת המשנה, והוא היה גם שונה משניות חצוניות, (39) וכיד חכמתו הטובה עליו ערך אלה מול אלה ועל פי שניהם הקים סדר מערכות הלכה חדשות (40) אשר נקראו על שמו, וזכר שתי הלכות מאחת מהן הנקראת „קידושי דבי לוי“ נשארה לנו לפליטה בקובץ השיס שלפנינו, ותוכנם מעיד עליהם שאינם מסוג המשניות החצוניות שלא ידעו את סדר המשנה של רבי, כי אם מסוג המשניות הגדולות שהרחיבו ופרשו את משנתו של רבי על פי איזה מקור ראשון (41) או מסברא הניזנית (42) שהיתה להם לעינים.

אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר' חייא ור' אושעיא ומשנתו של זר קפרא; כי מעט, זה התלמוד שגלול נהג, זע"י דר"ד ח"ג כ"ג— (37) מנהדרין י, ז: למדין לכי חכמים, — לר' מרזי. — (38) ירושלמי יצמות ס"פ ז: אחר לסס (רזי) חייכון זר נש דכות יסנית לכוך (את לר'). — (39) זנחיס קטו, ח; מנחות מח, ג. — (40) יצמות י, סע"א; נדקס לר' נמתתיה; חולין קח, א; כמות נג, רע"ז: תני לוי נמתתיה. — (41) קדושין ע, ג. — (42) נצא נחרא נג, ג.

ב. ברא כרעא דאבות.

דרשנים טובים כגון לוי בר סיסי. (1)

ר' יהושע בן לוי היה בקי באגדה. (2)

מנזע עץ נחמד יוצא פרי הדר, והאב זוכה לבנו במעלות
רוחו וחכמתו. — על ברכי האיש המצוין לוי בר סיסי
נתנדר בנו ר' יהושע (3) אשר היה לכבב מאיר על שמי
הספרות התלמודית.

ב. (1) ילקוט השוע תקל"ג. — (2) צנא קמא נה, א. — (3) הרה"ה ווייס
צסקרו דד"ד ח"ג נד 60 יתאמן להוכיח: שהתואר צן לוי אין פירושו שהוא
צן לאיש ששמו לוי, אלא על היותו משצט לוי. ועל פי שלשה עדים יקום דבר: (א) אין
להאמין שאת ר' יהושע סמכו ואת לוי אציו לא סמכו, ואיש גדול צדדות וצחסידות
כמה יקבל הסמיכה למרות כבוד אציו? — (ב) איך לא זכר את אציו אף צמלה אחת? —
(ג) ממה שנקרא "צד ליואי" יתבאר שאין "צן לוי" מוכן על שם איש פרטי, כי השם
הפרטי שזה בכל הלשונות, ולא יהיה תרגומו של צן לוי — צד ליואי, כי אם צריה
דלוי. — והנה ראיתו הראשונה נדחתה כנר צמה שכתנתי צפנים, שלא זאת היתה
תעודת איש מופת כלוי. השניה יש לה תשובה שם נמקום שיוצר על דעות נושא
מאמריו צהגדה, ועל כן לא אדין עמו צזה רק על ראיתו השלישית, שגם היא
מוכחת מש"ס מפורש צנחים קטו, א. דמקשי מדתנא דצי ר' ליואי — אדתי לוי, וגם
אם נגיה שם כרש"י וצעקנותיו השיטה מקובצת: תני צד ליואי, — והוא מקשה שם רק
מצריחא אצריחא ולא מוצרא אצרצא; הנה דבר המצוי הוא צן לוי וצד ליואי כשמות
נרדפים, לדוגמא: צמיח צן לוי (שהש"ר ג) כזכר גם צס צד ליואי (ירושלמי עבודה
צרה פ"ג, ה"ט), וכמהו יכונה גם צדי צן לוי צס צד ליואי (שם רפ"ג). ור' יהודה
צד ליואי (שצת ק"ג, א) כזכר צענין ההוא צירושלמי שם צס צן לוי. — וכי ר' יהושע
צן לוי או צד ליואי היה צן לאיש ששמו לוי, מפורש להדיא צסנהדרין צה, א: איל
(ר' יהושע צן לוי) לצני דמשיח, — אמר לו: שלום עליך רבי ומורי, — אמר לו: שלום
עליך צד לוי א... כי אחא לצני אליהו, אמר לו: מאי אמר לך, — אמר לו: שלום
עליך צד ליואי, — אמר לו: אצטקך לך ו לא צוך לעלמא דאתי (דאי לאו צדיקים
צמורים אחם, לא הוה יחיך לך שלמא, ולא הוה מוציר שמים דאצוק, — רש"י). —
מאמר הש"ס הזה מדבר צעד עמו ואינו דורש ציאורים. — ואחרי שנתצבר לנו
שר' יהושע נקרא צן לוי על שם שמו הפרטי של אציו; ואחרי שצמלנו שתואר כניו

כפי הנראה לא היה רב שומעי לקח מפי לוי בר סיסי, אשר כל ימי חייו רבי יהודה הנשיא לא עליו עלה הנורל לה מנות במספר החכמים המוסמכים, (4) או אולי מפני שראה רבי בחכמתו שאיש כלוי לא נוצר לקטנות להיות מורה ודאין בדברים קרי הערך שבין אדם כחבירו, אשר דורו לא היה חסר חכמים באלה, ויתבונן עליו כי תעודתו היא יותר נבונה ויותר נכבדה, לדרוש מעד הבמה וכהטיף לעם דברים הצומדים ברום עולם המוסרי, המטהרים את הלב ומישרים את הדעות, שלזה נחנך הניזון ישר, שפה ברורה והכרת המקום והאנשים אשר עליהם יטיף מלתו, וכא רבים יחכמו לקלוע את דרשותיהם אל המטרה הרצויה. — איך שיהיה וכו' לא נסמך ורבי לא יתקרי, ותלמידיו, גם אם היו נומרים בבית מדרשו חק לימודיו כמשפט הימים ההם, הוא לא היתה להם כל מטרה כחייהם, יען שהוא לא יכול היה לסמכם להורות וקדון, דבר שהיה כל חפץ התלמידים בימים ההם, (5) ועי' לא ראינו את לוי בר סיסי קובע לו בית מדרש פרטי כיתר חכמי דורו חביריו, כי אם יושב בבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא עד זקנה ושיבה. (6) ואת ר' יהושע בנו, אשר מהיותו עוד צעיר לימים לא היה עוד ראוי לבוא בכוד אדירי התורה שישבו בהישיבה הגדולה שישב שם אביו, שרם דבקש תורה מפי החכם בר קפרא, (7) אשר מסר לו את אוצר המשניות הקדמוניות אשר היו תחת ידו כחמדה ננווה,

הרוחני של ר' יהושע הוא המונח משנה נכונה מלוי בר סיסי, כאשר הוכחנו לא פעם אחת בהמשך מאמרנו, — נחזרו ללכת צעקני כל מסדרי הדורות, אשר נתוכם יחד גם כבוד הפרופ' גראץ, וגם את הנן ר' יהושע לאציו לוי בר סיסי. — (4) עי' ירושלמי תענית פ"ד, ה"ג. ועי' להלן הערה 6. — (5) עי' בבא מציעא פה, א: ור"ז קרא לך, — זה סמיך ה. — (6) השוה את הסגלי כתובות קנ, ג, ואת הירושלמי תענית פ"ד, ה"ג, ותוכה כי "חד סגלי" המוזכר בירושלמי שם הוא לוי. — (7) עי' סדר הדורות עי' ר' שמעון בן כזי, ציוני הרבה מקומות שאמר בהם ר' יהושע בן לוי גסם בר קפרא, והעונר עליהם צעין חודרת יראה שחותם שפת התנאים הראשונים וסגנונם הקצר של המשניות הקדמוניות כמעט על כלם.

ומפי ר' יהודה בן פדיה. (8) ויהי כאשר מיקא את כריסו תורה וחכמה ויתישב בעיר לודה, (9) ויעש שם עושר רב, עד כי מאכל שלחנו היה כיד תבשילין בימות החול וכפלים כיום השבת, ויהי מעוננו ומפוננו, (11) ויקדש עתותיו לצרכי הצבור, (12) ויקח לו לאשה את בת אחד נדולי החכמים אשר בחברת בר קפרא רב, ר' יוסי בן פטרוס, ובמותה לקח לו אשה אחרת (13) אשר לא ידענו ארצה ומולדתה, ויולד בנים את רב יוסף (14) ואת ר' סימון, (15) וימדד אותם תורה בעצמו. (16)

ג. אכסניא של תורה.

ר' יהושע בן לוי אומר: כל מקום שהיה חקביה תורה, השרת שכנתו. (1)

נצטוד נא צעדים אחדים לאחור ונשים מעוף עין עד פרק אחד בדבריימי העיר קסרי או קסריין (Caesarea Palestina) אשר על חוף ים התיכון בקצה ארץ הנגליל, ומפני המושב התמידי שישב בה המושג הרומי נקראת בספרות התלמודית בשם רומי או רומא ועירא, (2) — האחוים ודבוקים בקורות והתפתחות הרוח של נושא מאמרינו.

(8) שמות רבה ו: ס' הלכות למדין בן פדיה וכו'. — ועי' צפירוש רבינו נרשם לבנא בתרא ה, א, שיש להלכות אלו צריכות הן. — (9) ירושלמי תרומות ס"ח. — (10) איכה רבתי נ. — (11) ירושלמי יומא רפ"ח: איסתנים אלף. ופרש"י פסחים קח, א: מעוננו, ובסוטה יא, א: מונק. — (12) שמות רבה ו. — (13) ירושלמי מו"ק פ"ג, ה"ה: ר' יוסי בן פטרוס תמוי דר' יהושע בן לוי קדמיה. — ואחרי שזע"ה עלתה צידינו לכשר צין מאמרי ר' יהושע בן לוי הסותרים זה את זה לדעת הרא"ה ווייס נספרו דדוד ח"צ נערכו, לא מלאתי את עממי מחויב ללכת צעקנותיו: שהתואר "קדמיה" קאי ארבי"ל, ונחצתי בהמפרשים הראשונים שמקדימים אותו לרבי"כ. וע"ש ונצאגאית רבה נד, ה, שנראה שרבי"כ ה' מחצתו של צר קפרא וא"ש כערכו — (14) פסחים ג, א; חולין נו, ג. — (15) לפי גרסת היוחסין צע"ה ר' צרכיה צ"ר סימון. — (16) שנת סה, סע"ג; הוריות ה, א. —

ג. (1) שיר השירים רבה ה, ס"ב יא. — (2) יוחסין מאמר א, ע"ר עקינא. —

המצודה האחרונה שבה נאחזו היהודים אחרי המלטם מחורבן ירושלים השני, נפלה לפני צבאות הרומאים, ויחד עם העיר ביתר הכרעו לטבח רבים מחכמי ישראל, וגם יד' ה' היתה בהם לכלותם במנפה נוראה אשר אכלה במבחרי בחוריהם, ותהי ארץ הגליל שממה מבלי רומדי תורה. וירא ר' עקיבא ויצר לו פן תשכח תורה מישראל, ויקם לעת זקנותו (8) וילך כארץ הדרום הרחוקה מעיני המושל היושב בקסרין (4) וילמד שם תורה את נדווי החכמים שהיו נחבאים שם מחמת המציק. (5) ואנחנו לרנל מאמרינו לא נקרא מהם בשם רק את ר' יוסי, ר' יהודה ור' שמעון, אשר קחו חלק נכבד בדברי ימי העת הזאת, כאשר נראה הלאה. — אמנם איש אוהב עמו ותורתו כר' עקיבא לא יאמר די בחונ פעולה קצרה כזאת, ויאמר להתקרב אל המושל הרומי אשר בידו משפט עמו לשבט ולחסד, ולהשיב את חמתו מעל בני ישראל הנתונים לבו ולמשיכה, למען תהי להם הרוחה בכך מושבותיהם. — ידיעתו הרבה בלשונות בני יפת (6) ועשרו הרב (7) עמדו לו להוציא מחשבתו הטובה לפעולות, (8) וימצא לו מהלכים בחצר המושל והשרים

(3) תנחומא ס"פ חיי שרה. — (4) עיי' משא ארץ ישראל, דערינזער, ר"פ כ"ג. — (5) יצנות ס"ג, 3; בראשית רבה סא. — ואם נשים לנו לקו את החלטת הר"ל נראין (ח"ג, פ"ח) אשר סמוך את ידו עליה גם הרא"ה ווייס (ח"ג, פ"ג), שהגמלוטס הראשונים מופלת ביתר מאלו מפלט להם געיר לו ד אשר נדרוס יהודה (שניעית ט, 3: שפלת לוד כשפלת הדרוס), לא נטעה אם נאמר, דהא דאמרינן שם: עד שזא ר' עקיבא אלל רצותיו שזדרוס, — מכון על אסיפת השרידים שזלוד, ונטח שנת ההיא היה המעשה שהציאו קופה מליאה עננות מכבר טזי (מהר"ג מלכות) והניחום צאור הכנסת זלוד. ונכנס תודרוס הרופא ונכנסו כל הרופאים... התחילו מר' עקיבא (תוספתא אלהות כ"ד, ירושלמי זרכות פ"א סה"א). — (6) סנהדרין יז, רע"ג. — (7) נדרים נ, סה"א. — (8) כי עקר ר' עקיבא את צית מדרשו מדרוס לאחת מערי הגליל המרוצה נאולכסי ישראל, נראה להדיא מהמסופר נפרק שמיני דשמוחת: כשהיה ר"ש צנו של ר"ע חולה ולא ציטל צית מדרשו... ה"שלים... נתקנצו קהל גדול (ונצח"ק כח, 3: נכנסו כל ישראל) לקצור את צנו של ר' עקיבא... ישזודרש ואמר...

אשר לא מאפו בשוחר כסף, 9) ויהי משיב בפעם בפעם לצוררי היהודים מלחמה שערה, ויהי מנצח אותם בנעימות מדברותיו, 10) ויקנה את רב אחד נדולי השרים, עד כי מסר את נפשו להמליך בעד העם הנדרך, ולפני מותו עזב את כל רכושו לר' עקיבא וחבריו. 11) ובעמדו על המצפה בעינים פקוחות, הודיע בפעם בפעם להנשיא ר' נמריא ל את אשר יחשבו בסוד הממשלה על אדות עם מרעיתו. וקרוב לשמוע שרק הוא היה המשפיע על

אנשי דרום מכירין את רע, אנשי גליל מלכין. — וכי היא היתה העיר רמת עם קסרין, נראה מהנעת הסיפור נספד דסנהדרין: כשחלה ר' אליעזר (שנית מדרשו הקצוע היה נלוד, כסנהדרין לנ, ז), נכנסו ר' עקיבא וחבריו לנקה... ואותו היום ערב שנת היה (עם חשיכה, — ע"י ס) ... למוצאי שנת פגע בו רע מן קסרי ללוד — שנעלה הוא מעל כל ספק ש"למוצאי שנת" דקאמר, רגונו: לאחר השנת, וכגירסת האגדה דר' נתן ככ"ה, שזי אפשר לאמר ש"למוצאי שנת" ממש קאמר, דאם כן מהו דקאמר: "פגע בו רע", — הלא שם היה רע ושם נמצא נהכנסת השנת, ואנה הלך ביום השנת. אלא נטח שר"ל: לאחר השנת, לאחר שהלכו את ר' אליעזר לכבודו לשמע עליו עירות (ע"י סנהדרין מז, ז), — שנתת ההיא הלך רע לעיר מושנו קסרי, — שז ר' עקיבא מקסרי ללוד לפגוע נמטת ר"ח הנשאת ממש. ועל פרש"י שם: מקסרי ללוד, שהיו נושאים מטות מקסרי ללוד, — כנר שזי נרגא הרש"ש נהנהגותיו שם. אמנם מה שכתב שם לישנ דברי רש"י: שקסרי היא חוץ לארץ, כדמשמע נמגילה ה, א, ואיך יתכן שיוציאוהו מא"י לחו"ל, — נדומה היא. חדא שמהא דאמר נמגילה שם: זו קסרי נה אדום שהיא היתה מטרופולין של מלכים. איכא דאמרי דמרצי נה מלכי, ואיכא דאמרי דמוקמי מינה מלכי. — שנתת לדברים האלה כיון הרש"ש, — איך שם משמעות, שהאגדה רתתה נזה רק את נניצי רומי הפורשים את ממשלתם על ארץ ישראל, שנקראו נספרות התלמודית לפעמים נשם מלכי. ועוד שמשנה מפורשת היא סוף מסכת אהלות, שקסרי היא ארץ ישראל, וע"כ הוצרכו לניין את מקום קברי העמים אשר נה, ע"י נביי הרמז"ס שם. ונחוספתא שם הוא מוסיף עוד: העיד יהודה הנחתום על סטיו המזרחי (של קסרין) שהוא טהור... העיד... על קסרי שהחזיקו נה מעולם (שהיתה של ארץ ישראל, — הר"ש). ותו לא מידי. — 9) ע"י נרכות כה, סע"ז; עבודה זרה יח, סע"א. — 10) ע"י מפרשי הש"ס נדרים נ; ננא נחרא י, רע"א; נראשית ננה יא. — 11) עבודה זרה י, נ.

יועץ המושל להודיע בפתר להנשיא על דבר הנזירה הרעה המעופפת על ראשי היהודים, ובעצתו התועדו לקסרין הנשיא ר' נמליאל ועמו ר' אליעזר ור' יהושע, שגם להם היתה ידם רב בלשונות הרבה, (12) ור' יהושע עוד יתרה בו כי בהתהלכו מאז כחצר מושלי רומי ידע את ארחם ואת נמוסיהם, (13) וחצצם הצליח בידם לבטל את רוע הנזירה. (14) — משרת הנשיאות אשר עד שכם ר' נמליאל וסבל הישיבות שר' אליעזר ור' יהושע (15) לא נתנו אותם להתמהמה שם וישבו עד עקבם, ור' עקיבא נשאר שם על משמרתו, ויקהל קהילות ברכים ולא פסק פומיה מנידסא. (16)

המספור והמלאכה אשר עשו כפורחת בעיר הנדולה הזאת היושבת לחוף ימים וסחר כל הארצות אליה יבאו, ומיום שחרבה ירושלים היתה היא העיר הראשה בכל ארץ ישראל (17), — משבו אליהם המון אדם רב מכר אפסים, וגם יהודים רבים נהרו אליה מכל הארץ לשבוע משובה, ותהי מאז לאכסניא של תורה לרבים מגדולי החכמים אשר נפשם חשקה לשמוע דקח מפי אב העולם. (18) וגם ר' שמעון, אשר ר' עקיבא פרש עליו את כנפי חכמתו בארץ הדרום, בא לדרוש תורה מפיו, (19) ותפרח עדת ישראל בקסרין. וכפי הנראה היו מהם גם קרובים למלכות, ואחד מהם היה יוחאי אבי ר' שמעון. (20)

אך לא ארכו שם ימי שלוהם, וכמעט שהיתה להם הרוחה, והנה מת ר' יהושע אשר היה מעירו לעזר לר' עקיבא בעצה ותושיה, ועמו בטלה תצה ומחשבה וטובה פסקה מן העולם, (21) ונבואת ר' אליעזר לפני מותו באה ונהיתה, (22) כי כקול רעם ביום בהיר נשמעה נזירת המלכות שלא יתעסקו ישראל בתורה; ור' עקיבא, שדמרות תקף הנזירה היה מקהיל קהילות ברכים

(12) סנהדרין יז, רע"ג. — (13) ע"י סדר הדורות נערכו — (14) דברים רנב ג. — (15) ע"י סנהדרין לז, ג. — (16) ע"י שמחות פ"ח. — (17) מנילה ו, ח. — (18) שקלים רפ"ג. — (19) פסחים קיז, סע"ג. — (20) שם — (21) סוף מסכת סוטה בנוסחת המסניות. — (22) סנהדרין סח, א. —

ומלמד תורה, נתפס לרשות ונהרג בעינוים קשים ומרים. (23)
וממשלת רומי לא אמרה לנוירותיה די, ויתקמן עוד זאת
בעיניה כי בתי המדרש שוממים מאין יושב, ותבקש לעקור את
תורת ישראל משרשה, ותחבל מוימות להפסיק את שדשלת
החכמים המוסמכים, ותנזור אומר: „כל הסומך יהרג וכל הנסמך
יהרג“, ובאשר תחדל הסמיכה, אז הלא יתעו התלמידים איש
לעברו באין מורה ומנהל, והתורה תשתכח מישראל. — מה עשה
ר' יהודה בן בבא, אחד משרידי הדור הישן, הכך וישב
לו בין שני הרים שבין אושא ושרעם וסמך שם את
שרידי תלמידי ר' עקיבא אשר עוד הוא הועידם מאז למלאות
את ארץ ישראל תורה. (24) — כיון שהכירו בהם האויבים, צוה
עליהם במפגיע כי ימלטו עד נפשם, והוא נשאר למטרה לחנינות
הרומאים (25). — המה רא המרו את פיו וימלטו לעיר הקמנה
אושא מקומו של ר' יהודה, ויושביה קבלו אותם בזרועות
פתוחות ויספיקו להם כר מחסוריהם, ומשם שכחו חרש אר
הסנהדריה שביבנה (26) שיבואו אליהם. ויתכנסו וילמדו
ויעשו כל צרכיהם (27). — מיראתם להתמהמה שם הרבה פן
יכירו בהם האויבים, התפטרו איש לעברו, (28) והסנהדריה, כפי

(23) זרכות סא, ג. ועי' שמחות פ"ח: וכשנהרג ר"ע נקשרי וכו'. — והנה אחדים
מכתבי דברי ימי העת מקדימים את מיתת ר"ע לחורבן בית. אולם דנריהם לא
יכנו, שהלא ר"ע היה נעת פטירתו של ר' אליעזר (סנהדרין סח, א), ור"א חי אחר
חורבן בית ויספר לדור מההרג הרב שהיה שם (נטיין נז, סע"א). וע"כ הלכנו בעקבות
הש"ס סוף מסכת סוטה שחושב את סדר פטירתם: משמת ר' אליעזר... משמת
ר' יהושע... משמת ר' עקיבא... (24) זראשית רנא סא, ג. — (25) סנהדרין יד,
א. — (26) זקני הגליל. — (27) המה התקנות הרבות נחיי העם הנודעות נשם
„תקנות אושא“ — ויש לשער שעל העת הזאת אמרו: שזה תלמידים היו מתכסס
נעלית אחת (סנהדרין כ, א). — (28) ז"ל השיר השירים רנא ג, ה: נשלפי השמד
נתכנסו רנותינו לאושא, ואלו הן ר' יהודה... שלחו אלל זקני הגליל... נתכנסו ולמדו
ועשו כל צרכיהם. כיון שהגיע זמנם להפטר... חלקו כבוד לר' יהודה שהיה בן עיר. —
וכי' המחתת כהונה: נשלפי, כשנתחלק ועבר הגזירה והיו ראשין לעסוק בדברי

הנראה ממהלך המאורעות, נשארה שם עוד. — שמה הניע לאונם השמועה כי מת הקיסר האכזר אדרינוס, ותחתיו ישב על כסאו אנטונינוס פיוס, אשר לבו לא הלך אחרי השנאה הלאומית והדתית שמלאה את רב הקסרים שהיו לפניו, ויועצו לשלוח את ר' שמעון בן יוחאי הנכבד הצולח ואת ר' אלעזר ב"ר יוסי, לחלות את פני הקיסר החדש להשיב מהם את רוע הגזירות הקשות. וה' הצליח חצצם בידם, ויתנם לחן ולחסד לפניו, ויעש להם ככל אשר שאלו מעמו (29). — ויהי בראות הסנהדריה כי היתה להם הרוחה, ותשב למקומה מאז ליבנה, (30) ותפיץ מעינותיה חוצה באין מפריע, ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון שבו רקסרין, (81) ויהיו להנשיא ר' שמעון בן גמליאל לעזר מעיר להיות

תורה. ונעקצותיו הלך גם אלכסי ויחידעי החכם הנעלה מר אלעזר חטלס ז"ל נספרו הכרס ע' 287, ועל כן החליט לפי דרכו שם שהכנום והאסיפה הזאת היתה אחרי שהיתה להם הרוחה מגזירות אדרינוס. — אומנם אומנו לפי דרכינו נהליכות המקרים ציינים ההם הלכנו נעקצות רש"י בפירושו לשנת ס', ה', שכתב: שלפי הגזירה היום, בני אדם הנשמתים (הנחצאים) מן הגזירה היום. — וע"כ הקדמנו את הכנום הזה להעת שגזירות אדרינוס עמדו עוד נתקפסו. ולדרכינו יעלו יפה גם סוף דברי המדרש שם: כיון שהניע זמנם להפטר, — שר"ל שיראו להתמהמה שם הרבה פן יכירו בהם האויצים, או שכבר הרגישו שהאויצים שומרים את זעדיהם. אומנם לדברי המחננת כהונה שהגזירה כבר חדלה, לא כורש להם זה הניע זמנם להפטר. (29 מעילה יז, ג. — 30) ע"י רש"י ראש השנה לא, רע"ג. — 81) אם לא נדקדק בהסתירות שבהסיפור האחד שינא מעט שני סופרים נזכרות סג, ג, ובהש"ר ג, שאלה חזון נפרץ בתלמוד ומדרשים, נראה עכ"פ שגזירה כוונת שניהם את עדותם שמואש התפטרו נושאי מאמרינו לשלום, ואז לא היה עוד ר' יהודה ראש המדברים בכל מקום, ש"כ אומר המדרש בפירוש שנתנו כבוד לר' יהודה לדבר ראשונה רק מפני שהיה בן עיר, — ובהתכנסם שוב יחד ליבנה (כראש השנה לא, רע"ג: ממואש ליבנה, וע"י כפר"י שם) כבר היה ר' יהודה ראש המדברים. והנה אחרי שמואש את ר' יוסי יושב בשלום נציתו נקיסרי (סוכה כו, א), ששמה נטח השתוחח ויתוכח עם רבי המלוכה (ע"י סדר הדורות נערכו), שזאת לא היה יכול להיות באחרית ימיו שהגלה לניכורי וירחצ שם את נבולו בתלמידים (סנהדרין לג, ג),

צופים את נמות רוח המושק, למען העיר את אוון הנשיא על כל דבר יפול שם. וקירוב לשמוע שרק על פיהם נקרא לשם הנשיא הזה להתייעץ בענין נחוק להכלל, עד כי התמהמה שם בימי חג הסוכות, ויתאכסן בבית ר' יוסי. (32)

לא ארכו הימים ואיש אחד מתלמידי בית המדרש יהודה בן נרים לא ידע לשמור את פיו ולשונו, ומאתו היתה נסיבה כי הובאה דבת ר' שמעון ור' יוסי רעה לפני המושל הרומי, ויחרץ משפטם: עד הראשון כי יהרג, — וימלט על נפשו ויתחבא באחת המערות; ועל השני שלא נמצא בו עון אשר חשא שיאמר עליו כי הוא זה, ורק שתיקתו היתה כהודאה שאין לבטוח ביתרון אמונתו לממשלת רומי, — כי יגלה לבית אביו לצפורי, (33) במשפט הרב הזה גם היום. ולעמתם נתעזה ר' יהודה אשר דבר טוב על הממשלה במעלת „ראש המדברים“ (34) אולם ר' יהודה לא מצא קורת רוח לשבת בדרך ונעזב מחבריו מנער, אשר עמהם נדרו הלכו במח גם הרבה מאנשי בריתם ושומעי לקחם. ויעזוב גם הוא את קשרין וילך לבכות את שארית ימיו

וגם גם מנוחתו כנוד, כדליתא צמ"ק כה, 3: כי נח נפשיה... דר' יוסי שפנו מרזני ד' כ' ו' דמא. ועי' צרשי סנהדרין קט, סע"א. הן אחנס צירושלמי עבודה זרה רפ"ג, גרים: כד דמ"ך ר' יוסי נן חלפותא (הוא ר' יוסי סתם) משכו נגורות דס' צ' ו' ד' ק' יא. — אולם אוננו נחרנו נגוסת הננלי יען שמואלו לו חצר צהאנדה המסיסה לפי תומה: אמר לו אליהו לר' ישמעאל ציר יוסי, אנוך ערק לאסיה ואת ערוק ללודקיא (צנא מניעל כד, רע"א), — שר' יוסי לא היה צלודקיא. ומה שאמר שר' יוסי ערק לאסיה, — נטח היתה זאת צילדותו נשעת המהומות צניתר. ולחנס חקן הסדר הדורות נערכו אות נ לשנא את נוסחת הספרים נשנת לנ, 3, וחסת: ר' יוסי שחק יגלה לצפורי, ציל לדעתו: יגלה מצפורי, — ואז ערק לאסיה. — שנחת נרסת הספרים יותר מתקנלת על הדעת לפי מהלך המאורעות. וידים מוכיחות שהגלות האחרון של ר' יוסי היה לצפורי, יש מדברי המשנה שנת לה, סע"א: ח"ר חנינא כשהלך ר' יוסי לצפורי. — מכל אלה החלטנו, ונקוה כי לא שנינו, שמואל שנו לקשרין ושמה היה מקום המאורע המסופר הלאה. — (32) סוכה כז, א. — (33) תענית טז, 3; ראש השנה כז, א. — (34) שנת לנ, 3. —

במקום הנשיא והסנהדריה ביכנה. וכפי הנראה הוקם אז ער
מטעם המושל הרומי להיות .מוריא דבי נשיאה' (85). — עברו
שלש עשרה שנה והמושל הרומי, אשר בשלו היתה כל הרעה על
ר' שמעון ור' יוסי, מת. וכחק הרימאים בימים ההם נתכסלו
במותו כל הנזירות שחרץ בימי חייו. וישב ר' שמעון אל משפחתו
ובית אביו אשר בקסרין. (36) ויהי כי לא מצא שם תלמידים
מקשיבים כחפצו, ויקבע את בית מדרשו בעיר תקוע. (37) ובלי
תפונה הוסיפו בימים ההם גם כבלי נזירת הגלות מער ר' יוסי,
והחברים הנאהבים והנעימים אשר גם בנודידיהם לא נפרדו, שבו
דהתכנס בפעם בפעם ליכנה מקום מושב רוב גדולי החכמים אשר
בימים ההם. ועל הימים ההם יסבו זכרונות השיס: כשנכנסו
רבותינו לכרם ביכנה... פתח ר' יהודה ראש המדברים. (38)

הנה כי כן והעיר קסרין אשר במשך שנים רבות היתה
א כ ס נ י א ש ל ת ו ר ה לראשי חכמי המשנה, ואשר לה יאית
בצדק להקרא בשם ערש המשנה, נשארה עוד הפעם עזובה
מחכמיה ובתי מדרשיה שוממים מאין יושב בהם.

ד. אילת השחר.

אילתא דשחרתא... ככין תרין קרנין
דנחורא פלקין... ומנחין לעלמא. (1)

במצב כזה הננו רואים את העיר קסרין כל ימי שבת ר' יהודה

(35) מנחות קד, רע"א. ע"ש נפרש"י ותוספות. — (36) צהמקור הצנלי שנת
עג, ג. לא פורש מקום היה ר' שמעון למושב לו מיד צלחתו ממחצולו, ומצדאשית רצה
עט, נראה, שהמקום שלפי הצנלי התקין שם את תקנותיו היתה העיר טבריה.
אמנם לפי המחזור שם לא התמנהמה צטנריה וילך הלאה. והנה מסוף דצרי הצנלי שם:
נפיק לשוקא חזיה ליהודה בן גרים, — הוא האיש שלא שמר את לשונו, ודצרי ר"ש
צסוד חצרו נשמעו למלכות. ואחרי שהחלטנו למעלה שהמאורע ההוא היתה
צקסרין ושם היה יחודה בן גרים, ע"כ החלטנו שר"ש צלחתו ממערתו צל אל צית
חציו אשר צקסרין, כדמשמע בצפחים קינ, א. — (37) שנת קמז, ג. — (38) צרכות
סג, ג; שנת לג, ג. וע"י מנחות קג, ג. —

ד. (1) צראשית רצה ג, י. —

הנשיא עד כסא הנשיאות ; שבכל משך ימי חייו לא שמענו בכך ארץ הנליל משיבה אחרת וזולת בית מדרשו בסבריה ובית ש ע ר ים . כי מדבר תורתו וחכמתו, ברכו ה' גם בעושר נפלא, ותהי לו היכולת לאסוף סביביו כל איש שנפשו חשקה בתורה ודחפיק להם כל צרכיהם, (2) למען תהא עינו החדה בעצמה צופיה עד התפתחותם הרוחנית כי לא תעות דרכה. וגם שלום היה לו מסביב, והקיסר אנמונינוס (3) הושיט לו יד אהבה וכרע כאח התהלך עמו, ועיכ הראא אך למותר היה לו להעמיד עוד צופה, כאשר עשו אבותיו מפניהם, בחצר המושל המפור לו בלבו ונפשו.—אך לא לעולם חוכן, וכמות אנמונינוס נתפרדה החבילה. (4) ואף שכל ימי חייו רבי היה עוד מצבו ביחס הממשלה איתן, הנה מתפילתו הקצרה ברנעיו האחרונים : „יהי רצון שיהא שלום במנוחתו“ (5),—נראה כי כבר הרניש בנפשו שבסתר יאבל מעט הרקב את עמודי השדום אשר כרת את מושלי רומי ; וידע כי לא יניח שושנים פזורים על דרך יורש בסאו. וכחכם הרואה את הנולד ראה כי גם עמודי בית מדרשו ירופפו, עד כי לא יוכלו שאת עוד את משא כל התלמידים הרבים אשר ישבו על שולחנו. ויאמר לקדם פני הרעה ולפנות את הדרך לפני דור נולד. ויבחר בשני התלמידים הנכבדים ר' אמי ור' אסי, אשר במח בהם כי ידעו עת לכל חפץ למראות את משלחתם באמונה, וישלחם לתקן בתי ספר בכל ערי ארץ הנליל, למען הקל את המשא מעל הישיבה הראשית אשר בבית הנשיא. (6)

בין התקנות הרבות אשר היתה את לבב רבי לעשות בבתי

(2) עיי' פ"י הר"ש שנועות פ"א ח"ט.— (3) עיי' דור דורשיו ח"ג, רפ"ט.—
 (4) עבודה זרה י, ג.— (5) כתובות קנ, ג.— (6) ראש מתיחל דליכה רצתי.—
 והנה הרא"ה ווייס נספרו דר"ד ח"ג רפ"ז נחר צנידסת הירושלמי חגיגה פא, ה"ז,
 וייחס את הפעולה הנכבדה הזאת לר' יהודה נשיאה נכדו של רבי.— ולאחזנו לרגל
 השקפתנו צמקרי העת הזאת, הלכנו צעקנות הסדר הדורות (ע' ר' אחי) שחפס
 את גרסת המדרש רבה לעיקר. ועיי' כתובות קנ, ג, שנס את ר' חייא עודד רצי צימי
 חייו האחרונים ולא חפן להפריעהו מעסקו צמזות לתקן צתי ספר צערי ישראל,

הספר החדשים אשר אמר להקים, היתה אחת נכבדה בערכה מאד, ערוכה לחפץ העת המתעדת, היא העברת השפה הבלולה הסורית, ושרנון ארמי, מפי הדור הבא, ויהי דברו לאמר: בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקודש או לשון יונית: לשון הקודש דלימודי קודש, כאשר היה הוא בעצמו למופת בכתבו את המשנה בשפת קודש צחה, ולשון יונית לעניני חול שבין אדם לחבירו, (7) יען שהשפה הזאת כבר קנתה

ויאמר: כמה גדולים מעשי חייא. — (7) מהמסופר נראש השנה כו, רע"ג, ונמילה ית, א: לא הוי ידעי רצנן מאי סלסלה ותרוממך (משלי ד). יומא חד שמעיה לאתחא דני רבי דהוי אמרה להווא גברא דהוה קא מהפך בשערו, אמרה לו עד מתי אתה מסלסל בשערך. — לא הוי ידעי רצנן מאי וטאטתיה צמטאטא השמד (ישעי' יד). יומא חד שמעיה לאתחא דני רבי דהויה אמרה לחצירתה שקלי טאטיתא וטאטי ציתא. — שפט הראהו צספרו דדו"ד ח"צ רפ"ט: שהלשון המדוברת צציתו של רבי הייתה עברית צחה, עד שנס משרתיו היו למודים לדבר צחות. — אמנס כד מעיינית שפיר הוא כלפי לייא, שדצר הלמד מענינו הוא שכל עיקרא של הסוגיא שס לא צאתה רק לפרוש איזו מליס מהמקרא והמשנה שאלה השפה העברית משכנותיה השפות המזרחיות. היא מתחלת מענינא דמסכת דקאי צה, צציאור המלה "יוצל" ע"פ מקורה הערבי, ואנצ היא מוספת לצאר עוד איזו מליס מושאלים משפות אחרות לועזיות, עד שצא אל המליס "סלסלה ומטאטא", שנמצאו לה פתרוניס צהשפה הלועזית שצפי לאתחא דני רבי, ומסיימת צפירוש המלה "הינך" (תהליס נה) ששמע מפי הטעיה (הערבי) המסית צשפתו לכי תומו. ואס נטה חוץ ונצחין את דצרי האתחא דני רבי שנמסרו לנו צמסכת עירוצין נג, צ, ששמע מהס את הד קול השפה הסורסית, השפה המהלכת צכל רצני חרץ ישראל צימייס ההס, וגס רבי היה צקי צה (פסחים סא, א). אמנס שתי המליס "סלסלה ומטאטא" לא סורסיות הנה כי אס ערציות, כדאיתא צמדש רצה חוכה א, מ"ד: סלה כל אצירי. — א"ר לוי צערצא צוחין למסרוקא מסלסלא; וצנראשית עט, ז: ר' חייא רצה... שצחין מילין מן התרנוס ואתין להדא תגרא דערצא למילציניה. מן תמן שמעין קלי דאמר לחצריה מלי הדין יהצא עלי... ועוד שמעין שאמרה איתתה... שצ שמע איתתא חומרת (מסגנון הצעת הסיפור נראה שכל זה שמע צמקומו של התגרא הערבי)... ואמרה שילי לי מטאטאך וכו'. — שעל כן עלינו להוציא משפט, שאמנס איתחא דני רבי היתה מדצרת כיתר רעותיה

לה זכות אורח בכל כתי גדולי רומי ושריה, ועוד מעט תהיה לשפה המדברת כפי כל העם הרומי, (8) אשר רבי ידע אותו שאחרי שהתערה כאורח רענן בכל רחבי ארץ ישראל, לא בנקל יעזוב את בלעו מפיו, וע"כ קרוב לשמוע שלחפץ הוזה באו ר' אמי ור' אסי לקסרין, אשר כל יושביה סנלו להם כבר את השפה היונית לשפה מהלכת, וגם היהודים היושבים בה כמעט שלא היו מכירים שפה אחרת מלבד השפה הזאת, (9) והעיר הזאת היתה רכז המקום היותר מסוגל להנבחרים להוציא את רעיון רבי כפעולה, להשתלם שם בהשפה הנאוה הזאת וללמדה ממקורה הראשון.

מבעד לשני הפתגמים אשר יצאו מפיר' נ מ ל י א ל ב ר ב י אשר ישב על כסא אביו, נראה את השינוי הנמרץ שנעשה בבית מדרשו וביחס הממשלה הרומית אל העם אשר דכאתה תחת רגלה. ותחת שמלפנים קבע רבי במשנתו את דברי ר' נהוראי: .מניח אני את כל האומניות שבעולם ואיני ממדד את בני אלא תורה, (10)—אומר ר' נמריאל: .יפה תורה עם דרך ארץ; וכל תורה שאין עמה מדאכה סופח בטרה. (11) ותחת שמלפנים אמרו רק: .ואל תתורע לרשות, (12) .שלא יכון אדם להיות אצל שר העיר ואצל המשנה, (13)—יאמר בעת: .הווי והיריב ברשות, שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן; נראים כאוהבים בשעת הנאתו, ואין

נהשפה המקומית היא השפה הסורסית; והשפה הנלולה הזאת שאלה את המלים האלה מנרת ניתה השפה הערבית. — הן לא נכחד ממני שיש להתעקש ולאמר שכל המלים שזכרו נש"ס שם כמשותפות לחיה לשונות מזרחיות, המה ילידי השפה הערבית שנשתקעו נהשפות האחרות, ואחדים מהם כהמלים "סלסלה ומטטט" הושאלו להשפה הערבית ונתכללו אח"כ נהשפה הסורסית. למתעקש כזה נוכל אמנם להשיג שעכ"פ פי האמתא דני דני תעיד נה, שגם דנריה שנמסרו לנו נראש השנה ומנילה, לא ענרית נחה המה, כ"א סורסית נלולה. — (8) עיי' רש"י ענודה זרה י, סע"א: כתנ ולשון של רומיים מאומה אחרת נאה להן. ועיי' נראשית דנה טז, ד: נשלשה דנרים קדמה מלכות יון למלכות הרשעה... ונלשון. — (9) עיי' ירושלמי סוטה רפ"ז. — (10) ס"מ קדושין. — (11) אלות נ, ג. — (12) שם א, י. — (13) אלות דר"נ

עומדים לו לאדם בשעת דחקו. 14) — הנה כי כן ופחד רבי לא היה פחד שוא ומנורתו באה, כי במותו לא יכול בית מדרשו, אשר נעתק לצפורי להחזיק עוד מעמד כמלפנים, והרבה מבחירי תלמידיו נדרו הרכו למו דבקש אוכל דנפשם; ונס הממשה שנתה את פעמה לרעה לבית הנשיא ותדבר עמהם בלב ולב; והשנאה הלאומית והדתית, אשר שכבה כמעט, התנערה מחדש ותמצא לה מסלות בדב השרים והיועצים אשר מלפניהם יוצא משפט ישראל ונורל, ומני אז היתה העיר קסרין מחדש למגדל צופים לנאמני בית הנשיא, כאשר היתה מדפנים בימי אבותיהם של רבי, ור' אמי ור' אסי היו שני קרני האור הראשונים שהבקיעו מתוך חשכת הלילה שרכצה על היהדות שבקסרין, 15) לבשר את צאת שמש החבריא דרבנן בנכורתה, אשר האירה לכל העולם בכבודה, ולא ארכו הימים והתורה חורה על אכסניא שלה בקסרין.

ח. רבנן דקסרין.

הרבה תורה למדתי סגנותי, ומחברי יותר מהם. 1)

האיש אשר בו בטח הנשיא באמונתו ובחכמתו ויבחר בו להעמידו לצופה בקסרין דראות את נמות רוח מושלי רומי אשר חריפות לו, — היה ר' אושעיא אשר היה מבית דינו של רבי 2) ואשר בו התאחדו ישוב הדעת ושכל מבריק כאחר, 8) — כשרונות הדרושים לאיש אשר יקח על שכמו משלחת נכבדה כזאת, ומצא שם את ר' אמי ואת ר' אסי אשר שולחו עוד מטעם ר' יהודה הנשיא ללמוד את השפה היונית. 4) — בימים ההם ור' חנינא נאמן בית רבי מאז 5) ור' יהושע בן רוי המסור גם הוא לשלשלת הנשיאות, כמו שנבאר הלאה,

יח, מ"ג. — 14) חזות ג, ג. — 15) ראה לעיל הערה 9. —

ה. 1) מכות י, ח. — 2) הרמזים נהקדמתי לס' ה"ד. — 8) ע"י כפחים קנ, ג, ובראשית רבה יח, טוז טעם תשובותיו המחכמות להוגי דעות חזני הנכר. — 4) ע"י נמרק הקודם. — 5) עבודה זרה י, ג.

היו עולים כפעם בפעם לקשרין להתיצב לפני המושב הרומי אשר כבדם מאד. (6) ויהי בראות ר' יהושע בן לוי שלעומת שישקיע את ראשו בצרכי הציבור כן תעזבחו תורתו לאט לאט, (7) ויעזוב את שאון עולם העשיה וישם פעמיו אל בית המדרש. וקרוב רשמוע שאז התודע שם אל ר' אושעיא אשר ידעוהו מימי שבתם אצל בר קפרא, (8) וכפעם בפעם נלוה להם גם ר' חנינא אשר בילדותו היה גם הוא משמש לפני בר קפרא, (9) ואשר כעת כבר היה לאדם המערה עד שר' יהודה הנשיא מצאהו ראוי לשבת אחריו בראש בית מדרשו; ורק הוא בענותנותו עזב את כסאו לר' אפס דקשיש מיניה, ואשר בכל זאת לא חפץ להיות כשוף

(6) ירושלמי זרכות פ"ה, ס"ה"א: ר' חנינא וריב"ל עלין קומי אנתוכוטא דקשרין, חמתין וקס מן קומותיהן, — ח"ל: מן קומי חילין יהודאי את קאים, — אמר לון, אפיהון דמלאכין חמית. — זראשית רבה ר"פ ל"ג: ריב"ל סליק לרומא, חמא חמן עמודין מכוסין נטיטין... וכי הוה מהלך בשוקא חמא חד מסכן תכריך צחדא מחנלא... על חותן העמודים קרא: נדקתך כהררי אל... על חותן העני קרא: משפטין תהום רבה... ושם עת, ספ"ה: ריב"ל הוה סליק לרומא, וכיון דאתא לעכו (נחזירתו) נפיק ר' חנינא לקדמותיה, אשכחיה מטלע על ירכו, ח"ל את דמי לסניך, והוא זולע על ירכו. — הנצל מלמד על המדרשים שרומא המוזכרת שם היא רומי זעירא — קשרין, והמדרש השני משמיענו שזה היה בילדותו של ריב"ל צעת שהיה עוד עוסק בצרכי צבור, שאז היה הוא מזכיר את ר' חנינא דקשיש מיניה בתואר הכבוד "רבי" (יומא מט, א), ור' חנינא היה אומר לו עוד "את", דחילו צוקנותו צעת שעמד צעם גדלו בארץ הדרום, היה גם ר' חנינא פונה אליו בכבוד "מרי" (ירושלמי תענית פ"ג, ה"ד, צענדאל דעגירת הגשמים). והנה אם נעוף את עינינו על מפת ארץ ישראל ונוכח שקשרין יושבת בין ארץ הדרום ובין העיר עכו שצפוניה של ארץ ישראל (גטין רפ"ק), וריב"ל צונו מקשרין לארץ מושבו בדרום, לא היה צריך לפגוע בעכו. וע"כ קרוב לשער שהלך לקשרין במשלחת הנשיא היושב בצפון, וצונו לשם דרך עכו הסמוכה לה (ירושלמי גטין פ"א, ה"ג, ועי' צלי שם ג, רע"ג) וצפורה צפון, יא' ר' חנינא נאמן בית הנשיא לקבל שם את פניו. — (7) שמות רבה ג, ג: קהלת רבה ז, ז. — (8) ר' יהושע צ"ל, כדאמרן למעלה בפרק ג, ור' אושעיא — מועד קטן כד, א. — (9) ירושלמי נדה פ"ג, ה"ו. —

לאיש הנדוד ממנו רק בשנים ולא בחכמה, ויהי בודד במועדו יחד עם לוי אבי נושא מאמריו. (10) — ועוד נלוה להם אחד מנדולי החכמים ר' ועירא אשר לא ידענו את מולדתו ומעשהו. (11) — וכל אלה ראשי חכמי הדור התאחדו בחבורה אחת לשקוד על דלתות התורה והחכמה, ואף שהרכינו את ראשם לפני ר' אושעיא הנדוד שבחבורה; שמלבד שהיה חריף בסברא כאחד מנדולי הראשונים, וחבריו לא יכלו לעמוד על סוף דעתו, (12) — היה גם צני דמלי ספרי, כי הוא היה המאסף והמסדר את המשניות הגדולות, עד כי קנה לו שם. אבי המשנה (13); הנה הוא לא התנהג עמהם בשררה כאשר היה בבית מדרשו של הנשיא וכיתר הרבנים ראשי הישיבות שבימי הדורשים מאת תלמידיהם שיהיו שפלותיהם נוספות מור בשעה שיושבים לפניו, כי אם כחבר ורע התהלך עמהם. ואף שר' אמי הכיר בעצמו את מעלת ר' אושעיא וישב לפניו כתלמיד היושב לפני רבו, (14) הנה בכוא פעם אחד איש רבית המדרש לשאול דבר הלכה ויפרש את דבריו לפני ר' אמי, אשר לא אחר להשיבו את חות דעתו; ור' אושעיא, אשר גם הוא היה באותו מעמד, לא חרה לו על כי הורה הלכה בפני רבו, וגם בראותו כי נטה בהוראתו מהמשנה שהיתה מקובלת אצלו מחכמי הדרום, לא רעם עליו פנים כי אם בשובה ונחת השיבהו מדעתו. (15) ומהנהגת ראש החכמים עם צעיר החכמים (16) נוכל לשפוט בצדק את הכבוד והיקר שחלקו זה לזה יתר החכמים אשר לא היו נופלים זה מזה בחכמתם. (17)

החבורה הזאת נקראת כפי בני דורה בשם רבנן דקפריין וכך אחד מהם בשם חבריהון דרבנן. (18)

(10) כתובות קנ, ג. — (11) ע"י סה"ד נערכו. — (12) עירוצין רכ"ה. — (13) ירושלמי יצמות פיג, רה"ג; קדושין פ"א, סה"ג. — (14) שם שנת פיג, סה"א. — (15) שם צ"ה פיג, סה"א. — (16) המדה הטובה הזאת נתגלמה נטח דנדרין רי"ל: עשרה שיושנן דדן קולר תלוי נגדורי כלן. ומכרש הש"ס: לא נכרכא, אלא לתלמיד היושנן לפני רבו (סנהדרין ז, ג). — (17) ע"י נדה כה, א: הא ר' אושעיא, הא ר' יהושע צ"ל. — ולא יפליא צניהם; ירושלמי שנת ספ"ד: רי"ל הוה ליה קילום, הורין לו ר' חנינא; כלאים פיט, ה"ג: ר' חנינא שאל לרי"ל. וע"י לעיל הערה 6. — (18) השוה

והעיר קסרין חדשה כנשר נעוריה ותהי עוד הפעם למרכז התורה, ומרחוק ומקרב נאספו אליה תלמידים רבים עד כי לא הספיק להם המקום: 19) אלה אשר במות רבי חסר להם משען לחם, ואלה אשר לא השפיקו בלימודי בית המדרש של הנשיא מבית רבי, שרק המשנה האחרונה הערוכה בידי רבי היתה להם חותם התורה שבעל פה.

ויהי כאשר הפקד מקום ראש הישיבה אשר בצפורי במות ר' אפס, ור' חנינא מצא או שעת הכשר כמלא את מקומו, כדבר ר' יהודא הנשיא בצואתו האחרונה, וישב לצפורי והשתקע שם, ויהי שם לראשונה רק מורה ודאין, ואחרי כן הוקם מטעם הנשיא 20) לשבת ראש בבית מדרשו. 21)

את הצנלי יומא עת, א: זעירא זר חמא אושפזיכניה דר' חמי ור' חסיור' יהושע זן לוי ודכלהו רזנן דקסרי; ירושלמי תרומות פ"ה 3: כשהיינו הולכים אלל ר' אושעיא לקסרין ללמוד תורה; שם שנת רפ"ג: זעון קומי ר' זעירא ור' אושעיא ור' חנניה חזריהון דרזנן; ויקרא רצה כח, י: ר' חנניה (ונפסיקתא דרזן כהנא אחרי, אותו הענין ע"ש חנינא) ור' יהושע זיל חזרין דרזנן. — ומכאן תשובה להר"פ בספרו מצא הירושלמי שהחליט שר' חנניה חזריהון דרזנן היה צדור השלישי של האמוראים, ורזנן דקסרין החלו את פעולתם רק מדור הרביעי והלאה. — 19) עירוצין צנלי וירושלמי ראש פרק ה. — 20) ע"י דודיד ח"ג רפ"ה. — 21) נכדי לרדת לעומקם של דברי ימי העת הזאת נחיי ר' חנינא, עלינו להעתיק נשלמותם את דברי הש"ס כתוצות קנ, 3: נשעת פטירתו של רבי אחר... חנינא זר חמא (הוא ר' חנינא סתם) ישב צראש. לא קיבל ר' חנינא, שהיה ר' אפס גדול ממנו שתי שנים ומחצה. יתיב ר' אפס צרישא, ויתבי ר' חנינא אצראי, ואתא לוי ויתבי צביה. נח נפשיה דר' אפס, ויתבי ר' חנינא צרישא, ולא הוה ליה ללוי חינא למיתב צביה, וקא אתא לצנל. והיינו דאחרי לו לרז: צנאל רצה (לוי) איקלע לנהרדעא... אחר: שמע חנינא נח נפשיה דר' אפס, ויתבי ר' חנינא צרישא, ולא הוה ללוי חינא למיתב צביה, וקא אתא. — מהשעת הסיפור הזה נראה חמסם לכחורה: א) שכל הימים שיבז ר' אפס צבית המדרש נאפורי צראש, ישבו שם גם ר' חנינא ולוי, עד אשר חילא ר' חנינא את מקום ר' אפס, שאז עזב לוי את צפורי; 3) שלו ידע רז שר' חנינא ולוי לא עזבו זה את זה כל הימים ההם, כי אז לא היה מחליט שר' אפס מת וכו'. — ונכל זאת אחרי שלא מצינו ר' חנינא אחר צדור

או כאשר הוקם ר' חנינא על רשבת בראש בית המדרש, ולוי אבי נושא מאמרנו, אשר ישב עמו עד כה ברע וכאח, לא הפך אמנם לישיב לפני גבר עמיתו ואיש בערכו כתלמיד היושב לפני רבו. (22) — אז עזב לוי את ארץ ישראל וילך להשתקע בארץ בבל, (23) אחרי אשר נסמך בידי ר' נמליאל ברבי, (24) ויהי נקרא

ר' אושעיא וריב"ל, מלכד ר' חנינא נר חמא הידוע בשם ר' חנינא סתם, החלטתי שהוא הוא ר' חנינא שהיה נחזרת הרצון דקסרין, שממקום שנתו התמיד נזכרי החודע עליהם לקסרין כפעם נפעם, ואולי מפני זה היה נקרא לפעמים בשם ר' חנינא דקסרין (שה"ש רנה א, ספ"ג). ושקודם שיבשר ר' חנינא נראה היה רק מורה ודא"ן, דבר חדש שלא נזכר בשם שם, — החלטתי נכדי להשוות את הנצלי שלנו עסוקים בו עם הירושלמי רביא דנינה: ר' חנינא הורה לנכורא... מן קומי חילין חרין מילא נחת ר' יוחנן מן נכורין לנצריה, אמר, מה איתין לי הדין דיינא סנא. — שמסגנון לשוני נראה, שלעת זקנותו היה ר' חנינא נזכור כאורח הנא רק לדון ולהורות. אולם נכדי דלא לשויה לרצ כטועה ולהעמיד את החלטתו על מכונה, עלינו לאחר שידע רצ שחמס היה לוי כפוף לר' אבם, כדאמר שם נצנלי הלאה, ולא מפני איזה פניה עצמיית עזז את ר' אבם ויתיצ נציה דר' חנינא, כי אם מפני כבודו של ר' חנינא רעו להיות לו נותא, וע"כ היה רצ נטוח שכל זמן שר' חנינא היה נודד נמועדיו וכפעם נפעם היה שז מקסרין לנכורי, לא היה לוי עוזז אותו מלהתועד עמו נצואו כנצר ורע (עי' רש"י שנת נט, ז), ורק כאשר יתיצ ר' חנינא נראה ולוי לא חפץ להכניע ראשו לפני איש שאיננו עומד נחמיתו למעלה ממנו וגם נותא לא היה לו עוד, אז רק אז תעלה על דעתו לעזוז את נכורי ולשום פעמיו לנצל. (22) עיין הערה שלפני זה. — (23) שנת נט, ז; כתובות קנ, ג. — כפי הנראה נתישז ננהרדעא (ראש השנה כד, ז; עבודה זרה מג, ז), וקצת שם צית מדרש (זנחיס קטו, א: תנא דצי ר' לואי. ונכה"נ פירש"י נעירוצין יט, א: צצית מדרשו. חמס גירסת רש"י שם והש"מ: דצי נר לואי. ומצינו עוד קידושי דצי לוי (לעיל ס"ב מהשנה דורש"ה הערה 15, 16). ויש לשער שהשם הזה ניתן לה עוד מלוי נענמו, וגם נדורות הנאים לא זז ממקומו נלא שם התואר דצי, וכמקרה הזה הי' גם לקריאת שם ר' יהושע נן לוי. — (24) ירושלמי תענית פ"ד ה"ג: מן דדמיך (רצי יהודה הנשיא) נצי צריה ממיתיה (לר' חנינא. ע"ש נגליון הש"ס) ולא קציל עלי' מתמניא... עד זמן דתמני ר' פס דרומיא קמיה, והוא תמן חד סב (הוא לוי נר סיס, ראה למעלה כרך 3 הערה 6), אמר

גם הוא מאז בשם הכבוד להחכמים המוסמכים (רבי' 25) ואז, כפי ההשערה, היתה את לבב ר' לוי לקחת עמו גם את ר' יהושע בנו, אך ר' יהושע לא נאות לו, באמרו: אין תורה כתורת ארץ ישראל, ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, שם מקרא משנה ותלמוד ותוספתא ואנדה. (26) — כי אמנם אם נתכונן היטב אל מאמרי ריב"ל שנשארו לנו באוצר שני התלמודים והמדרשים, נראה כי לא רצתה נפשו בפלפול הבבליים ודרכי חרודיהם רחקו ממנו, כי אם כתורת רוב חכמי ארץ ישראל חפצו, אשר אם שלא יעמיקו חקר, הנה כל דבריהם פשוטים ומתקבלים עד הלב והשכל, כאשר נבאר בפרשה השניה אי"ה. וישאר ריב"ל בסוד יתר הרבנן דקסרין להביא את דרישת המשנה והארתה על ידי המשינות החצוניות אל מדריגת השלמות אשר תשאר לדור אחרון. וגם אמנם נראה הדרם על פני פעלם אשר שרש בתורה שבעד פה נועו, ועל ענפי הנוע הזה נראו נצני התלמוד בכל תקף הדרם והתפתחותם. — ואף כי לא נוכח לכנות את החבורה אשר בקסרין בשם מיסדי התלמוד במובנו הרחב, אשר כימי המשיניות גם ימיו; (27) הנה ניתן כבוד להאמת אם נאמר, שרק מידם היתה זאת התלמוד להתרקם ולהתפתח בתמונתו אשר אנו רואים אותו כהיום הזה. וכשם שר' אושעיא נקרא אבי המשנה, אם כי לא הוא היה מחוללה ומולידה, וגם לא הוא היה האחרון באסיפת הכריתות; כי אם לאשר עשה את הסדר ואת המעשה היותר נכונים שבהן, ויתן להם את חותם צורתן האחרונה, והבאים אחריו רק הוסיפו על סדר משנתו, אבל לא נרעו ממנה וקא החליפו את סדרה והערכתה; הלא כן בצדק נכנה

אין חנינא קדמי' אלא תנין, אין ר' כס דרומיא קדמי' אלא תנין. וקניל עליה ר' חנינא מתמינא תליתאה. — ואחרי שלמדנו מירושלמי סנהדרין כ"א: שמתן קורין למנויי סמיכותא, — אנו יכולים להחליט שזעת שנתמנה ר' חנינא כזר היה לוי זר סיס' סמוך. ועיי' דר"ד ח"ג רפ"ה הערה שניה. — (25) ירושלמי זכרות פ"ג ה"ח; קסלת רבה יג, יג: כד דמיך ר' לוי ז"ס: ויקרא רבה ג, ג: ר' אחא זר ר' לוי ז"ס, ועיי' ס"פ כ"ז. — (26) זראשית רבה טז, ד. — (27) עיי' דר"ד ח"ג פ"ג.

את החבורה אשר בקסרין בשם „אבות התלמודי, גם כן כמובן הוה. כי הנה אם נשקיף על בית ההלכה שבשים כאשר יצא משוכלל ומפואר מתחת יד הבונים בחברת הרבנן דקסרין, אשר ריביל לקח בו חלק כאחד מהם, נראהו נכון ונשא על עמוד איתן, אשר גם כל הרוחות והשיטות שעברו עליהם עד אשר נחתם התלמוד לא היוזו אותם ממקומם, והגם עומדים מוצקים עד היום הוה. 28) אמנם לא עדינו להציב גבולות להלך הרוח כד אחד ואחד מהחבורה, אשר רק ר' יוחנן היה יכול להתפאר כי למד לב כל אחד מהם וחכמת כל אחד מהם. 29) אנתו נפן רק אל ר' יהושע בן לוי אשר מבעד למאמרו ופתנימו המפוזרים בשני התלמודים ובמדרשים תתראה לפנינו תמונתו הרוחנית בעצם זהרה, עם כל רשמי שיטותיו בהלכה, אשר הרוח השורר בחבורת רבנן דקסרין דובר גם בהם. הם הראו עליו את פעורתם, והם

28) וחלילי זה הוא סוד ההגדה שנסף כרך שניי מוסכת כתובות, ותוכנה הוא : שישותיו ודעותיו של ר' יהושע בן לוי—חותם תכנית התורה השלמה של דרישת המשנה כפי שנתקרה מהרצן דקסרין, האנורה נאלפי מאמרי ריביל השמורים לנו בהתלמודים והמדרשים שם אחד יתר על מאמרי שאר הסדריהן דרנן,—הטובים על יסודי הגיון שלא יוזו ממקומם (לא איתשל אשנעתי) ועומדים כעמודי איתן מול מתנגדיהם (נעלי ראתן), ואשר העלו עליו לויית חן נעורו עלי אדמות,—לא נפקד עליהם גם כקודת כל השיטות והדיעות הנוצנות והנוצלות בכל דור ודור, ויחזיקו להם מעמד בנן עדן הננחי של נעלי התלמוד, ולא נתנו לחרצ הנקרת לכלות נהם. ולולי דעת הקהל שהכירה את הנקרת כהכרחית לחופש ההגיון נהוראת המעשה, כי אז היו חותמים את תורת דרישת המשנה בלימודיהם, אשר היו דים להיות עולם התלמוד קיים עליהם (לא נראתה הקשת צימיו). ואמנם כן, אף שנימיהם פנו לכניהם את מקומם הרבה מהוני דיעום אמתיות—סמל דמות אליהו—אשר בכל דור ודור נוצרים המה נחורה שלמה וחתומה אשר עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע; הנה לא נחה מהם דעת נעלי הדרישה הספשיית—סמל דמות ר' שמעון בן יוחאי התורם מתרומת חורה שלמה של ר' עקיבא (נטין סז, א),—אשר עד היום הזה יחזיקו נמנעם כי דרישת התורה, אף כי נרוח דור הולך היא כימי השמים על הארץ. — 29) עירובין נג, א.—

השפיעו עליו מטובם. — ועם כל שרמוטי דעותיו והשקפותיו הפרטיות במדות ובמוסר, אשר הוא יקח בהם חלק כראש מיסדי האגדה בתמונתה היום.

עד כה עזרנו ה' לנרות מאוצרות התלמודים והמדרשים שפני סמוני חמר רב לבנין תולדות בתי המדרש בקשרין בתקופתם הראשונה, וראשית התיסדות חבורת גדולי החכמים הנודעים בשם רבנן דקשרין, שמהם דרך ככב ר' יהושע בן לוי אשר בשמו נדגד במאמר הזה. לא הדכנו בעינים עצומות בעקבות הסופרים שלפנינו וגם לא התוכחנו עמהם הרבה, ורק במקום אשר ההכרח אלצנו להעיר בקצרה עד איזה מהם, אשר מפני שלא יכלו למצוא את השויון הנכון בין איזה מאמרים או זכרונות בספרות התלמודית והמדרשית שלכאורה יתנגדו זה לזה, שבשו את נוסחאות הספרים ויתקנו אותם כחפצם במחשבה קורם למעשה, או נטו ברמות רוחא מדרך המפרשים הראשונים אשר תלמידיהם אנחנו ומימיהם אנו שותים וע"כ עלינו לבחור כראשונה בהם ובמשנתם. בנין התוכדה הזאת העומדת לפנינו כלולה בהדרה, לא על אכני אומד יסדנו אותה ולא בהשערות הצבנו דלתיה, מוצקים המה פנותיה מאכני מאמרי שים ומדרשים ואחיוים בחבלי מהדך דברי ימי העת ההיא; ערובה בכל לפי רוח הנורה והבניה של מפרשי התלמוד הראשונים, ושמורה מהבקרת הנאמנה, אשר לא תרחק כי אם תקרב את המרוחקים כורוע ע"י הסופרים שלא שמשו כד צרכם וירבו מחלקת בכתוב תולדות ישראל.

ו. ארחות צדיק.

אמר לו אליהו — לרשכ"י — כדא הוא ר' יהושע בן לוי לראותך, צדיק הוא. (1)

מפני איוו סביבה לא נודעה לנו, ואולי מפני שהרניש ריביל בנפשו שבחותיו הרוחנים כבר נתפתחו במדה הראויה ושכריסו כבר נמלא בנמרא וסכרא, וידע כי כבר הניע זמנו ללמד את כל אשר רמז, (2) — ור' יהושע בן לוי עזב את קשרין וישב ד לו ד

ו. (1) מדרש תהלים ס"ח לו. — (2) ע"י קהלת רנה סדרת תליתאי כ"ו.

עיר מנוריו מלפניו. (8) ויהי שם שוקד בתורה מאד (4) ומתנהג בקדושה יתירה. (5) וכשם שהיה נאה דורש: אמר להם הקב"ה לישראל אתם נרמיתם להחריב את ביתי ולהנלות את בני, היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם, מה מעמו: שאלו שלום ירושלים ונו'. (6) — כך היה נאה מקיים, ויהי עוכה כפעם בפעם עם אחוזת מרעיו לשאול בשלום ירושלים. (7) ובשובו העלה עמו פתנמי מוסר נאויים מאנשי ירושלים, (8) והעיד משום קהלא קדישא דבירושלים. (9) ושמו המוכר של בית מדרשו שהיה ידוע בשם „מתיבתא רבה. או „בי כנישתא רבה. דרוד, (10) הלך למרחוק ותלמידים רבים נהרו אליו מכל אפסים, ובראשם ר'

(8) ירושלמי תענית כ"ג ה"ד: ר' יהושע ז"ל מחית מטרף לדומא... דרומא לזכון רכיך ושמעין תלך דאורייתא ומתכנעין. — ומדמנינו שנמקום שיאמר הצנלי (פסחים סג, ז): ר' שמלאי אתא קמי' דר' יוחנן... חין שנין לא ל ל ו ד י ס ולא לנהרדעא. — יאמר הירושלמי שם: מסורת זידי מאנשי שלא ללמד אגדה לא לצנלי ולא ל ד ר ו מי שהן נסי רוח ומעוטי תורה. — ובהנערך לזה עוד את האמור צירושלמי סנהדרין כ"א ה"ג: ומפני מה חין מענרין זה (צלוד), ח"ל שהן נסי רוח ומעוטי תורה, — אותו הדבר שנאמר על הדרומיים, החלטתי, נעקצות הרז"פ צראש סכרו מנזא הירושלמי, שריצ"ל צהיותו כנר לאי מורס מעס היתה ישינתו צלוד — דרוס. והנה הדרי קאהוט צס' ערוך השלם ע' דרוס ישנ גם כן על מדוכה זו וימאן צזאת, צאמרו כי לא לפני ריצ"ל חנק יצא לספר ככה צצצח הדרומיים נסי הרוח ומעוטי התירה. — חולס אי משום הא לא אריא, שנימי ריצ"ל שהדרומיים היו עוד שלויס ושקטיס ונתיכס גדולי דעה חכשי הרוח. עמד עוד טעמס צס ויהיו למופת. לא כן צימי ר' שמלאי ור' יוחנן שאז נתדלדלה ארץ הדרוס, כמו שנכתוצ הלאה, ועריה נשארז שמיס יצנלי חכמיס צאי צתי המדרש, והשרידיס היחידים שנשארז עוד שם, גם לצס חומס צזכרס את צכודס ימימי קדם, אך התורה מאין תמנא להס. — (4) צנא צתרא קטז, ח: ריצ"ל לא חזיל צני טמיא חלא צני מאן דשכיז צלא צני. — ופרש"ס: לצי טמיא, לצית המת להתאצל עליו... לפי שלא היה רוצה להתצטל מלמודו. — (5) ירושלמי תענית כ"ד, ה"ו: ריצ"ל צייס תשיעי ועשירי. — (6) ס"פ השלוס הנספת למס' דרך ארץ זוטא. — (7) ירושלמי מיעשר שני כ"ג, ה"ג. — (8) פסחים קי"ג, סע"א. — (9) ראש השנה יט, סע"א. — (10) ראה צברק "סיפוריס והנדות" ס"י ז.

שמואל בר נחמני, שהעיד על עצמו שכל תורתו הוא מפי רבו
 (11; 11) ר' יעקב בר אידו, (12) אשר בשום לב התבונן אל כל
 מעשיו והוראותיו של ריב"ל ויהי לו לאור לנתיבותיו; (13) ר'
 שמעון בן פזי ור' סימון, אשר מחויבי תורה אנחנו להם בעד
 הרבה ממאמרי ריב"ל שהביאו אל בית אוצר ההלכה וההנדה. (14)
 ויש שהיי הולכים אליו לשמוע רק דברי הנדה אשר הצטיין בהם
 ביתר שאת. (15) וגם חכמי בבל באו לדרוש תורה ממנו, כר' אחא
 בר חנינא (16) ורבה בר מרי. (17) ויש שריב"ל היה מניד לפניהם
 הלכות הנוגעות לארצם ביחוד. (18) ויהי ממנה ומכמך את
 תלמידיו שנמרו חק דימודם, לדון ולהורות וליתר הדברים
 הצריכים סמיכה, (19) וגם נדולי חכמי הדור כר' יוסי בן נהוראי
 פנו אליו בשאלות. (20) אמנם הוא בענותנותו ותם רוחו יש שרא
 היה נשען על דעתו וישלח את הדבר הקשה לפני ר' אליעזר
 הקפר, (21) ויהי נדון אליו כפעם בפעם דראות את המעשה אשר
 יעשה ותהי לו לתורה. (22)

והנה אם נתבונן לחקר מאמרי ר' יהושע בן רוי נראהו
 כתמונת משנה אמתית מאביו לוי בר סיסי, כי הפלפול והחידוד
 לא נשמעו בבית מדרשו, ורק המשניות (23) וביאורם על פי דרכי
 ההגיון והסברא הישרה היה הענין האחד אשר נתן לבני ישיבתו
 דענות בו. וגם המקרים החדשים ילדי היום נפתרו כאופנים קלים
 ופשוטים, כאשר נבאר בפרשה השניה ברצות ה'. ותהי תכונת
 הלימוד בבית מדרשו של ריב"ל ההפך מתכונתו בהישיבה שבעיר
 צפורי אשר בה ישב ר' חנינא בר חמא כראש, שהצטיין

(11) ירושלמי ראש השנה פ"ד, ס"ה ד. — (12) ע"י צ"ה כה, 3. — (13) ע"י
 עירובין מז, 3: יצוות ס, 3. — (14) ע"י סדר הדורות זכרס. — (15) צנא קמא
 נה, א. — (16) חולין קל"ג, 3. — (17) יומא עה, א. — (18) ע"י תוספות סוכה מז,
 סע"א. — (19) ירושלמי סנהדרין פ"א — (20) חולין נז, 3. — (21) גס נו, 3 —
 (22) עבודה זרה מג, א. — (23) והיו נדון גם משניות חזונית שלא כנכחו צנא
 מקונני המשניות שזמיו (כד מ, א; זכריס קטו, א, לגירסת רש"י: הני צר לואי.
 וע"י צנא קמא כז, רע"ג).

בפלפולו שכם אחד על בני דורו (24) ורמסניות
החצוניות שם לבו רק דעתים רחוקות. (25) והנה כל עוד
שר' חנינא ישב בראש היתה ישיבת ריב"ל בלוד עומדת
בפריחתה, כי כמו שאוהבי הפלפול היו רבים, כן היו גם רבים
הנוהגים אחרי הברייתא, אשר יתר שאת להן בביאור משנתו
שר' רבי, ויתר עז להם על הפלפל שיש לפון באמתתו. עד אשר
נעתקה בית מדרשו של הנשיא לעיר מבריה ובראשה ישב ר'
יוחנן, שבו התאחדו ידיעה ברורה בהמשניות החצוניות שקבד
מר' אושעיא, וגם שכל חד ומבריק, (36) ואשר על כן הפיק רצון
מבד מפכנות דורשי התורה, ויהי בית המדרש שבמבריה למרכז
הראשי לכל מי שנפשו חשקה בנמרא ובסברא, וכמעט שהכריע
את יתר הישיבות שבערי הנליל. ומני אז נראה גם ישיבת לוד
הולכת הלך ודלה ותלמידיה עוזבים אותה אחד אחד לככת
למבריה, וגם ר' יעקב בר אידי (27) ור' שמואל בר נחמני (28) נדדו
עמם. ואולי היתה עוד בעוכרי בית המדרש שר' ריב"ל סחר העיר
לוד שירד פכאים, ותחת שמלפנים הצטיינה בסחרה ומרכלתה
ותהי יחידה במלאכת מין חביות ידועה, (29) ותנרי לוד
היו נודעים לשם, (30) הנה מאז שמו הרומאים את מושב הממשלה
בקסרין, נשאו ערי הנליל את ראשם, ושוקי המסחור נעתקו
למבריה (31) ולצפורי, (32) ומקוה הסוחרים והירידים—לעזה, עכו

(24) כתובות קנ, ז: ח"ל ר' חנינא לר' חייא... אם ח"ו נשתכח תורה מירושלם
מהדרכא לה מפלפול. (25) ע"י דור דור ודורשיו ח"ג ע' 48. — (26) עירוצין
צנלי וירושלמי רפ"ה: ח"ר יוחנן י"ב תלמידים היו לו לר' אושעיא צנני וי"ח ימים
גדלתי צנייהן ולמדתי לז כל אחד ואחד וחכמת כל אחד ואחד. — כל קציל די רוח
יתירה צו, ואין שכל חד ומצריק יותר מזה. — (27) ירושלמי זרכות רפ"ז: ר' יוחנן
הוה יסמחין על ר' יעקב צר אידי. — (28) שם תרומות רפ"ח: ר' יודן נשיאה
ור' שמואל צר נחמני נחתין למסחי צדימוסין דעצריה. ואולי הלך לשם יחד עם ריב"ל. —
(29) כלים כ"ג. — (30) צנא מציעא נא, ז; תוספתא כסחים כ"ה, סה"ז. — (31) צנאשית
רצה עז, ו; תוספתא עירוצין כ"ה; מועד קטן יג, ז. — (32) צנא צנא עה, ז.
אמנם כן מהנעת הש"ס שם: תניא אמר ר' יוסי אני ראיתי צפורי צלומה

ובוטנה, 83) ויושבי ערי הדרום בכלל נתדלדלו מעט מעט ונתרששו מאד, עד כי בימי זקנותו של ריב"ל בעת שדרש להם ר' שמל אי מלוד 84): שחייב אדם להחליף שמלותיו לכבוד מועד ושבת, נעו כל העם בבכיה, כי לא היו להם חליפות בגדים, 85) ועל העת הזאת יתכנו דברי ריב"ל: קשים מזונותיו של אדם יותר מקריעת ים סוף, 86)

יהי כה או כה, והנה אנו רואים את ר' יהושע בן לוי עוד הפעם ובירו מקל נודדים, והוא עוזב את עירו ואת בית מדרשו והולך לטבריה 87) לבלות שם את שארית ימיו, כפי הנראה, אצל בנו ר' יוסף אשר נתחתן בהנשיא, 88) וינחל שם כבוד גדול מאת ר' יוחנן ראש הישיבה, אשר קראהו ברבי, 89) וירכיבהו

וכו'. — נראה להדיא שכבר ציני התנא ר' יוסי נדדה שלוה של זכורי וסמרה לא היה לה עוד. — אולם תיבה קא חזינא הכא, דהא ר' יוסי לא היה צומן הנית (תוספות עירובין רכ"ח), והוא לא היה יכול לראות את זכורי בשלוה רק אחר החרבן, שאמנם, כפי שנידו לנו כותבי דברי הימים ההם, לא נגע זה לרעה. ואם כן מתי ראה אותה בחורבנה, הלא ציני נר כצנא לא שמענו שהתערבה זכורי עם המתקוממים נציתר, וככל אחיותיה הערים הגדולות שצרחן ישראל עמדה מרחוק, ונמשך זמן קצר נערך אנו רואים אותה עומדת נפרחתה, והישיבה הראשית של ארץ ישראל נעתקה לשם, והיא עיר גדולה מאד, עד שצליה אחת נחתרו זה שלש מאות נתיים (ירושלמי מעשר שני רכ"ה). — ע"כ קרוב לאמר שהמלה "תניח" היא ט"ס, ור' יוסי זה הוא האמורא שזכור הרביעי, שציניו אמנם נחרבה זכורי על ידי ארסקינוס. ע"י מצוא הירושלמי להר"פ פרק ראשון, ד, ג. — 33) ירושלמי עבודה זרה פ"א ה"ד. — 34) כסחים סב, ג. — 35) ירושלמי סוף מסכת פאה. — 36) נראשית רבה כ, ט. ושם ר"פ ז"ז: כקריעת ים סוף, ונפסחים ק"ח, א, המאמר הזה נשם ר' אליעזר בן עזריה. ע"כ נראה שהנרמס שצ"כ היה העיקר, שריב"ל אשר ראה במקומו את העוני גלגל עזרתו הקשה, הוסיף על פתגמו של ראש"ע לאמר, שאם קשים היו ציני ראש"ע כקריעת ים סוף, קשים הם ציני עוד יותר מקי"ס. — 37) נראשית רבה נד, ה: כד אתא ר' יהושע ב"ל לטבריה. — 38) קדושין לג, ג. — 39) שם ס, ג. — ראשונים המפרשים יצאו את התואר צרני "גדול הדור", (ע"י להלן פרק הגדות ומעשיות ס"ז ז, ח), או שהוא קינור מן "בן צבי", וכוננו גדול בן גדול. ע"י סדר הדורות

אלוף לראשו; 40) ור' חייא בר אבא, אחד מגדולי תלמידי ר' יוחנן, שרתהו כאשר ישרת התלמיד את הרב. 41) וכפי הנראה היה מטיף גם הוא לפני תלמידי בית המדרש חליפות עם ראש הישיבה, וע"כ יש אשר ברבות הימים נשכת מי הוא מהם בעל השמועה. 42) ודעתו היתה המכרעת בדברים העומדים ברום עולם היהדות. 43) אמנם הוא בתמימותו לא השתמש בכחו זה גם לטובת 44) בני שבטו הלויים, אשר התימר בכבודם 45) ובכל עת מצוא דרש בשבחם. 46) ורא נשאהם פנים בעת שדעתו ראו היתה עמם. 47) ובנודר ענותנותו לא חדל מלשאול לפעמים את הדבר הקשה מר' יוחנן וגם מריש לקיש. 48) ויניע עד זקנה ושיבה ויהי ידוע בשם "זקן אחר", 49) ויהי לו רמשיב נפש לראות גם את בני בניו עוסקים בתורה. 50) ובלא ספק גם שם מנוחתו כבוד.

זערכו. ומר מענדעלסזאהן זמאסך "האשכול" קראקא תרנ"ח, דף 158, יער כ"י התואר צרני נצנה מן "צ"ר" והיו"ד הוא יו"ד היחס, כמו צנלי, גלילי, והמכון הוא כמו התואר Scholasticus צלשון רווי, שניאורו שוקד צעמנו על צתי המדרש וגם ראוי להרצין תורה ודבס. — 40) ירושלמי ציכוריס פ"ג, סה"ג: לא כן חולקן רני; עבודה זרה פ"ג, ה"ז: יפה לימדני רני. — 41) ירושלמי שנת פ"א רה"ג. — 42) צרכות כח, סע"א. ויש שנאמר פעם על שם האחד ופעם על שם השני: שם ח, ג; סא, סע"א: אסור לעזור אחורי ציהכ"נ וכו'. מנילה ג, א; סנהדרין מד, סע"א: אסור לאדם שיתן שלום וכו'. — 43) ירושלמי צרכות פ"ג, ה"ד: ציומוי דריצ"ל נקשו לעקור את העזילה הזאת מפני נשי הגליל וכו'. — והדעת נוחנת שהיתה זאת צעת ישיבתו צטצריה אשר גלילי. — 44) ע"י חולין מט, א: ישמעאל כהנא מסייע כהנא. — 45) ירושלמי עבודה זרה פ"ה, ה"ט: מימי לא צרכתי — צתורה — לפני כהן, ולא הנחתי לצרך ישראל לפני. — 46) שמות רבה ספ"ה: שצטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך; צמדצר רבה רפ"ג: ושצטו של לוי צזכות מה יצאו וכו'; מדרש תהלים א: מכל שצטו של לוי וכו'. — 47) ירושלמי מעשר שני פ"ה, ה"ג. — 48) צראשית רבה ס"ב מו, ו"ה, ה. וצמכות ג, רע"א: אריצ"ל אר"ש בן לקיש וכו'. — ולחנס הסגירו המדפיסים את המלות "ארשצ"ל, וגם צס' צית ועד לחכמים ההליט שהא"ט"ס, דריצ"ל קשיש מר"ל וכו'. — 49) צ"ק פנ, א — 50) ירוש' שנת פ"א, רה"ג.

פרשה שניה.

שיטותיו, דעותיו והשקפותיו.

ר' יהושע בן לוי אמר... מקרא, משנה, הלכות,
תלמוד, תוספות, אגדות ואפילו כה שולמית
ותיק עתיד דובר לפני רבו, כלן נאמרו למשה
בסיני. (1)

א. ב ה ל כ ה.

אמר ריב"ל: לעולם ירוק אדם לדבר הלכה. (2)

שיטותיו של ר' יהושע בן לוי בדרישת תורת חקי
המעשה המצויות לנו בעד פה—שקורא לה. הלכה, —שהתפתחו
על ברכי חכמי הדרום, שהיו נהירין להם שבילי המשניות
הקדמוניות יתר על משנתו של ר' יהודה הנשיא; והתקמו בבית
המדרש אשר בקסרין, ששם אחרי כל ההרפתקאות, התקונים
והשינויים דערו על משנתו של רבי, עמדה היא במלחמת קיומה
ותתקבל ליסוד תורת היהדות עד עולם, והמשניות החצוניות
העמדו רק לשרת לפניו—שיטותיו אלה קבלו צורתם המצוימה,
צורת התלמוד—במובנו הרחב: תורת משא ומתן שבהלכה—
בתבונתו שנתנה לו בבית מדרש הרבנן דקסרין, אשר יכך עוד
לאש ביסוד הניגון לרגל המקראות והמשניות הברורות, מהם לא
יוצו ורק עדיהם יבנה את כל מערכותיו.

בית חקי המעשה שבתורה שבעל פה הנשענת על עמוד ברזל
המשנה, (3) היא המשנה הידועה של ר' יהודה הנשיא
והבריתות (4) השומרות לראשה, שבהן עקרי כל התורה המסורה,
ובהמושה ימושו עמה כל יסודי היהדות בלה. — הבית הזאת, לפי

א. (1) ויקרא רנ"ב כ"ב. — (2) נרכות י, ח. — (3) ויקרא רנ"ב כ"א, ס"ה.

(4) כעירובין י, ס"ה, שעל אחת הנריתות נאמר: אין הלכה כמותה משנה. —

חכמת הגזירה והבניה של בתי מדרש העת שבה נראתה פעולת ריבוי בתקפה, כוננה על ארבעה יסודות: עד שתי סדרי המשנה (השי"ס), על ההלכות, על המדות ועל התלמוד. (5)

על השי"ס כיצד?—גם המשנה הצרופה בכור המשניות החצוניות, חסרה עוד נמר מלאכה: לישר את הדוריה, לפרש את סתומותיה, והעיקר לערות את מקורי יסודי הניגונותיה. — במקצע הזה הננו רואים את ר' יהושע בן לוי עומד עד משמרתו והנהו משתדל להעמידה על יסוד טעמים מוצקים: (א) מדרשות הכתובים עפ"י המדות ויסודי ההגיון, המקובלות לו במח מהתנאים

(5) ויקרא רבה רפ"ג: רבי יצחק (צ"ח) נואח מאמרנו, שמינו שר' בנימין נר יפת תלמידו של ר' יוחנן נא לדון לפניו (ירוש' סנהדרין רפ"א), ואינו ר' יצחק סתם דאגדתא שזכר צנריא שהוציא צפסחים קינ, סע"צ) פתח: טוב מלא כף נחת מוילוח חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד),—טוב מי ששונה שני סדרי"ס (נטיח יש לקרות: ששה סדרים,—ור"ל ששה סדרי משנה) ורגיל בהם, ממי ששונה הלכות ואינו רגיל בהם, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי נר הילכן; טוב מי ששונה הלכות ורגיל בהן, ממי שהוא שונה הלכות ומדות ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי נר מוילכן; טוב מי שהוא שונה הלכות ומדות ורגיל בהן, ממי שהוא שונה הלכות ומדות ותלמוד, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי נר חולקן.—מהנעת סדר יסודי התורה שנעל פה שנאמר המדרש הזה: משנה, הלכות, מדות ותלמוד, נראה שלא היתה כונתו על ההלכות המסורות שמהם הושגתה המשנה, ולא על המדות שהתורה שנכתב נדרשת בהן, ששניהם קדמו להמשנה המסודרת; כי אם על ההלכות נמוגן, כללי הכרעת ההוראה למעשה צדיני המשנה, "שי"ס הרבה משניות דאמרינן הא מני פלוני הוא ויחידא הוא ולית הלכתא כותיה, ועוד שאינם יודעים במחלוקת התנאים הראשונים הלכה כדברי מי" (רש"י סוטה כג, א). ההלכות האלה היו הלכות פשוטות מסודרות לעיניהם ומוסכמות בכל בתי המדרש, ועליהם אמרינן במסכת כריתות יג, ב: ולאסורות,—זו הוראה (ששתוי יין אפ"רין כה)... אשר דיבר ה',—זו הלכה (פסיקה למעשה)... יכול אף המשנה, תלמוד לאחר ולאסורות (ואין מורין הלכה מתוך משנה). — והעוסק בשינון ההלכות האלה להיות שגורים צפיו נקרא "נר הילכן". ועל המדות, שאמר המדרש, הוא מדות

הראשונים, אשר אין לפון באמתתם; (6) (ב) מסברות השכל; (7) לשום את המעקשים שבה למישור; (8) לסמכה ולסעדה במקראות גם במקום אשר בהשקפה הראשונה יראו דבריה בדברי נביאות; (9) לישבה שתסכים עם המציאות; (10) ודהאיר את מחשכיה: (א) בביאור עניניה הסתומים; (11) (ב) ובפתרון הביטויים והמלים החמורות שבה, (12) עד שפעם אחת המריח את עצמו לחזור על כל בערי הלשונות שבמקומו, לשאול מהם פתרון מלה אחת הנזכרת בבריתא. (13)

על ההלכות כיצד?—גם המשנה המתוקנה והמבוארה בביאור שאין אחריו כלום, חסרה עוד הכרעת פסק ההלכה בפלוגתת התנאים, שבכרעדי זאת הלא לא ידע ישראל את המעשה אשר יעשה, (14) וגם במקצע זה יקח נושא מאמרינו חלק נכבד

שהתורה שזעל פה נדרשת בהן (עי' דד"ד ס"ג דפ"ג). — (6) בנרכות ל, סע"א: השתחוו לה' נהדרת קודש (תהלים כט), — ח ל ת ק ר י נהדרת חלל נהדרת. — (7) ירושלמי עירובין פ"ג, ה"ג: חכמי קלוקל פייסות; נצח נצחל פ"ג, ה"י: מפני שיסוג העולם בנדרות. — (8) כסחים לו, ז: נצחל מי ששנה זו לא שנה זו. — (9) נרכות לו, ז: חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת... ח מ ר ק ר א (תהלים פ"ד) אשר יושני ביתך. — (10) חולין נו, ז: קדירת קנה... ח ש נ ש ל י מ ה שנינו: עד כאמר האיטלקי... והלא רחל אחת היתה שנקדרה קנה שלה ועשאו לה קרויין של קנה וחתה... תוך י"ג חודש הוה. — (11) ירושלמי יומא פ"ג, ה"ג: תנין תמן או ששהה כדי השתחיה, כמה הוא שיעור השתחיה... עד כדי ויכרעו אפים ארצה על הרגפה ושתחו (ד"ה"ג, ז); מייק פ"א ה"ו: חזיהו חינוך קנדות... — מחרך צו מחד אחד ומחרץ צו מחד אחד; סוטה מה, ז: מאי נופת נופים, — זה דנש הנא מן הנופים. — וזהו צולטת ביותר שיטת התלמוד הירושלמי, אשר דנה צו נפש ריב"ל מלא (צראשית דנה טז: אין תורה כתורת ארץ ישראל וכי'), לנאר את צטויי המשנה כפשוטם מיינה וזיה, ולא הכיר ריב"ל גם את דעת חזיו, שאחרי שהתערב צהצצליים (עי' כתובות קג, ז), נצח למד ממעשיהם, ויתן לצטויי המשנה שם כונה מליצית. — (12) ירושלמי יומא פ"ג, ה"ד: פירש צטוי "קדוה"; סוכה לו, רע"ג: שתי תמרות יש צניא בן הנוס ועולה עין מנייהם. וזו היא שנינו: צני הר הנרזל כשרות. — (13) ירושלמי נצח נצחל ספ"ה. — (14) עי' רש"י דה"ז, סע"ב.

בתוך יתר בני החבורה שבקשרין. ומלבד הכרעותיו בפסקי הלכות פרטיות, (15) איזן וחקר גם פסקי הלכות כלליות, כמו: הלכה כדברי המיקל בכפאים בחוק לארץ; (16) הלכה כדברי המיקל בעירוב; (17) הלכה כדברי המיקל באבל. (18)

על המדות כיצד?—לחזור אל סתרי הרמזים הטמונים בפתגמי המשניות הקצרים ולהוציא תעלומותיהם לאור, היה על ראשוני האמוראים להניח מדות או יסודי ההניין, אשר על פיהם יתפרשו לשונות המשנה, כמעשי המדות אשר הניחו ראשוני התנאים לביאור לשונות המקרא. ואף שבמקצת הזה לא מצאנו לר' יהושע ב"ל איזה שיטה מכויכת, הנה לא הניח ידו מזה לנמרי, ובקובץ הש"ס נשאר לנו לפליטה אחד מיסודי ההניין שלו במשנה: כל מקום שאמר ר' יהודה במשנתנו. אימתי? ובמה? אינו אלא לפרש. (19)

ועל התלמוד כיצד?—התלמוד הוא הכר היותר נרחב אשר בו מצאו האמוראים מקום להתנדר בו, כי התלמוד במוכנו הפרטי הוא כולל כל המשא והמתן שהיה לחכמי בית המדרש בפתרון השאלות השונות ממקרים בפועל או מדומים אשר באו לפנייהם חדשים לבקרים לפרש את משפטם. — את פתרון השאלות האלה ישאב ריב"ל משלשה מקורים לא נכונים, ואם נשתמש בלשון התלמודים נקראם בשם: קרא, גמרא וסברא. — לראשונה יחתר למצוא את פתרון הדינים החדשים במקורם הראשון, ממקרא מפורש, על פי הרוב מדברי הנביאים, (20) או מדרשת המקרא ע"פ המדות הידועות. (21) ויהי אומר: אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו, נאמרה

(15) כנרכות ל, א; חולין מט, א. — (16) ירושלמי כללים ס"ד. — (17) עירובין מו, א. — (18) ירושלמי מ"ק כ"ג, ס"א. — (19) סנהדרין כה, רע"א. — (20) כנרכות ו, ג: לעולם ירחק אדם לדבר הלכה ואפילו נשנת, שנאמר (הושע יא): אחרי ה' ילכו כאריה ישאג; מנייה ד, א: חייז אדם לקרוא את המנייה גלילה ולשנותה ציוס, שנאמר (תהלים כג): אלהי אקרא יוםם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי. — (21) כנרכות כה, ג: מנין לנ"ק שאסור דגדרי תורה, שנאמר (דברים ד): והודעתם לנניך ולנני

למשה בסיני. (22) — שכל הוראות הדינים החדשים מונחים בחיק התורה הכתובה; ויען שנתנה התורה רשות לחכמים לדרוש, ע"כ הם בערך כאלו נתנו למשה בסיני. (23) ובסוף זאת היתה כונתו גם באמרו: המגילה הזאת (אסתר) נאמרה למשה מסיני; (24) מנצפ"ך צופים אמרום הדכה למשה מסיני. (25) — ושיטתו זאת היתה כה ידועה ומפורסמת דבני דורו, עד שכאשר יצא מפיו איוה ענין חדש, ידעו הם שבדאי הוא נשען על אחד המקראות, ויחזרו אחריו למציא אותו בעצמם. (26) אמנם לא כל פרטי ההלכות יכולים להתלמד בדרך ישר מן המקרא אשר יצא ללמד רק על הכלל. (27) ויהי כבוא לפניו מקרה כזה אשר לא יכיר את פתרונו בין המקראות, וישם אל המקור השני פניו אל הנ"מ א, (28) ויפתור אותו: ממשה שלמה, (29) או בדמותו מלתא למלתא; (30)

זניך, — וסמ"ך ליה, יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך צחור וכו'. — (22) ירושלמי פ"א פ"ג, ה"ד: ריב"ל אמר: ועליהם כל ככל, דברים הדברים (דברים ט), — מקרא משנה תלמוד אגדה, אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורו ת לפני רבו, כזר נאמר למשה בסיני. מה טעם: יש דבר שיאמר אדם ראה זה חדש הוא וגוי, ומצינו חזירו ואומר לו כזר היה לעולמים (קהלת א). ובמקרא רבה ר"כ כז הוא חס"ך עוד לאמר: ועליהם ככל הדברים, וכחצין כל העוהה אשר אנכי וגוי (דברים ח), — כל ככל, דברים הדברים, מזה המזה, — מקרא משנה הלכות תלמוד תוספתות אגדות ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לו מר וכו'. — והוא מקציל אל דברי ר' יוחנן (מגילה יט, ג): מאי דכתיב ועליהם ככל הדברים וגוי, תלמוד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידין לחדש. וע"י קבלת רבה ה, ז, וזרכות ה, א, — (28) דד"ד בערכו. — (24) ירושלמי מגילה פ"א, ה"ה. וע"י תנחומא ויחי פ"י: שלשה דברים גזרו צ"ד שלמטה ואלו הן... ואחד צימי מרדכי ואסתר... ומנין שהסכים הקב"ה עיניהם וכו'. — (25) נראה שרבה א, יא, — (26) זרכות ד, ס"ג: אע"פ שקרא אדם ק"ש צניכ"י, מזה לקרותו על מטתו. אמר ר' יוסי מאי קרא וכו'; שם ת, א: קדימו וחיכו ועיילו לצי כנישתא כי היכי דתירכו חיי. אמר ר' אחא בר חנינא מאי קרא וכו'. — ואולי היתה זאת לתלמידיו נקבלה ממנו. — (27) ע"י חגיגה יח, א: לא מסרין הכתוב חלל לחכמים. — (28) ע"י גטין ה, ג. — (29) חולין כז, ג. — (30) זרכות יט, א: ריב"ל אדמה מילתא לוילתא; שנת כז, א: מהו להסתפק

או אל הסברה וההניין : להתבונן אל טבע בני האדם (31)
ואדיר חפצם, (32) ואל טבע בעלי החיים, (33) הכל לפי תכונת
הענין, ועל פיהם הוציא לאור משפטו. — ויש אשר יחרר אל
חביון מחשבות מחקק ההלכה ואל הטעם שהיה לו בהחלטתו, (34)
ואחרי שיראה כי בטל הטעם, יבטל הוא גם את ההלכה, (35)
וישם לו לקו שכר מקום שההלכה רופפת בבית דין, (36) ואין אתה
יודע מה טיבה, צא וראה מה הציבור נוהג. (37)

ב. בהנדה.

פעולות ח'—רי"ל אפר, אלו אנדות. 1)

יותר ממה שעלה לחלק ריבוי בבנין בית ההרכה שבשים
עלה חלקו באוצר ההנדה שבשני התלמודים והמדרשים

מנוי סוכה כל שנע... הרי אמרו : אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. (31) נדה
כט, סע"א : הלך אחר רוצ נשים ורוצ נשים ולד מעליא ילדן. — (32) צנא קמא ננ,
רע"א : כיון שמסר לו מכתח כמאן דאמר לך חזק וקני דמי ; תמורה יח, סע"א : אכל
ולד ולד, מתוך מעשיו נכרת מחשבתו דלגדל קא צעי ליה. — (33) חולין י, רע"א :
מכני שדרכן של שרצים לגלות ואין דרכן לכסות ; שם נו, רע"ז : הריקה כנד כנגד
צני מעים... טריפה, ולא יחא אלא נטלה. ועי' להלן סי' כ"ב "כני יהושע". — (34) שנת
כנ, א' : נשים חייבות נדר חנכה, שאף הן היו צאותו הכס. וכהאי גוונא נדרנע
כסות, פסחים קט, רע"ז ; וצמנילה, מנילה ד, א. — (35) ירושלמי נטין רכ"א :
נדראשונה שלא היו חזרים מנוין נחורל, אכל עכשיו שחזרים מנוין נחורל, נקראין הן. —
(36) הכתוב הזה לא יחא אומנם נד צד עם פתגמו ההחלטי של ר' אושעיא חזירו :
המנהג מוטל ההלכה (ירוש' צ"ח רפ"ז). — (37) ירוש' פאה פ"ה ה"ה ; מעשר שני פ"ה,
ס"ג. ואולי לפי זה תזק יותר הנדרסא שנשיר השירים רצה רפ"א : אמר ריב"ל, נשעה
שמונו וגמרו שלשה מלכים... אין להם חלק לעולם הבא, נקשו לזרף שלמה עמיהם,
ינאחז נת קול ואמרה : אל תגעו נחשיחי (תהלים קה). — שהמאמר הזה נתיחס
ננסהדירין קה, סע"ג, לרנ, ונצמדנר רצה סי' י"ד, לשמואל. שנאמת מתקנל יותר
על הדעת לשום את הדברים האלה, שהנח קול—הוא דעת הקהל עי' ערוך השלם
נערכו—הכריע את מאזני הדק, צפי ריב"ל שנכל מקום התחשע עם דעת הציבור.
ב. 1) ילקוט תהלים תש"ח.

הרבים, אשר הרבה התעסקו בה בימיו, (2) אף כי מעט בערך המתעסקים בהלכה, וביניהם יקח נושא מאמרינו חלק בראש. שפתו בהנדה כשפתו בהלכה, שפת המשנה, שפת עברית צחה כלולה מעט בארמית, וכאשר יחסרו לו איזה מבטאים מורחיים, ישאל אותם משפת יון העשירה במבטאים, (3) ואשר היתה שנורה על פיו במה עוד מימי שבתו בקסרין, ששם היתה רק השפה הזאת השפה המהלכת. (4) ובסננונו הוא תמונת משנה מאביו לוי בר סיסי, ודרשותיו מראות רוח חיים וחוש של חסד משוך עליהן. משדיו הנחמדים, הלקוחים ע"פ הרוב מהמציאות קולעים אל השערה, ובקסם המה על שפתיו למשוך את לבות השומעים. וע"כ לא נתפלא איפוא אם לא נראהו מוכיר את שם אביו רק פעם אחת, (6) יען שהכל יודעים שרוח אביו דובר בו ומלתו על לשונו. (7) ויקשב את דקה האנדה גם מפי ר' יהודה בן פדיה, (8)

(2) נראשית רנה נד, ה: ארי"ל חזרתי על כל צעלי אנדה שנדרוס וכו'. — (3) נראשית רנה ספ"כ: כתנות עור... לגאי, — ועיי' ערוך השלם נערכו; תנחומא החדש נא, יב: למלך שהיה לו אורלונין, — ועיי' נהערות הרש"י. ועיי' ויקרא רנה יט, ו: שהושיע צירניות צירושלים, מהו צירנות, צירן צירן. ועיי' ערוך השלם ע' צרן. ונראה שהניאור הוא מנעל המדרש. ולדעת הרש"י נספרו מצוא הירושלמי דמיט ע"א, דרש גם את המקרא ע"פ לשון יונית. והוא דאמרינן צירושלמי מעשרות פ"א, ה"ב: הרמונים משימסו... ריב"ל משיכניסו מחנה... דילמא מן רצנן דאנדחא הוא שמע לה: אחינו המסו את לצנו, — כלנן לצנו, והוא מלשון יונית. וממנוא דצרי הרש"י שם רכ"ב נלמוד לדעת שאמנם הוא ריב"ל, ככל בני דורו, השתמשו רק בלשון יונית השגורה צפי המון העם, ולא הבינו את שפת יון הנקיה מורשת מרום עם הארץ, וע"כ לא הבינו את דצרי רש"י: הכותב דיאיתיוון וכו', — כמו שלא הבינו גם כל צעלי הלשונות שנזמנו (ירושלמי נצח נתרל ספ"ה). אמנם הדרי קאהוט נערוך השלם ע' דיאיתיוון, נוטה לאמר שלא פתרוה מפני שנמסרה להם בשנוש, שקריאתה הנכונה היא: דיאיתיוון. — (4) כדכתיבנא לעיל נפרק "חילת השחר". — (5) רש"י קדושין ע"ב, א: צעל משלות ודומיות היה לוי. — (6) נראשית רנה א, ת. — (7) עיי' ירושלמי נרכות פ"ב, סה"א: ר' מאיר יתיב ודריש... ולא אמר שמועמא משמיה דר' עקיבא... כולי עלמא ידעין דר"מ תלמידו דר"ע. — (8) נראשית

אשר היה רבו גם בהלכה, (9) ובהיותו לאיש היה לפניו חכם אחד שהיה מסדר לפניו בעד פה את אנדות הקדמונים, (10) אשר פי ר' יהושע בן לוי יקכם בשם. נמרא' (11) או. מסורת אנדה. (12) ואת האנדות האלו היה מניד לפני תלמידיו בפתם ע"פ הרוב, וע"כ יש אשר ייחסו על שמו הנדות עתיקות שלא הוא היה מחוללם. (18)

אף שעוד בימי רבי הותרה כתיבת התורה שבעל פה, למען לא תשכח מפי דור נולד, (14) ויחד עם הלכות נכתבו גם הנדות, (15) ואחר מגדולי הדור ר' יוחנן החזיק במעו האנדות הכתובות, (16) ויהי דברו ראמר: ברית כרותה, הדומד הנדה מתוך הספר לא במהרה הוא שוכח. (17) — הנה ר' יהושע ב"ל כבעל אנדה אמתי (18) אשר ידע את רוח האנדה ואת ערכה הרב, שקד בפלס את שבח כתיבת ההנדה כנגד הפסידה, ויוציא משפט: הדא הנדה, הכותבה אין לו חלק, והדורשה — מתוך הכתב — מתחרך בה, והשומעה — מהדורש ההוא — אינו מקבל שכר; (19) והוא העיד על עצמו שמימיו לא הסתכל בספר אנדה. (20) כי לא כההרכה התלויה

רבה נד, ה: עד שעמדתי עם ר' יהודה ז"ל. — (9) כמו שכתובנו צפרק "נראה כרעה דאנדה". — (10) נרכות י, א. — (11) עירובין יט, א: ז' שמות יש לניהנס... וארן התחתית גמרא. — (12) מדרש תהלים יח, ר"ס לז. ונכלל זאת נטח גם הא דאמר ריב"ל: כל אותה היום ה"י עשו נד נצאים וכו' (נראשית רבה ר"פ סז) — (13) האמור על שמו: כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות וכו' (תענית ג, רע"ז), — הוא מיוחס לאחד מארי רומי צימי ר' עקיבא (עבודה זרה י, ז); מאמרו: נשעה שאמר הקצ"ה לאדם וכו' (פסחים קיח, א), — נמצא צשינו קצת נצאות דר"ג ספ"א, והוא מיוחס לר' יהודה בן נחיראל. — (14) גטין ס, א. — (15) אנדות תהלים, — ירושלמי כלאים כ"ט, ה"ג: חד זמן חמי (ר' ישמעאל צ"ר יוסי את ר' חייא) גו צני ולא אתכנעי מן קומי. ח"ל (לרצי), אכן דאנח וחתני נצחיה... ח"ל (ר' חייא), נהיה שעתא אשגירית עיינין בכל ספר תהלים אנדה. — שאלהן "אשגירית עיינין" נראה שהיתה מונחת לפני אנדת תהלים כתוצאה לעיין נה. — (16) גטין ס, א. — (17) ירושלמי נרכות רפ"ה. — (18) נצח קמח נה, רע"א: ר' יהושע צ"ל שהיה נקי בנדה. — (19) ירושלמי שנת ר"פ טז. וע"י מנחם התלמוד להר"ג חיות פרק לז. — (20) ירושלמי שנת שס. ונזה

בפועל ובמעשה, ההנדה המסורה ללב. המעשה לא תשתנה לעולם, וע"כ יכולה ההלכה להתקיים בכל המקומות ובכל הזמנים, גם בדמות האותיות היבשות והחסרות רוח חיים. לא כן הדבר המסור ללב, הפושט צורה ולובש צורה לפי מעמי המקום והעת. וכך צריכה ההנדה להיות כפלני מים אשר יפכו ממקור חיים אשר בלב הדורשה, ושיהיו בידו להטותם אל כל אשר יהי רוחו ורוח שומעיו ללכת; מה שאי אפשר לקוות בשום אופן מההנדה המצמצמת בדמות אותיות הכתיבה ורוח חיים אין בה, ועל כן מה בצע להכות בה אחרי שהדורשה לא יפיק רצון ממנה וגם על השומע לא תפעול מאמיה.

אמנם למען לא תשכח ההנדה מלב החפצים ביקרה, בחר ר' יהושע ב"ל בתחבוכות זכרון בלאכותיים: (א) לצמצם את נושא הענין במסגרת מספר ידוע אשר יהיה כשומר לו שלא יחסר ולא להוסיף עליו, (21) והתחבוכה הזאת היתה לו לעינים בהלכה ובהנדה (22); (ב) לתת להענין הרצוי סמכים ממקראות באיזה אופן שיהיה, וגם בדרכים רחוקים, רק למען שבעת קריאת המקרא, הכתוב ומצוי בידי כל אדם, יעלה עד לב גם זכרון ההנדה הנרמזת בוה. אולם הדרך הזה לא היה עוד בטוח, כי יש אשר ישעה השומע להוציא את המקרא מידי פשוטו, כי ידמה שהדרש והאסמכתא הוא העיקר. (23) ע"כ השתדל ריב"ל וכיד חכמתו הטובה עליו המציא דרך יותר נכון, ויהי דברו לאמר: לא נתנו דברי הימים אלא לדרוש, (24) יען שהספר הזה

הסירותי מעל נושא מאמרינו את תלונת הרא"ה וז"ל: נכפרו דוד"ד ח"צ, פ"ו, ושון א"ן אנו מחייבים לאמר דתרי ריב"ל הוה. (21) ואולי לתכלית זאת היה הוא הראשון למנין המצות תרי"ג (שהש"ר א, ז), כי ר' שמל"ץ דנהי' ניכ למנינא (מכות כג, סע"ע) ה"י אחר ריב"ל, ועכ"פ נעיר תמנו (ע"י מצוא הירושלמי נערכו). (22) עבודה זרה ל, א: ג' יונות הן; כסחים ק"ז, א: נעשרה מאמרות של שנה נאמר ספר תהלים... גדול מכולם אלה"ה, — שכולל שם ושנה נצח אחת. (23) ע"י שנת סג, א: הוה נמירנא ליה לכולי הש"ס ולא הוה ידענא דאין מקרא יונא מידי פשוטו. — (24) ויקרא רנא א, ג; וות רנא רכ"ה.

המלא מפה רפה שמות משמות שונים, הוא כר נרחב להשתרע עליו אסמכתות כל הדרשות שבעורם, מבני שיניע מה שום הפסד להבנת המקראות, כי השמות ישארו שמות לעולם, ומפי תלמידו ר' שמעון בן פזי נשמע שדרש בסגנון הזה את כר פ' דברי הימים. (25) ולפי דעת רבים זאת היתה כונת האומר: בין אצל לאצל (26) מעינו ארבע מאה נמלי דרשות. (27)

מאמרי האנדה אשר ישאו עליהם את שם ר' יהושע בן לוי יפרדו בכלל לשני ראשים: האחד אין לו דבר עם הלב, כי אם עם המוח והרעיון. — הוא יתנשא על כנפי הדמיון וינביא עוף לשמי המריצה, ובהנשאו ינשאו גם הכתובים לעמתו, (28) וכמו ביד נעלמה יסיר מהם את אדרת הפשט השמחיי וילביש אותם מחלצות הדמיון והמריצה, ואל כל אשר יהיה רוחו לדכת שמה ידכו גם המה. אמנם הוא לא יבוא על הכתובים בעקיפין, להעמים על שכמם בעל כרחם את רעיונותיו ודמיונותיו, כי אם בשוכה ונחת יתנהג עמהם לרגל ההגיון והסברא הישרה, וכבהלכה בן בהנדה הוא בונה את ביאורי המקראות על יסודות חוקים שלא ימוטו. וחזון בלתי נפרץ הוא כי ישתמש בדרשותיו שבמקצע הזה בשינוי קריאת הכתוב, לאמר, אל ת ק ר י כד אלא כך. (29) עיף הרוב הוא נשען על יסודי ההגיון במקרא אשר נתקבלו כמטבע מהדכת בכל בתי מדרש המקראות: במדות הכלליות ליסודי ההלכה וההנדה: נזירה שוה, (30) היקש (31)

(25) מנילה יג, רע"א: ר' שמעון בן פזי כי הוה פתח דדברי הימים אחר הכא: כל דנריך אחד הס ואלו יודעים לדורשן. ועיי' גטין ג, א. — (26) דה"א, יח. — (27) פסחים סג, סע"ג. — (28) ויקרא רנב כג, ט: ואית ליה קריין סגיאין. — (29) כשנת פה, ז: כל דיבור ודיבור שינא מפי הקדיש חזרו ישראל לאחוריהן י"ג מיל, והיו מלאכי השרת מודין אותן, שנאמר מלאכי צנאות ידון ידון (תהלים סח), — אית ידון אלא ידון (צפתח); שם פט, א: מאי דכתיב וירא העם כי נושע (שמות לז), — אית נושע, אלא צאו ש. — (30) שם קית, א: כל המקיים ג' סעודות וכו', כתי' הכא יום, וכתי' החס... לכני צוא יום (מלאכי ג); חולין נא, א: מלמד שהעלו אבק וכו', כתי' הכא: צהאנקו עמו (צראש"י לז), וכתיב החס: וענן אבק רגליו (נחום א). — (31) שיר השירים רנב א, ו: האיל ואת מקישה, מקישו מכל זר.

וּסְמוּכִים. 82) ובמדות של ר' יוסי הגלילי המיוחדות רק להגדה: מנגד, 83) נמטריא 84) ונוטריקון. 85) ויקבל גם כללים אחדים שחדשו חכמי דורו, כמו הכרל שחדש רב: 86) אין מוקדם ומאוחר

82) זרכות כח, ז: ציק חסור דגנרי תורה, שגמור: והודעתם לנניך ולנני צניך (דגנרי ד).—וסמין ליה: יום אשר עמדת... והני סמוכין מיצעי ליה, כל המלמד לנני תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר חורב וכו'; ויקרא רבה כד: מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים וכו'.— 83) פסחים ק"א, רע"א: כ"ו הודו כנגד מ"ז—מגילה כג, ז: עשרה פסוקים כנגד מ"ז?— 84) שיר השירים א, ז: תורה נגמטריא עולה כמנין תר"א מנחת. 85) בראשית רבה סה, יג: הוא סמל, הוא סלס; מדרש תהלים ה: הנחילות, לשון נוטריקון. 86) פסחים ו, ז. — אמנם לא נעלם ממני: א) שהא דלמור רב מנשיא בר תחליפא משמיה דרב, זאת (הא דכתב קרא דחודש שני ברישא—במדבר רפ"א; והדר דחודש ראשון—שם רפ"ט) אומרת אין מוקדם ומאוחר בתורה, — הוא נעלם דגרי הספרי שם רפ"ט; ז) שעוד נעל המכילתא (בשלח רפ"ז) הרגיש כבר בדבר הזה שאין מוקדם ומאוחר בתורה; ג) ושהמדה "מוקדם שהוא מאוחר" הוא אחת מהל"צ מדות שהביחם הנריחא המיוחדת לר' אליעזר בנו של ריה"ג כאנני פינס ליסוד דרישת התורה הכתובה, — ובכל זאת כתבתי "שחידש רב", יען שאחרי ההתבוננות נוכחנו לדעת שנוסחאות הספרים שהיו צנתי היצינות של נעלי התלמוד לא היו כתובים כל הדברים הנמצאים לפנינו בספרי במדבר רפ"ט וכו', שהוא הוא ר' מנשיא בר תחליפא דהוא תני ספרא וספרי והלכתא (ברכות מז, ז. ועי' חגיגה ג, רע"ז: דהוא תני הלכתא וספרא וכו', ופרש"י: הלכתא, —משניות, —אמנם מהא דאמרינן צנא בתרא ת, א: יכנסו נעלי משנה, נעלי גמרא; נעלי הלכה, —נראה לעין שהלכתא הוא שם הכולל לכל ההלכות הפסוקות כהמשניות והנריחיות ומהם, שהיו לכלי אומנות צידי הנונים את בית התלמוד, כהא דאמרינן שנת קלת, רע"א: מנקיט אצ"י חומרי מתניתא צידים ותני, — ופרש"י כללות של צריחות. ועי' ערוך השלם ע' הלך, ומה שכתבנו בזה בראש הפרשה הזאת), — ובכל זאת לא ידע את המדה הזאת שאין מוקדם ומאוחר בתורה ואת מוצאה מהמקראות שברפ"א ורפ"ט מספר במדבר, לא מהספרי ולא מהמכילתא ולא מהנריחא דל"צ מדות, כי אם כדבר שנתחדש משמיה דרב; וגם מסדרי הש"ס שחקרו ודרשו וידעו את כל הספרים שכתבו על דגרי

ב ת ו ר ה. 37) ויהי נזהר בביאורי המקראות שעל פי המדות המסורות לבלי להניד רק את אשר שמע מרבותיו, 38) וגם הוא כנודל חכמתו איון וחיקר כללים להגדה, חדשים אשר לא שערום ראשונים, כמו: כל מקום שנאמר ר ו ל י בא בזכות אבות. 39) ויהי משתרל לפשר בין הכתובים המבחישים זה את זה בהשקפה ראשונה, 40) ובכל אות יתירה שבמקרא יחתור למצוא איזה רעיון וחדוש נעלם. 41) ויש שהוא מוצא בשינוי הביטוי שבמקרא האחד שהוא מרמז על ביטוי כזה שבפסוק אחר. 42) ויחקיר

חכמים (ראש חולין פינ, ס"ו), לו היו מוצאים את זכר המדה הזאת נחת הנדמות הקדומות, לא היו מכניסים אותה בלוגוס על שם רצ מנחיל צר תחליף ומשיה דרצ. וכבר החליטו התוספות נדה כו, ח, ד"ה שדרה: שהש"ם קצט צנריתא מה דלא הוה תני נה, משום דקיס לן הכי. ועי' במאמרו של הר"ח אפפנהיים בנסת ישראל למר שפיר שנה שניה ע' 64. והנה פה מקום אחי להעיר שלפי מה שהחליט ר"ב בפסחים שם, שהסנה "אין מוקדם ומאוחר נתורה" הוא רק נתרי עניי, ששם לא ניתנה התורה להדרש בכלל ופרט או פרט וכלל; אבל צדד עניינא ששם יש לדרוש כלל ופרט וכו', שמה, אחי מוקדם ומוקדם ומאוחר ומאוחר, — יש ללמוד לכאורה שהנריתא המיוחסת לר' אליעזר בנו של ריה"ג שהיא דורשת את התורה גם צומת מוקדם שהוא מאוחר בענין (מדה ל), לא תדרוש בכל התורה לא מיעוט וריבוי ולא ריבוי ומיעוט, דמאי שגא מכלל ופרט ופרט וכלל. וא"כ מה נעשה לדעתה בכל ההלכות והדינים אשר לא מצאו בהם מקור אחר זולת ממה שכתבה התורה ריבוי ומיעוט ומיעוט וריבוי? — 37) שהש"ר ו, 3; דות רצה ד, ה. — וכן הוא צירוש למי חלה פ"ה, ה"ה. — 38) מדרש תהלים ג, ג: אחד עשר מזמורים אחר משה, כנגד אחד עשר שנים... אריז"ל עד כאן שמעתי, מאן ואילך את תשוב לעמך. — ועי' רש"י סוכה לא, א: שמכל המדות שהתורה נדרשת בהן, רק ק"י ניתן להדרש מעצמו. — 39) מדרש תהלים נד, ועי' נראשית רצה עד, יב. — 40) צרכות ג, 3: כתוב אחד אומר חנות לילה אקום (תהלים ק"ט)... וכתוב אחד אומר קדמו עיני אשמורות (שם), הא כיצד? — סנהדרין ס"ב רביעי: כתיב וכמשפטי הגויים אשר סביבותיכם לא עשיתם (יחזקאל ז), וכתיב וכמשפטי הגויים אשר סביבותיכם עשיתם (שם יא). — 41) ויקרא רצה ר"ב כז: כל ככל; מזה המצוה; דברים, הדברים. — וכן הוא שיטתו בהלכה, ראה ירושלמי כלאים רפ"ג: זרע, זרעה, זרעים. — 42) נראשית רצה

למצוא טעמי הנחת השמות שבכתבי הקודש, 43) וגם חקר המלים המלאכותיים שבדברי החכמים בערי המשנה 44) וכלשונות בני האדם, 45) ודעויות את מקורם. 46)

אמנם אף שחלק האגדה הוא אין לו דבר עם החיים והמעשה בפועל, כי הוא ישרח את עפיו רק אל ביאור המקראות ע"פ דרך המדרש, אשר ניתן למשה בסיני יחד עם כל התורה שבע"פ; 47) בכל זאת אין חקר רפעותיו והשפעתו על המחשבות והדעות, כי ירומם את הנפש מעולם המוחשי לעולם האצילות והמחשבה, אשר בו ימצא האדם מנוח כמעט ממרדות התכל וממקרי העת; ואז מבלי משים יתמלאו כל חדרי לבבו רגשות נעלים ונשגבים המזככים את הדעות ומטהרים את הרעיונות. והיה כאשר נם בחזקת יד החומר ימשך מטה אל עולם המעשה והפעולה, והיה לאיש אחרי בהשקפותיו ובפעולותיו, במוסרו ובמדותיו, כאשר יאות להאדם אשר הוא מבחר הברואים, 48) ואשר ישא עליו דמות איקוניו של הקב"ה. 49)

הנה כי כן וחלק האגדה הזה הוא הפרודור ליכנס דרך בו לטרקטין הראש השני של האגדה, אשר נוסד על החיים ויתכונן על המעשה, וכלב האדם יבנה מעליותיו. וגם במקצת הזה ישתדל ריב"ל לתת לכל דבריו ומשפטיו סעד ותמיכה ממקראות על פי

נו, ג. ומפורש יותר בפסיקתא רבתי פ"ח: ואני והנער נלכה עד כה (נראשית ה), — עד פה אין כתיב כאן אלא עד כה. אמר ריב"ל, נלך ונראה מה נסוף הדיבור שאמר לי, כה יהיה זרעך (שם טו). איכה רבתי א, נא: על אלה אני נזכית. — ריב"ל אמר, על ציטול תורה, ה"ד (דברים יז): אלה החקים והמשפטים. — 48) חולין ז, ז: למה נקרא שמו גיד הנשה; נראשית רנה ס"פ נז: למה נקרא שמו קמחאל, וע"ש כג, ג, וס"פ סז. — 44) ירושלמי סוכה פ"ה, ה"א: למה נקרא שמה צית השולצה; יומא סט, ז: למה נקרא שמו אנשי כנסת הגדולה. — 45) מגילה כח, ז: מאי צי רבנן — ציתא דרבנן. — 46) ראש השנה כו, סע"א: היו קורין לתרנגול שכו... מאי קרא... לו מי נתן לשכו צינה (איוז לח). — 47) ע"י לעיל פרק "נהלכה" הערה 22. — 48) ע"י ויקרא רנה יט, ז: נשעה שנרא הקצ"ה את אדם הראשון מלא כל העולם נראו. — 49) מדרש תהלים יז.

השטם או הדרש, ככל מעשהו במקצע האגדה הראשון. ורק בזה יפרדו, כי תחת אשר בראשון היה נושא המאמר האמצעי לתכלית הבנת הכתובים, וע"כ הוא מתחיל בהכתוב—ע"פ הרוב בלשון: מאי דכתיב—ומסיים בכיאוורו ע"פ דרכו; הנה בהאחרון יהיה הכתוב האמצעי לתכלית נושא המאמר, למען יתרשם יותר באוני השומע, ולמען תהי בידו כפימן למוכרת. (50) לכן תחת אשר בחלק האגדה העיונית ישתמש ריב"ל במדת אל תקריי רק לעתים רחוקות, כמו שאמרנו למעלה; הנה בחלק האגדה המעשית, שלא המקרא הוא העיקר בה, יתן ריוח יותר דהמדה הזאת, (51) ודפסמים לא יביט גם על הפסק הפסוקים. (52) ויש אשר בנוח עליו רוח הפיוט והמליצה, יחרור אל לב נושאי מאמריו לקרות את כל הכתוב על דוחותיהם, למען שים אח"כ את הדברים האלה בפיהם, אשר ילהיבו את לב השומע באיזה מוסר או מדה טובה. ואת כל אלה ימשה גם כששר מליצת הכתובים, למען תת ברק להמחלצות המוחשיות אשר ילביש את רעיונותיו, שיהיו יותר מורגשות לעין השכר. (53)

(50) ע"י מורה נבוכים פ"ג משלישי ונמה שכתננו למעלה הערה 22.—
 (51) מועד קטן ה, א: כל השם אורחותיו זוכה ורואה נישועתו של הקצ"ה, שנאמר: ושם דרך (תהלים כ),—אל תיקרי ושם, אלא ושם וכו'; סוכה נב, א: אם רענ שונאך האכילנו לחם (של תורה), ואם נחל השקהו מים (של תורה)... וה' ישלם לך (משלי כה),—אל תקרי ישלם לך, אלא ישלימו לך; סוטה לח, ג: אין נותנין כוס של זרעה לנרך אלא לטוב עין, שנאמר: טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לל (משלי כג),—אל תקרי יבורך, אלא ינרך.—(52) איכה רנתי ג, יז: ירפאו לך נתיאך.—(53) ע"י שנת דפ"ח ודפ"ט; זרעית רנה ר"כ סח.

פרשה שלישית.

איספקלריא מאירה.

פרשיות של תורת הן חרות זו בזו ומושכות

זו בזו ומדלגות זו מזו ודומות זו לזו וקרובות

זו לזו. (1)

א. פני יהושע.

חכמת אדם תאיר פניו. (1)

אם נלקט את מאמרי ר' יהושע בן לוי בהנדה הממכרים את כל חללה של הספרות הכי נכבדה הזאת, ונקרב אותם אחד אל אחד למען יהיו לאחדים בידינו, יתראה לפנינו קלסתר פניו הרוחני של נושא מאמרינו, המבטיח בזיו דעותיו והדר השקפותיו על רוב הענינים שעמדו כימיו ברום עולם המחקר, וחלף רוחו בחובות האדם המסורים ללב.

מעשי בראשית. — כל מעשי בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו ובצביון נבראו. (2) אמנם בשעת בריאתם היו המעשים עוד מכוללים, והיו מותחים והודכים עד סוף יום הששי. (3) תעודת ישראל. — ישראל הוא עם נצחיי שאין לו במילה עולמית, (4) ותעודתו בעוה"ז היא לשאת בידו את נם התורה הצרופה וללמד תועים כינה. (5) כשישראל חוטאים דוקים גם שונאיהם עמם, (6) וכשווכים מרויח הקביה בעולמו

(1) שיר השירים רנה א, יא,

א. (1) קהלת רפ"ח. — (2) ראש השנה יא, א; חולין ס, א, ע"ש בתוספות. —

(3) נראשית רנה י, ה, ע"ש נסה"כ. — (4) מנחות נג, ג. — (5) עבודה זרה ג, ג; כל מנות ישראל עושים צעוה"ז, צלות וטורפות אותם לעכו"ם לעוה"ז וכו'; לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לנעלי תשונה. — (6) תנחומא הקדש בחוקותי ג.

שירד המטר ויורח השמש; 7) ועל כן כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות—מחוללי מטר—כך אי אפשר לעולם בלא ישראל. 8) וגם בהורותו בנוים אל יתיאש מתקוה, כי בכל מקום שנלה, גם אלהיו עמו; 9) ואפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים; 10) ולכו יהא נכון וכמות שיבוא יום אשר ינאך נאולה שלמה ולא ישתעבד עוד; 11) וגם לוחציו ומעניו, אחרי שישתו את כוס התרעלה, 12) יראו את שם ה' הנקרא עליו ויבאו להתרדב בן, 13) ואז ומחה ה' דמעה מעל כל פנים. 14) אמנם זמן הנאולה, עד ידי המשיח ששמו צמח, 15) ואיכותה, תלוי בזכות ישראל: זכו אחישנה, והיום אם בקולי תשמעו, לא זכו בעתה; זכו עם ענני שמיא, לא זכו עני ורוכב על החמור. 16) והרוחקים את הקץ המה נמהרי רב. 17)

ישראל בעמים. — למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עמרה ליושנה. אתא משה אמר, האה, הגדול, הגבור והנורא; 18) אתא ירמיה ואמר, עכוים מקרקרין (מרקדין) בהיכלו איה נוראותיו, — לא אמר נורא; אתא דניאל אמר, עכוים משתעבדין בבניו, איה גבורותיו, — לא אמר גבור; אתו אינוו ואמרו, אדרבה זו היא גבורת גבורותיו, שכובש את יצרו (כעכו), שנותן ארך אפים לרשעים; ואלה הן נוראותיו, שאכלא מוראו של הקב"ה האידך אומה אחת יכולה להתקיים בין העכוים. 19) ישראל ואורייתא. — אמנם כל זכות ישראל העומד להם במלחמת קיוכם היא רק התורה, 20) החמורה הגנוזה שעשו עי הקביה, 21) שרק עד ידה התרמם משפל המדרגה

7) נמדנר רנה רכ"ה. — 8) תענית ג, רע"ג. — 9) ירושלמי תענית פ"ה, סה"א. — 10) פסחים פה, ג. — 11) שיר השירים רנה, א, ספ"ה. — 12) נראשית רנה ט"ז, רס"ד; ויקרא רנה יג, רס"ה. — 13) נמדנר רנה רכ"ה. — 14) נראשית רנה ר"ב כו. — 15) ירושלמי נרכות פ"ה, סה"ד. — 16) סנהדרין נח, סע"א. — 17) ויקרא רנה יט, ה. — 18) דברים י. — 19) יומא ס"ט, ג. — 20) מכות י, סע"א. — 21) נשגב מאוד מאמרו הפיוטי של ריב"ל נחמ" שנת פט, א: נשעה שירד משה מלפני הקב"ה נא שטן ואמר לפניו: רנש"ע תורה היכן היא. אמר לו,

של העמים הקדמונים, 22) ורק בשביל שמירת חוקיה נתן להם ארצות נוי, 23) וכל העולם ניוון רק בשבילה. 24) אף שנדולה היא התפילה שעושה מחצה, 25) ואם הניבו שפתיו של אדם בתפילה יהא מובטח שנשמעת תפירתו, 26) ועיכ אסור לו לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהציבור מתפלל, 27) והמשכים ומאחר לבית הכנסת הוא מאריך ימים; 28) בכל זאת נדול כבוד קדושת בית המדרש מקדושת בית הכנסת, 29) שכל מקום שהשרה הקביה תורתו שם השרה שכינתו, 30) וטוב יום אחד בעסק התורה מאלף עורות. 31) כל מי שאינו עוסק בתורה תדיר נקרא נוף, 32) אלא חש בראשו יעסוק בתורה וכו', חש

נחמיה לארץ. הלך אל הארץ אחר לה, תורה היכן היא. אמר לו, אלהים הנין דרכה וגו' (חיוז כח). הלך אל ים, ואמר לו, חין עמדי. הלך אל תהום, אחר לו, חין זי; שנאמר, תהום אחר לא זי היא ויס אחר חין עמדי, אצדון ומות אחרו צלזינו שמענו שמעה (שס). חזר ואמר לפני הקב"ה, רנש"ע חפשי ככל הארץ ולא מנחמיה. אחר לו, לך אלל זן עמרם. הלך אלל משה אחר לו, תורה שנתן לך הקדוש צרוך הוא היכן היא. אחר לו, וכי מה אני שנתן לי הקדוש צרוך הוא תורה. אחר לו הקב"ה למשה, משה צדאי אתה. אחר לפניו, רנש"ע תמורה גנוזה יש לך שאתה משתעשע זה ככל יום, אני אחזיק טונה לענמי. אחר לו הקב"ה למשה, הואיל ומיעטת ענמך תקרא על שמך; שנאמר זכרו תורת משה עבדי וגו' (מלאכי ג'). — 22) שמות רבה מז, ג: לשענר הייתם נקראים כאשר אומות... ומשקצלתם תורתי כרתי צרית עמכם ועליתי אתכם. — 23) ירושלמי ברכות פ"א, ה"ו. — 24) כסחים קי"ח, רע"א: כ"ו דורות... ולא נתן להם את התורה וזן אותם בחסדו. — שמע מינה שמשניתנה תורה הם נוזנים בחסדה. — 25) ויקרא רבה י, ה. — 26) שם ס"ב טז, ועי' ברכות לו, ג. — 27) שם, רע"א. ועוד לו הרבה הלכות תפילה, כמו שם כו, ג: תפילות כנגד תמידים תקנום. שם לא, ג: אסור לישן צורך ד' אמות של תפילה; המתכלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל החוליות שנשדרה; כיון שהגיע זמן תפילת המנחה אסור לו לאדם שיטעים כלום עד שיתכלל תפילת המנחה. שם לב, ג: צריך לשהות שעה אחת אחר התפילה. — שמהם אנו רואים את גודל ערך התפילה בעיניו. — 29) מגילה כז, א. ועי' ירושלמי שם פ"ג, ה"א. — 30) שיר השירים רבה ה, יא. — 31) מכות י, סע"א. — 32) אבות י, ג; שמות רבה מז, ז.

בכל נופו יעסוק בתורה, (33) שהיא סם חיים דהווכים בה (34) וכל העוסק בתורה נכסיו מצליחים, (35) שמתוך שהוא מתחכם הוא מתעשר, (36) ורא עוד אלא שמערת עליו חן ומננת בעדו מכל ננע ומחלה. (78) אמנם בכל זאת יעשה האדם את מעשהו בהשכל ודעת על פי דרך הטבע ורא יסמוך על הנם. (38)

האדם וחובותיו. — האדם ש:ברא כמדת הדין ובמדת הרחמים, (39) כדי שיוכר לעמוד, (40) הוא מבחר הברואים, (41) כי הוא דמות איקוניו של הקב"ה, (42) והוא בעל בחירה חפשיית לבחור בטוב ולמאוס ברע ועל כן חובה עליו לשום אורחותיו ודהתבונן באעשיו במרם יעשה אותם: (43) לא יהלך בקומה זקופה, יען כי מלאה כל הארץ כבוד ה'. (44) שכם אחד למדת הענוה יתר על כל המדות הטובות; (45) ומי שדעתו שפלה הרי הוא כאלו הקריב כל הקרבנות ותפלתו אינה נמאסת; (46) ועל כן יתנבר האדם על יצרו (47) ויהא עלוב גם בתוך ביתו; (48) שבעולם הברור עליונים למטה ותחתונים למעלה,

(38) עירוצין נד, ח. — 34) יומא ענ, ג. — 35) ענודה זרה יט, ג. — 36) צנא צתרא כה, ג. — 37) כתונות עז, ג; צנועות טו, ג. — 38) ירושלמי שקלים פ"ה, ה"ג. — 39) צראשית רנא כא, ז. — 40) שס יב, טו. — 41) וזהו השמיענו רני יהושע נן לוי (פסחים ק"ה, ח) צאמרו: צשעה שאמר הקדוש צרוך הוא לאדם, וקוץ ודרדר תצמיח לך (צראשית ג), — זלגו עיניו דמעות. אמר לפניו: רנש"ע אני וחמורי נאכל צאצוס אחד, כיון שאמר לו צזעת אפיך תאכל לחם (שס), — נתקררה דעתו. — שזעודת האדם גם לאחר הסטא היא להיות מותר מן הצהמה, ואם גם צזיעת אפים, ישאף תמיד להשתלם ולהשתכלל בכל צרכיו ומחסוריו, נגד אלה שאמרו צימיו, כי מאושר היה מין האנושי לו לא ידע עמל הקולטורא והיה מתכלל צקון ודרדר כיתר חיתו שדה. ועי' צראשית רנא כ', י. ואולי ר' לוי, המוזכר שס הוא ט"ס, כי לצראשית היה כתוב: ר"ל, וטעו המעתיקים לקראו ר' לוי, וצאמת הוא ר"ת: ריש לקיש, הוא ר"ש נן לקיש צצש"ס שס. — 42) ראה סה"פ שלפ"ז הערה 48, 49. — 43) מועד קטן ה, סע"א. — 44) קידושין לא, ח. — 45) ענודה זרה כ, ג. — 46) סוטה ה, ג. ועי' צבורות מד, ג, וצתוספות שס. — 47) סנהדרין מג, רע"ב; ענודה זרה יט, רע"א. — 48) מדרש תהלים קא.

ובני אדם שיקרים הם בעולם הזה, קפויים הם לעולם הבא. (49)
 גדול הוא השלום שהוא לארץ כשאנר רעיסה, (50) והמחלוקת
 היא קשה כדור המבול; (51) אבל מי שהוא אוהב שרם ורודף
 שלום... הקביה מורישו לחיי העוה"ז והעוה"ב. (52) אין טוב
 משתיקה, (53) ורכה"פ אר יוציא אדם דבר מנונה מפיו; (54) וכל
 האומר לשון הרע עובר על חמשה חומשי תורה. (55) טוב רב
 משתה תמיד זה שדעתו רחבה, וכשם שאין עינו צרה בשלו (56)
 כך איננה צרה בשל אחרים. (57) מצות עני אל תהי קלה, (58)
 ואיש אורח אל יפטר בלי מזונות וכלי לוי; (59) שישראל
 נמשלו לאנוהה שנגזזת ונחלפת לטובתה, כך כל מה שישראל
 נגזזין מעמלן ונותנים לדומדי תורה, לטובתם הם נגזזים ונחלסים
 להם, ומרבים להם עושר בעוה"ז ושכר טוב לעוה"ב; (60) וכל מי
 שבוטח בהקביה זוכה להיות כיוצא בו. (61) כל הרגיל לעשות
 צדקה זוכה לבנים מצוינים בחכמתם בעשרם ובכבודם; (62) אבל
 אלו שפוסקים צדקה ברכים ואין נותנים, עליהם הכתוב (63) אומר,
 אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. (64) ורחמיו על כל מעשיו
 בתיב; (65) וכתב, (66) ונס ענוש לצדיק לא טוב, (67) — בכל זאת
 גם המדה הטובה הזאת יש לה גבול, והמדתם על אכזרים פוסו
 שיפול בחרב. (68)

מחיי המשה. — בשם שחוב קדוש מוטל על האשה
 לחלוק את הכבוד הראוי להאיש הזנה והמערנכה, (69) בן יזהר

(49) כסחים נ. ח. — (50) ס"פ השלום שנס"י דרך ארץ זוטא. — (51) נראשית
 דנה ס"פ כו. — (52) כ' השלום שס. — (53) ויקרא רנה טז, ה' מלה נסלע ומשחוקא
 נשמים. והפתנס הזה היה אח"כ לפתנס מהלך נכל רחמי ארץ ישראל — מערבא —
 (יניגלה ית, ח.). — (54) כסחים נ. ח. — (55) ויקרא רנה טז, ו. ונזנחים ספיט;
 שלשון הרע לא מנינו לו כפרה נקרננות וכו'. — (56) ע"י סוטה לת, נ. — (57) ננא
 נחרא קמה, סעי"ג, ע"ג נפי' הרשנ"ס. — (58) ויקרא רנה לד, יח. — (59) סוטה
 לת, נ. — (60) שיר השירים רנה ו. יח. — (61) דנרים רנה ה, ח. — (62) ננא נחרא
 ט, סעי"ג. — (63) קהלת ה. — (64) ויקרא רנה טז, ה. — (65) תהלים קמה. —
 (66) משלי טז. — (67) נרכות ז, ט. — (68) מדרש שמואל כ"ח. — (69) נמדנר רנה

גם האיש לבלתי חטוא ננדה, 70) ולבלתי הקל בכבוד האשה (71) אשר כל היום היא עמוסה בעבודת הבית, 72) ולקחת חלק כאחד עם האיש בחיי עולם המעשה; 73) והשרוי בלא אשה שרוי ברא חיים ובלא שדום; 74) וכר מי שאין לו בנים חשוב כמת. 75)

בחינוך הבנים. — ירך הלאה מכל החכמים ההולכים לפניו, שלא לבד את בנו 76) שהוא הנוחם היחיד להאדם בבוא עת מקודתו, 77) כי אם גם את בן בנו יחייב ללמוד תורה; 78) ואז הלא אמר ה' אני ערב בדבר ששוב אין תורה פוסקת מורעו; 79) ואשרי האיש שיעזוב אחריו לכהי'ם תלמיד הגון אשר יהא חליפות לו כמלא את מקומו. 80)

שכר ועונש. — אף שבעוה"ז הצדיקים המה מטורפים, הנה יזכור להם ה' לעולם בריתו רעהיב, 81) כמו שכתוב: אשר אנכי מצוך היום לעשותם, — היום קעשותם ולא היום דיטול שכרם כי אם למחר; 82) ומשלותם שר שונאי ישראל ומנריו בעוה"ז יכול כר איש מישראל דתת לו מושג וציור נאמן מרב הטוב הצפון לו באחרית הימים, 83) וכי שכרו נכון לפניו ברוחניות 84) ובנשמיות. 85) אמנם העובדים על רצונו של הקב"ה, מלבד שהמה נכונים לאכרן עולם בטיס היום ובאר שאון ושחת אשר בארץ תחתית, תיסרם רעתם גם בחייהם בראותם את השאור הפתוח לפניהם, והנוחם יאכרם כעש כר ימי חייהם,

ט, לנ. — 70) יצמות סג, ז. — 71) עירובין ק, ז. — 72) גטין נג, א. — 73) פסחים קח, רע"ג, ע"ש נפרש"י. — 74) נראשית רנה ר"כ יז; קסלת רנה ריש סדרא תליתא. — 75) נדרים סד, ז. — 76) ע"י פרשה שלפ"ז הערה 32. — 77) ננא נתר קטז, א; ריב"ל לא חזיל לני טמיה חלא לני מחן דשכיז נלא בני, דכתיב (ירמ' כז): נכו נכה להלך... להלך נלא נן זכר. — 78) קדושין ל, א. — 79) מדרש משלי פ"ח. — 80) ננא נתר קטז, א. וע"י נכורות מד, ז: לא יהיה נך עקר, — מן התלמידים. — 81) תנחומא תולדות ז. — 82) עירובין כג, א; עבודה זרה ג, סע"א. — 83) מדרש תהלים ס"ח"ד. — 84) דברים רנה רפ"ז: מי שנכנס לנתי כנסיות ולנתי מדרשות נעולם הזה, זוכה ליכנס לנכי' ולנ"י לעתיד לנזא. — 85) נכרות עד, ז: זה יין המשומר נענניו משעת ימי נראשית; סימ עוקלין, עתיד הקב"ה

יבושו ויבהלו ישועו ואין מושיע; 86) וגם יד ה' תהיה בהם לנכות מהם את חובתו בטובתו, עשיר בשורו עני בשיו וכו'. 87) ועל הכל הקביה מאריך אפו חוץ מן הזנות. 88) על היסורים שבאים עד האדם בנו פו בזהו, לא יביט כעד עונש ומירוק העבירות, כי אם כעל תוכחה ואזהרה מאת ה' להאדם כי ייטיב את דרכו בעתיד; ואותם היסורים שאינם מבטלים את האדם מדברי תורה, המה יסורים של אהבה. 89) השמח ביסורין מביא ישועה לעולם. 90) והעונה אמן יהא שמיה רבה מבורך בכל כחו (ומצדיק עליו דין שמים) קורעין לו גזר דינו. 91)

באמונותיו, — לא התרחק הלאה מיתר בני חבורתו ואנשי דורו. הוא החזיק בקצו המסורה הקדומה, שיש רגע אחד בשלש השעות הראשונות של היום אשר בו יועם ה', וכי קללת איש ברגע היא לא תשוב ריקם. 92) לפי אמונתו הוטבע בראשית הכריאה מבע מיוחד לכל אחד מששת ימי בראשית, המשפיע על טבע ותכונת האדם הנורד בו ועל כל מאורעותיו בחיים, ויכתוב כל זאת במנקם הזכרונות אשר לו לזכרון דדור אחרון. 93) אף שהיה עוסק במבעיות, 94) ותחי לו ידיעה במבע האדם ובעלי החיים; 95) למד את תורת התדבקות המחכות הקשורים בחקי המהרה והנקיות; 96) ויהי חוקר אחרי סכות המחכה הפבעיות,

להנחיל לכל נדיק ש"י עולמות; כסחים נ, א: עתיד הקציה להסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ונלל. — 86) עירובין יט, א: מדרש תהלים ו, ועי' ויקרא רנה לו, רס"ג; ילקוט חיי, ר' חשי"ד. — 87) כסחים קיח, רע"א; מדרש תהלים ר"ח קלו. — 88) נראשית רנה כו, ה. — 89) שם ר"כ נג. — 90) תענית ת, סע"א. — 91) שנת קיט, נ. — 92) נרכות ז, א. — 93) שנת קנו, א, ועי"ש שגס ללוי אצו סיה פנקס כזה. — 94) שנת כנ, א: כל השמנים יפים וכו'; ננא נחרא נה, א: חמרא מתחא עקר; נראשית רנה נה, ד: אס יקלוט אדם מטר מאורה של סדום ויתן נערונה אינה מנחית. — 95) ינמות עה, נ: עטרה כל שהיא מעכנת: כתונות ספיה: שהיין יפס לחלז; נכורות ז, א: לעולם אין מתענרת וכו'; נראשית רנה יג, סס"ז: נשעה שהמטר יורד נהמה מנקשת תפקידה. והרנה ענינים מדיני גילוי התלוים נידעת טנע האתלים ננ"ק קטו, נ: ירושלמי תרומות כ"ח, ס"ג. — 96) ירושלמי נרכות כ"ח,

וימצא את תרופתן על ידי סמים שיש להם קישור טבעי עמהם, כפי מצב יריעת החכמה הזאת בימיו; 97) הנה האמין בכל זאת גם במה שלמעלה מהטבע 98) וברחשים ברכר שלא יהא מוצאם ממקור משחת; 99) ותהי לו לדבר מוחלט שהשרדים מתלבשים

ה"ז: מייאשא נר צרי דריצ"ל אחר, מן דהוא אכיל עם סני ולא משטיף ידיה עד הפרק לא הוה אכיל עמיה; נרכות נא, א: ג' דצרים סח לי מלאך המות, אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלנש, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידי, ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת, מפני שאני מרקד ונא לפנין וחרצי שלופה צידי ויש לי רשות לחנל. ואי פגע מאי תקנתי, לינשך מדוכתי ד' אמות, אי איכא נהרא ליעצריה, ואי איכא דירכא אחרינא ליזל צה, ואי איכא גודא ליקו אחורא, ואי לא, ליהדר אפי' ולימא: ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו', עד דחלפי מיניה. — עין צוחנת תכיר צוה יחד עם האמונה בלחשים, כמנהג הימים ההם, גם ידיעת תורת התדנקות המחלות מידים עסקניות שלא רוחו למשע, ושחירה מעולה מחזרת הנשים החוזרות מקבירת המת, שנימים מקדם היו הנשים מושחות את צברו צנשמים ונחמקרים, — שאולי מת מחלה מתדנקה. ונמדרש מאוחר צנש "פרקי רבינו הקדוש" (צנ' הלקוטים של גרינהוט ח"ג) כ"ג: ג' דצרים שאל מה"מ את ריצל וחזר ולמדו. אחר לו, כשאתה נכנס לנקר את החולה אל תשחש שם; ואל תשז מראשותיו ולא מרגלותיו אלא היה מתעטף ושז לפניו כתלמיד לפני רבו (יאל: מפני שפעמים נוטל שם תחת שם); ואל תעמוד לפני הנשים הנאות מצית הקצרות, מפני שאני מרקד לפניהם וחרצי שלופה צידי; (וכשאני עומד למעלה מן המטה וחרצי שלופה צידי) ג' טפות נוטפות מן החדר, נאחת מת ונאחת הוא מסרית ונאחת בניו מריקות, — ע"ש צהערות המויל. — אומם עם כל זיהרתו צחיתא לנקיות, לא היתה דעתו נוחה מלת הידועים צימיו צנש "טובלי שחרית", שהחזיקו ללכה צוהירתם ויצריכו לזוהמת הגוף טבילה במקוה של חרצעים סאה, ואחר: אפשר נחשעה קצין; אפשר נחיתנה (נרכות כנ, צ). — 97) גטינ ע, א: סס דלריא—דרדרא. — 98) כתצות עז, צ: מכריך צוה (צנעלי ראמן, מחלה מתדנקה) ועשיק צתורה; שצעות טז, צ: אחר להס להי קראי וגני. ועי' לעיל הערה 96. — 99) ירושלמי שנת פ"ד, ה"ד: צר צריה הוה ליה בלע, אחא חד ולחיש ליה ואינש. מי נפיק אחר ליה, מאי אחרת עלויי. אחר ליה, למילת סלן, אחר, מה הוה לי אילו מית ולא שמע הדא מילתא. — מה היתה המלה ההיא שכך צמלה צה נפש ריצ"ל לא פורש לנו. ולדעת המצנקים האחרונים היה הלחש

בלילה בדמות אנשים ועושים במחשך מעשיהם; 100) ובתומו האמין שבאחד המקומות יש בהמה אחת הרובצת על אלף הרים, וכל מה שחירדן עושה לששה חדשים ומכנים, היא עושה נמיעה אחת. 101) בהאמינו בחלומות וכי כל החלומות הולכים אחר הפה, היתה עצתו הטובה להשכים ולאמר איזה פסוק טוב מענין החלום. 102) וימאן לראות באיזה ממפעלות הטבע את הסבות הפשוטות, כי אם סבות אשר רק בדמיון יסודן, 103) עד כי נכשל להוציא משפט מעוקל, אשר דעת חכמי דורו לא נחה הימנו במאד. 104)

אלה הנה קצות דרכי ר' יהושע ב"ל בהלכה, בהגדה ובמוסר. לא נעשה שקר בנפשינו להתפאר כי באנו עד תכליתם, ואולי יותר ממה שקרינו כאן ימצא כתוב בהמון מאמריו המפוזרים זה בכה וזה בכה. חקרנו ודרשנו כמי יכרתנו, ולא עלינו המראכה לנמור.

ב. נאה דורש ונאה מקיים.

כמה נפיש גברא דביה כשמתחיה. 1)

הוא לא היה רק נאה דורש כי אם גם נאה מקיים, ואם כל המדות הטובות שהרבה לדבר בשבחן היו כאבני חן בעמרת

גמיו של יסו הנוצרי (עי' דדויד ח"ג ע' 61, וזהתחיה לזכש, ש' תר"ז נד 30 זהערה).
אמנם זאת נראה צליל שאלולי זאת היתה דעתו נוחה מלחשים, ועין לעיל הערה 96.—
100) מנילה נ, סע"א: אסור לאדם שיתן שלום לחזירו צלילה. חיישין שחל שד הוא.— 101) מנדנר דנה כל, יח, ועי' ויקרא דנה ס"ב כג, נסס ר' יוחנן.—
102) נרכות נו, ג; צנא קמא נה, א, נמוססת העין יעקב.— 103) מדרש תהלים מ"ט: נכל יום ויום חמה ולבנה כהות עיניהם ממאור שלמעלה והן מתעכבין לזאת וכו'; נרכות נט, א: לא נבראו רעמים אלא לכשט עקמומיות שגלג: עירוצין יט, א: שתי תמרות יש צניא צן הינס ועולה עשן מצניהן... וזו היא פתחה של גיהנם.—
104) נרכות סס: הרואה את הקשת צעק, צריך שיפול על כניו (לפי שהוא מראה כבוד ה'—רש"י). לייסח עלה צמערנא, משום דתחזא כחאן דסגיד לקשתא.
ב. 1) נדה כ, א.

הכבוד שעטרו לו בני דורו הקרובים והרחוקים, (2) עד כי היה ידוע בשם. נדול הדור, (3) הנה מדת הענוה אשר ראה אותה כיסוד תורת היהדות (4) ועל כן הצטיין בה ביתר שאת, (5) — הוסיפה עליו לזית חן ותהי לו דעמרת תפארת כל ימי חייו. הוא לא קנא לדעותיו, וכאשר ספרו לו על אדות תלמיד אחד שעשה לא כאשר הורה הוא, ענה במנוחת לב ויאמר: הניחו לו כי הוא עושה על דעת רבו. (6) וגם נגד הממרים את פיו דא חשף זרוע עוזו ולא אבה להשתמש בהכח והזכות, הניתן על פי דיני ישראל בימיו, לכל בית דין שככל מקום, ולא החרים שום אדם מעולו, (7) ורק פעם אחד מצינו שנורקה קדחה מפיו על כל אלה שאינם נוהגים בעצמם בדברים שבהם מותר האדם על הבהמה, (8) ופעם אחד רצה לקלל את ההוא צדוקי דהוה בשבכותיה וחוה מצער לו טובא בקראי, ולא אסתעיה מילתא. (9) וגם בשנאתו וקנאתו לא הרחיק ללכת הלאה מהנבוכ הראוי, ועל כן אף שהביט בעיני קנאה ושנאה על מחריבי הבית (10) אשר בימיו שרש בארץ ישראל גזעם, ובבקריו פעם אחת את אחד המקומות בארץ ישראל וירא את פירות המקום כי טובים הם מאד, ויאנח ויאמר: ארץ ארץ! למי אתה מוציאה פירותיך לערביים הללו שעטרו עלינו בחטאותינו; (11) ועד המוכר עבדו לעכו"ם חרץ משפט קשח: לענשו בפדיונו עד מאה בדמיו; (12) וגם אחרי שבאו לחסות תחת כנפי היהדות לא היה עוד נאמן בבריתם (13)

(2) ע"י תענית כה, סע"א; ירושלמי שם כ"ג, ה"ד. — (3) ראה פרק "הגדות ומעשיות ס"ז. — (4) שנת פט, א: אמר לו הקב"ה למשה, הוֹלִיל ומעטת את עמך תקרא — התורה — על שחק. — (5) ראה נפרק "הגדות ומעשיות" שם. — (6) ירושלמי שנת כ"א, סה"ד. — (7) שם מועד קטן כ"ג, ה"א. — (8) נדה יד, רע"א, ע"ין שם נפרש"י. — (9) נרכות ז, א. — (10) נראשית רנה נה, ז: ארץ המוריה... ארז"ל, ש"ש הקב"ה (הרואה את חורבן המקדש שעמד נהר המוריה) מורה לאומות העולם (שהחרינו את הנצח) ומורידם לגיהנם. — (11) כתובות ק"ג, א. וע"י חוספות עבודה זרה נט, ג. — (12) גטין מד, א. — (13) עבודה זרה נז, סע"א: ענדים עד י"ז חודש נסך. וע"י יצמות מזה, ז: הלוך עזד מן הנכרי וכ"י.

ואסר ללמדם תורה, 14) בכל זאת התיר לתלמידו שהיו לו שדות בהר המלך, במקום שאין ישראל מצוים, להשכירם דעכויים, נגד ר' יוחנן אשר בקנאתו העזה אמר: הבירן ואל תשכירן לעכויים. 15) וידרוש שאף שאין לנו ללמוד מהמקולקלים שבהם, יש לנו רחכות את המתוקנים שבהם, 16) שגם להם טמון טוב בחיק העתיד. 17) ואת כל רוחו הוציא רק לעמת הבורים מישראל, שאינם ממלאים את תעודת עם הספר, ויורד לחייהם באמרו: כסות אשת חבר קודמת לחיי עם הארץ; 18) ולא היה אוכל יחד גם את מי שלא היה מדקדק באחת המצוות שמדרבנן. 19) עם ענותנותו הלכה שלובת יד גם תמימותו, ויהי פתנמו: כל החושד בכשרים לוקה בנופו, 20) ומצולם לא מלאו רבו לחשוד את וולתו במחשבות און, 21) וישתדל ללמד סנווריא גם על זה שפיו כבר הכשירו. 22) וכה הרחיק ללכת במדה היקרה הזאת עד כי לתכליתה לא התבונן גם אל פשטות הכתובים. 23)

14) כתונות כח, סעיף. — 15) ירושלמי דמאי רפ"ו. — 16) סנהדרין לט, סעיף. — 17) נמנר רנה ר"פ כו: (אין מיתה לעתיד לנזף) לא נישאל ולא נעכוס. — 18) ירושלמי הוריות פ"ג, ה"ד. — 19) נטילת ידים, ע"י נפרק הקודם הערה 96. — 20) יומא יט, ג. הפתנס הזה היתה נקלה נדיו מחזיו, ע"י שנות רנה ג. ג. ונשנת לו, רע"א, הפתנס הזה על שם ריש לקיש. וקרוז לשער שהיה כתונ דר"ת: אר"ל—אמר רבי "לוי, וטעו המדכיסים לקרואו אמר ריש לקיש. פוננס את המדרש רנה הכ"ל אין לשנש, שר' יהושע דסכנין צעל המאמר שם רגיל לאמר את מחאריי נשם ר' לוי, ולא נשם ריש לקיש. — והנאמר על שמו נשם' דרך ארץ רנה ספ"ה: יחאן אמר ריב"ל, לעולם יהיה כל אדם נענין כלסטים והוה מכנזן כר' גמליאל. — הענין שם מוכיח שהמלים "נן לוי" המה ט"ם, והפתנס הוא של ר' יהושע התנא חזירו של ר"ג. — 21) ירושלמי נרכות פ"ה, ה"ד: שליח נצור שהשגיר שמים שלש נרכות אין מחזירין אותו וכו'. וע"י נצלי שם כט, א. — 22) ירושלמי סנהדרין פ"א, ה"ה: חנניה נן עזור נציא אחת היה. וע"י כלאים ספ"ט, שלימד זכות גם על ירננס נן ננט, שאחרי שנעשה נן מדת הדין, יקיים נן מקרא שכתוב, והנחתי אתכם על אדמת ישראל... ונתתי רוחי נכם וחייתם (יחזקאל לז). — 23) נראשית רנה נח, ד: הפך נזכות ראובן נמלינה נאה, נגד אלה האומרים: כי עליית—נודאי; חללת—

העד היותר נאמן על ענותנותו ותם רוחו כאחר, הוא המסופר:
שפעם אחד גורו תענית בארץ ישראל על עצירת הנשמים בכל
הארץ, וישמע ה' אל תפילת ריביל ויהי המטר בכל ארץ הדרום,
ואז תפילת ר' חנינא ראש הישיבה אשר בצפורי לא שעה.
וישמע ר' חנינא את קול העם ברעה, וימהר וישלח אחר ריביל
ויחל את פניו לבוא אליו וכהתענות כאשר יתענה הוא, אולי
יתעשת ה' לתפילת השנים. אולם גם בפעם הזאת לא עלתה
לצפורי ארכה, אז יצא ריביל וידבר לכל העם חנצבים דברים
היוצאים רק מקירות לב מהור: דעו וראו רבותי! לא ריביל
מוריד מטר לבני הדרום ולא ר' חנינא עוצר אותו מבני צפורי;
אלא שבני הדרום לבם רך והמה שומעים דברי תורה ונכנעים
ובני צפורי לבם קשה ואף ששומעים דברי תורה לא יכנעו. (24)
ויחזיק במעוז הענוה כל ימי חייו, וגם בהניעו לוקנה ושיבה וינחל
כבוד ויקר מכל עבריו, לא רם לבו ולא בוש לשאול את הדבר
הקשה גם מריש לקיש הצעיר הרבה ממנו. (25)

אמנם עם כל ענותנותו ומאוי שלא דהחזיק טובה לנפשו, (26)
היה מכיר גם את ערך כבוד עצמו, (27) ויהי סמוך ובטוח כי את
אשר ינזור אומר יקום, ויאמר: אני ערב לאידין דאולין לנמורין
(להודיע את קביעות החדש) דכית חד מנהון מית. (28) כי בעודו
ערי אדמות כבר היה מוכמח שהוא ואביו המה בני העולם הבא. (29)
כבוד המורים והחכמים היה יקר בעיניו עד מאד, ויהי דברו
לאמר: שכל הלומד מחבירו אפילו אות אחת צריך דנהוג בו
כבוד, (30) ויוציא משפט: שכל המלאכות שהעבד עושה לרבו

ודאי. — 24) ירושלמי תענית כ"ג, ה"ד. והנה הקרנן העדה והסולכים נעקנותיו
יחסו את הדברים האלה לר' חנינא, ואף ענדי כנחמלי הר"ז כראנקל נס' מנחם
הירושלמי ד"ד, ע"ג, והדרי קאהוט נס' ערוך השלם ע' דרוס. — 25) ע"י ס"כ "ארחות
צדיק". — 26) כתובות עז, ג. — 27) ירושלמי מ"ק רכ"ג: ריביל שלח נתר חד זר
נח תלתא זמנין ולא אתא (כמה ארך חכים הוא ריביל!). אמר לו, חילולא דלא חרמית
זר נח מן יומי הוינא מחרים להאזא נגרא וכו'. — 28) ירושלמי ראש השנה כ"א,
ה"ד. — 29) סנהדרין נח, סע"א. — 30) חנוה כ"ג, מ"ג.

התלמיד עושה כרבו חוץ מהתרת לו מנעל, (31) ובית דין מנדין
 ער כבוד הרב, (32) וגם המעיו לבנות את חבריו בפני תלמיד
 חכם הוא בווה דבר ה'. (33) ויצו את בניו כי יוהרו בוקן ששכח
 תלמודו מחמת אונסו, שדוחות ושברי לוחות מונחין בארון, (34)
 וידרוש שכל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן
 בבית ננויו, (35) ולעמת זה, כל המספר אחרי מיטתן של תלמידי
 חכמים נופל בניהנם. (36) ועל כן לא יפלא בעינינו על אשר רא
 הרהיב הוא עוז בנפשו דהרהר אחרי צואתו של ר' יהודה הנשיא :
 נמליאר בני נשיא, (37) — ורבו לא הלך אחרי יתר חכמי דורו שלא
 נשאו פנים להנשיא הצעיר, (38) ויהי הוא כמעט היחיד בין
 החכמים שמחוץ לישיבת צפורי אשר הושיט יד עזרה להנשיא.
 וקרוב לשמוע שלתכרית זאת היה דברו : קשה לפני המקום
 לעקור שרשכת יוחסין ממקומה, (39) שהוא מקביל אל דברי
 הנשיא ר' נמליאל ברבי בעצמו : כל העמלים עם הצבור יהיו
 עמלים בשם שמים, שזכות אבותם מסיעתם. (40) ויהי עוד
 מהמשתדלים להוסיף על זכיות הנשיא, (41) ויהי מבטל גם כבודו
 מפני כבוד בית הנשיא, והיה עומד מפי רב יוסף בנו שנתחתן
 בנשיא, — רק משום כבוד בית הנשיא. (42)

(31) כתובות ר"פ י"א. — (32) נרכות יט, ח. — (33) סנהדרין נט, ג. —
 (34) נרכות ת, ג. — (35) שנת קה, ג. — (36) נרכות יט, ח. — (37) כתובות קג. —
 (38) ע"י דר"ד חלק נ', פ"ה. — (39) ירושלמי סוכה פ"ה, ה"ח. — (40) חזות ספ"ג.
 ע"י דר"ד ס. — (41) ירושלמי מועד קטן פ"ג, ס"ה : הדא דת אמר נשלין שס
 נשיא, חזל אס יש שס נשיא, הנשיא מתיר. — (42) קדושין לג, ג. — והנה הראה"ו
 בס' דור דור ודורשיו צוה הרבה מחלוקת בישראל ויתרחר ריב בין ישיבת הדרום
 וישיבת הספון של צית הנשיא. ולפי דעתו היתה ראשית המדון נסיבה מאת ריב"ל.
 וכל זה לאו כפירוש אחר אלל מכללל, יען שחזא שריב"ל היה מוננה ומסמיך את
 תלמידיו, ויחזא עוד שציוי רבי התקינו שיהא המינוי ציד הנשיא, ע"ש. — אמנם
 מלמד מה שראינו כי נהפוך הוא, שריב"ל היה מאלה שהחזיקו ויתמכו צידי הנשיא ;
 הנה גם ראיתו אין לה על מה שחשמוך, שצירושלמי שס לא נאמר שרק צידי הנשיא
 הרשות למנות ולא צידי אחר ; כי אס הכי איתא התם : חזרו והתקינו שלא יהא

ג. הנדרות וטעויות.

אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח
ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם. (1)

כנורכ כד ההנדרות התלמודיות שהיו לחומר בידי אלפי בערי
דמיון שלא חשבו את עצמם בני חורים להניחם כמות שהם, כן
היה גם נורל ההנדרות אשר לקחו להם לסמל את תרין הרעין
דלא מתפרשין אליהו ור' יהושע בן לוי. אין מספר דההשערות
ואין קץ דהדמיונות אשר העמיסו עליהם מאז עד היום הזה,
מהמבארים הראשונים עד סופרי הדור האחרון המתחרים איש
את רעהו לראות בבעלי הנדרות את סמל דמות הדעות השוררות
בחונם ובזמנם. (2) אולם לא בשביל שהמה מדמים נעשה גם אנחנו
מעשה דהוסיף דמיון על דמיון והשערה על השערה. אנכי אספתי
בוה לאסיפה שלמה שרא היתה עוד כמוה את כל ההנדרות
והמעשיות המיוחסות לר' יהושע בן לוי, והערנו עליהם במקומות
שהמה נוגעים עם התלמוד או המדרשים, ונסדר אותם, לפי
השערתנו, בסדר התרקמותם והתפתחותם בדמיון ההמון בחיי
בער ההגדה ובדורות הבאים אחריו, מעת אשר היו אמן אצל
בערי התלמוד ובתי המדרש המאוחרים אשר הנדרותיהם ישאו
עליהם תו התלמוד, ואולי כימיו גם ימיהם; ויהיו שעשועים
בלשכות חשאים של בעלי הסוד, אשר ראו בהם הדר שיבה
ומסורת קדומים מדור דור. (3) עד אשר גם אחרוני הסופרים מצאו

צית דין ממנין חלל מדעת הנשיא, ושלל יהא הנשיא ממנה חלל מדעת צית דין.—
ואיה חופא חנא שריצ'ל מינה את תלמידיו שלל מדעת הנשיא?—ועיין רמז'ס
סנהדרין כ"ד, ה"ה. ואתרי שפול יסודו של הראשון, נכל גם צנינו אשר צנה עליו,
כשל עוזר ונפל עוזר, ושלום על צית הנשיא ועל ריצ'ל האוהב שלום ורודף שלום.

ג. (1) נרכות יז, א. (2) לא אהיה כרוכלא ליחסז ולילל את מפרשי האגדה
מדורות שעברו שכל דבריהם המה כדצרי נציאות, ולאכיר רק חיוה מהמנקרים
האחרונים המדמים כי ציאוניהם עומדים על צסיס מדע לא ימוטו. לדוגמא ראה:
המפתח, שאנקעם, חלק א, דק"ט, ז; חלק ב, דל"ט והלאה; כור לזהב, שערשעווסקי,
חנא לחלק ראשון, מאמר ג; המדרק, דונזעוויץ, ע' 148.— (3) הרמז'ן בשער הנחול

בהם מקום להתגדר בו ויטביעו עליהם את חותמם גם הם. אולם בכדי שלא יאמרו כד חסרא לננבא נפשיה לשלמא נקימ, נתתי יד לדמויני בסוף פרק. רבנן דקסריין ואתנבא במשל ומליצה, ואחדל.

א. כתונות קינ, רע"א. — ר' יהושע בן לוי איקדע לנבלא, חוינהו להני קטופי דהוו קיימי כי עגלי. אמר, ארץ ארץ הכניסי פירותיך! למי את מוציאה פירותיך לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאותינו. לשנה איקדע ר' חייא להתם, חוינהו דהוו קיימי כעזוי. אמר, עזים בין הנפנים. אמרו לו, ויל לא תעביר לן בחברך.

ב. פסחים נ, רע"א. — רב יוסף ברי' דר' יהושע בן לוי חלש ואיתנגיד, כי הדר אמר לו אבוה, מאי חוית. אמר לו, עולם הפוך ראיתי, עליונים כמטה ותחתונים כמעלה. אמר לו, בני עולם ברור ראית. ואנן היכי התם? — כי היכי דאיתי אנן הכא, הכי אתינן התם. ושמעתי שהיו אומרים, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, ושמעתי שהיו אומרים, הרוני מלכות (הרוני ליד) אין אדם יכול לעמוד במחיצתן.

ג. ירושלמי תרומות סכ"ח, וצגינן הנוסחא צנראשית רצה ס"פ נד. — עולא בר קושב (קושר) תבעתיה מלכותא, ערק ואזל ליה ללוד נביה דריב"ל, אתון ואקפין מדינתא. אמרה להן, אין לית אתון יהבין ליה לן אנן מחרבין מדינתא, סליק נביה ריב"ל ופייסיה ויהביה דון. והוה אליהו זכור לטוב ידיף מתגלי עלוי ולא אתגלי, וצם כמה צומין (תרתין יומין) ואיתגדי ערוי. אמר לו, ומסורת אני נגלה (וכי חבר אנכי למסורת). אמר לו, ולא משנה עשיתי. אמר לו, ודו משנת חסידים (מיבעי להאי מילתא מתעבדא על ידי אחרינא ולא על ירך).

ד. קהלת רצה ט. — אית דאמרי, ריב"ל הוי מתחמיד דמיחמי

אחרי העתיקו את מדרש האגדה (הלאה ס"י נוסחא נ', הוא מסיים: ודברים הללו וכיוצא בהם אין לתלות אותם במשל וחידה, שהרי הזכירו מקומו ומדתו ארכו ורחבו... אלא כך היא קבלת רז"ל.

לר' חייא רבה. אמרין לו, לית את הוא בדאי. אמר לון, למה ולא לעית באוריתא כותיה. אמרין לו, ולא אלפית אוריתא כותיה, ולא עוד אלא דהוא הוה גלי. אמר לון, ואנא לא הוינא גלי. אמרין לו, את הוית גרי למילף (4) והוא גלי כאולפא. יתיב תלת מאה תעניתא, איתחזא ליה בחלמא. אמר, מאן הוא דכלום ודבר כנרמיה כלום נוח לו אם לא נברא.

ה. מכות יא, ח. — ההוא נברא דאכליה אריא ברחוק תרתא פרסא מיניה דריביז, ולא אשתעי אליהו בהדיה תרתא יומא.

ו. סנהדרין נח, סע"ח. — ר' יהושע בן לוי אשכחיה לאליהו דהוי קיימי אפתחא דמערתא דר' שמעון בר יוחאי. אמר לו: אתינא לעלמא דאתי. אמר לו, אם ירצה האדון הוה. אמר ריביל, שנים ראיתי וקוד ג' שמעתי. אמר לו, אימת אתא משיח. אמר לו, ויר שייליה לדידיה. — והכי יתיב. — אפתחא דקרתא. — ומאי סימני. — יתיב בני עניי סובלי חלאים, וכוכן שרו ואסירי בחד זימנא, איהו שרי חד ואסיר חד, אמר דלמא מבעינא דרא איעכב. אויל לגביה. אמר לו, שרום עליך רבי ומורי. אמר לו, שלום עליך בר ליואי. אמר לו, לאימת אתי מר. אמר לו, היום. אתא לגבי אליהו אמר לו, מאי אמר לך. אמר לו, שלום עריך בר ליואי. אמר לו, אכטחך לך ולאבוך דעלמא דאתי. אמר לו, שקורי קא שקר בי, דאמר די היום אתינא ולא אתי. אמר לו, הכא אמר לך, היום אם בקולי תשמעו. (5)

ז. פסיקתא דרנ כהנא, פ"י עניה סוערה, ונשינוי הנוסחא נפסיקתא רנתי שס ונילקוט יע"י ר' תע. — מעשה בספינה אחת שהיתה מפרשת בים הגדול והיתה כלה גוים והיה בה תנוק אחד יהודי, ובא עליה סער גדול בים. איתגלי אליהו על ההוא ינוקא ואמר ליה, אי את אוזיל לגביה ריביל ומחמי ליה אילן אבני כודכייא ואנא משויב להדא אילפא בוכותך. אמר לו, ריביל גדול הדור הוא (6) ולית הוא מהימן יתי. אמר לו, ענון הוא ומהימן יתך, וכד תחמי ליה לא

(4) עיי' צפרק "רנן דקסרין". — (5) תהלים נה. — (6) שמת דינוקא דלנזה ודלמת. וראה הסגדה שאתרי זאת.

תחמי קדם בר נש, אלא דברוהי למערתא דרחיקא מן כוד תרתא מילין (יומין) ותחמי ליה יתהון תמן. מיר נעשה נם ויצא משם בשלום. אויל ההוא ינוקא לגביה ריביל ואשכחיה דיתבי (במתיבתא רבה)—כבי כנישתא רבה—דלוד. אמר לו, מרי, מילתא —דצניעותא—אית לי למימר דך. קם) ריביל. אתון חמין ענותנותיה דריביל דאויל בתריה מהדך תרתא מילין (יומין) ולא אמר לו מה את בעי מינאי. כיון דמטון למערתא אמר לו, מרי, אילין אינן אבני כודכייא שאמרו חכמים. וכיון דחמי יתהון הבהיקה כל כוד מאורן והשליכן לארץ ונגנוזו (כיון שראה אותם נבהל מפניהם ונגנזו).

ח. מדרש תהלים ס"ח לו. ונשינוי הנוסחא בצרפאשית רנח ר"פ לה—מעשה בריביל שהיה אליהו זכור לטוב עכך עמו בדברי תורה, והיו עסוקין במדת רשביי ונתקהה ריביל בדבר הלכה. איל אליהו, מבקש אתה לשאול דרשביי בא ואני מעמיד אותו לך. מיד הלכו וקרא אליהו לרשביי. מיד ענה אותו. אמר לו, (גדול הדור) ריביל בא לשאול אותך בהלכה, ולא חפץ. אמר לו אליהו, כדאי הוא ריביל לראותך צדיק הוא. אמר לו, אילו היה צדיק לא היה נראה הקשת בימיו, שכל ימיו של רשביי לא נראתה הקשת.

ט. כמוזות עז, סע"צ—ריביל מיכרך בהו (כבעלי ראתן—מחלה מתדבקת) ועסיק בתורה, אמר, אילת אהבים ויעלת חן, (7)—אם חן מעלה על לומדיה, אנוני לא מגני. כי הוה שכיב איל למלאך המות, ויל עביד לו רעותיה. אויל איתחוי דו. אמר לו, אחוי לי דוכתאי. אמר לו, לחיי. אמר לו, הב לי סכינך דיקמא מבעתת לי באורחא. יהבא נחליה. כי מטא להתם דלייה קא מחוי לו. שוור נפל לההוא גיסא. נקמיה בקרנא דגלימיה. אמר לו, בשבועתא דכא אתינא. אמר קוביה, אי איתשל אשבועתא ניהדר, אי לא לא ניהדר. אמר לו, הב לי סכנאי. דא הוה קא יהיב לו. נפקא בת קלא ואמרה לו, הב ניהליה דמתבעי לבריייתא. מכריז אליהו קמיה, פנו מקום לבר ליואי, פנו מקום לבר ליואי. אויל

אשכחיה לרשב"י דהוה יתיב על תלת עשרי תכמקי פיזא. א"ר,
את הוא בר ליואי. אמר לו, הן. — נראתה הקשת מימך. אמר לו,
הן. — אם כן אי אתה בר ליואי. ולא היא, דלא הואי מידי, אלא
סבר לא אחויק מיבותא לנפשאי. (8)

י. מעשה דר' יהושע בן לוי. — כלנו סי' קכ; סוף סי' שצלי הלקט
הישן; ונחוצרת מיוחדת, קושטא, רע"ט; תורה אור לר"ד בן יחיאל סי' כח (רק פרשת
הגן עדן, מתחלת: אגרת שלח ר' יהושע בן לוי על ידי מלאך המות מתוך גן עדן
לר' גמליאל וזקי ישראל וכו'); צית המדרש של יעללינעק חדר שני ע' 48 — 51;
Zunz, Gottesdienstliche vorträge der Juden, Berlin, 1832, p. 141,
Note e; Gaster (הערת), *in The Journal of the Royal Asiatic Society, 1893, pp. 591—596.*

ראשית ההגדה ההולכת לפנינו היא העתקה חפשיית מההגדה התלמודית
(סי' ט) בצמנון מדרשי מאוחר עם איזה שינויים והוספות אשר לא ידענו את מקורם,
והיא נתנה פתחון פה להסוספה המאוחרת מונה אשר התלה להתרקם צימי זכורי
תורת הסוד, (9) — צימים אשר שרי מעלה הסתתרו עוד בחציונס, ובעלי הנסתר
הציטו עוד בסוד שרפי קודש כמעט למסך; וגם פקודת שני המלאכים אשר החלו
לקרוא בשם לא נתבררו להם כל זרכס. עד שצננות הימים זה צמדה שהתרחצה
והתפתחה חכמת הקבלה, התרחצה והתפתחה גם היא, ותרצ ותגדל ותלמד את
לשונה לדבר בשפת בעלי הסוד — שפת ארמית כלענה, וכנת מרוס תלך עם מלאכי
מעלה ומטה ותגעגע עליהם למדוד עמה את העולמות העליונים והתחתונים, ארכס
ורחנס, מוצאיהם ומצואיהם וכל אשר צהם. וכמו שהיא למעלה מן המקום כן היא
למעלה מן הזמן. שאף שצמרה: שצאותו שעה המיתו לר' ישמעאל כהן גדול ור'
שמעון בן גמליאל ועשרה דייקים וצאה שמועה, — שהוא נגד האמת ההיסטורית,
שעשרה הרוגי מלכות הידועים לא נהרגו צעונה אחת, וגם ר' ישמעאל כה"ג ורש"צ
לא נחשבו עמהם מעולם, ע"י סדר הדורות צע"י רצ"ל; — שצזה עכ"פ היא נשענת על
הגדות הקודמות לה: מדרש אלה אזכרה (צית המדרש יעללינעק, חדר 3, 66) ומעשה
עשרה הרוגי מלכות (שם, חדר שני, 35—19), והא דקאמרה: ועשרה דייקים,
רצונה עם שנים הראשונים; — הנה בכלל המה נהרגו הרצנה עשרות צשנים גם

(8) ראה מאמרו של הד"ר א' קאהוט צהעתון *Jewish Comment* כרך XII,
גליון 67 ע' 3. — (9) ע"י צהקדמותו של הר"א יעללינעק לההגדה הזאת.

קודם שנולד ר' יחזקאל בן לוי. חולס כנר מנויה ונמורה שאין משיצין על האגדות.

I. ארז'ל ריב'ל צדיק נמור היה, (10) וכשהגיע זמנו להפטר מן העולם אמר הקב"ה למלאך המות עשה לו כל צרכו מה שיבקש ממך. הלך אצלו ואמר, הגיע זמנך ליפטר מן העולם, אלא כל דבר שאתה מבקש ממני אעשה לך. כששמע ריב'ל כך אמר לו, מבקש אני ממך שתראני מקומי בנן ערן. אמר לו, לך עמי ואראהו כך. אמר לו, תן לי חרב שרך שלא תבהלני בו. מיד נתן לו החרב והלכו שניהם עד שבאו אצל חומת בן ערן. וכשבאו אצל חומת ג'ע חוץ לחומה, לקח מראך המות את ר' יהושע והנביהו והניחו על חומת ג'ע. אמר לו, ראה מקומך בנ'ע. קפץ ריב'ל מן החומה ונפל בנ'ע, ואחז מה'ימ בכנף מעילו. אמר לו, צא משם. נשבע ריב'ל בשם שאינו יוצא מכאן. ודא היה רשות למלאך המות ליכנס לשם. אמרו מדאכי השרת לפני הקב"ה, רבש'ע, ראה מה עשה בן לוי, בורע נטל חלקו בנן ערן. אמר להם הקב"ה, דכו ובדקו אם נשבע קודם לכן והיה מפר שבועתו, אף הוא יפר. ויצאו ובדקו ואמרו, מימיו לא עבר שבועתו. אמר להם הקב"ה, אם בן לא יצא משם. כיון שראה מה'ימ שלא יכול להוציאו. אמר לו תן לי החרב, ולא היה רוצה ליתן לו. עד שיצאה בת קול ואמרה, תן לו הסכין שצריכה לבריות. אמר לו ר'י, השבע לי שלא תראה אותו לבריות בשעה שאתה נוטל נשמתו שר אדם, שבתחילה שבכל מקום שהיה מוצא שוחטו בפני הכל כבהמה, ואפילו בחיק אמו. ובאותו שעה נשבע לו ונתנה לו. והתחיל אליהו מכריו לפני ר'י ואמר צדיקים, פנו מקום לבר ליואי. הלך ומצאו דרשב"י שהיה יושב על יג קינובין של צדיקים. אמר לו, את בר ליואי. אמר לו, אין. אמר לו, ראי' הקשת מימך. אמר לו, אין. אמר לו, אם בן לית את בר ליואי. ולא היה הדבר כך, לא נראתה הקשת מימיו, ולמה אמר לו שנראתה, כדי שלא יחזיק טובה לעצמו. ולמה שאלו בקשת,

מפני שהוא אות ברית בין השמים ובין הארץ, וכל זמן שנראתה הקשת הקביה מרחם על עולמו, וכל זמן שיש צדיק בעולם אין העולם צריך קשת, שבשביל צדיק אחד העולם עומד, שנאמר, וצדיק יסוד עולם, כפיכך שאלו על הקשת. הלך מה"מ לר' נמליאל ואמר דו, כך וכך עשה לי ריב"ד. אמר לו ר"נ, יפה עשה כך, אלא בא ואשלחך אדיו ואמור דו, בבקשה ממך שתחפש בנ"ע כלו וניהנם ואוצרותיהם, וכתוב אותם ותשדח אותם אדי, אם יש נזים בנ"ע ומבני ישראל בניהנם. הלך מה"מ, ואמר לו ר"י, כך וכך אעשה. הלך ר"י וחפש בנ"ע כלו ומצא בו ו' בתים בנן ערן, (11) וכל בית ובית י"ב רבוא מילין באורך וברוחב י"ב רבוא מילין, שיעור מדת ארכן כרחבן. הבית הראשון בנגד הפתח הראשון בנ"ע שוכנים בה נרים שבישראל שנתניירו מאליהם לא בחזק, והקירות שלה בנויות מזכוכית וקורותיה ארזים. וכשבאתי למדרה עמדו כל הנרים ובקשו לעבור, עמד עובדיה הצדיק שהוא ממונה עליהם (12) ואמר דהם, מנין זכותכם שישב זה עמכם, מיד הניחו למדרה. הבית השני כנגד הפתח השני בנ"ע, והיא בנויה מכסף וקורותיה ארזים, ויושבים בה בעלי תשובה ומנשה בן חזקיהו ממונה עליהם. (13) הבית השלישי כנגד פתח הג' שבנן ערן, והיא בנויה מכסף וזהב ושוכנים בה אברהם יצחק ויעקב וכל ישראל שיצאו מארץ מצרים וכל דור המדבר וכל בני המדך חוץ מאבשלום, (14) ושם דוד ושלמה וכלאב בן דוד חי הוא שם; (15) ושם כל מלכי בית דוד חוץ ממנשה

(11) פרשת החמשה נתיס הראשונים שנג"ע צמגנון כזה עם איזה שינוים והוספות נמצא במדרש כונן (בית המדרש, חדר שני, 28—30). (12) כסנהדרין לט, סע"ג; ויקרא כנה ית, 3: עונדיהו גר אדומי היה. — (13) כסס קנ, רע"א: שעשה לו הקד"ש (למנשה) מחתרת נרקיע כדי לקבלו בתשובה... כל הדיבור מנשה אין לו חלק לעה"צ מרפס ידיהן של צעלי תשובה. — (14) שם שם, 3: תניא היה ר"מ אומר, חזשלוס אין לו חלק לעה"צ וכי. ונסוטה י, סע"ג: איכא דאמרי דאיתיה (דוד לאשלוס) לעלמא דאיתי. וע"ש בתוספות. — (15) נתיס דרך ארץ זוטא ספ"א לא חשיב לכלאב בן דוד נהדי אלו שכתבו נתיסם צ"ע.

בן חזקיהו שהוא ממונה על כל בערי תשובה, ומשה ואהרן הם ממונים עליהם. ושם כל כלי כסף וכלי זהב וכל טובות ושמנים ואבנים וחופות ומטות וכסאות ומנורות של זהב וכל אבנים טובות ומרגליות. ואמרתי למי אלה מזומנות. ענה דוד ואמר לי, כר אלו השוכנים בעולם שבאת ממנו. ואמרתי לו, שמא יש שם מאוה"ע ואפירו מבני עשו אחי. אמר לי, לא, שכל טובה שעושים בעולם הקב"ה משלם להם שכרם בחייהם באותו העולם ובסוף יורשים גיהנם, אבל בישראל כל רשע שבהם לוקה בעולמו בחייו וזוכה לעוה"ב, שנאמר ומשלם לשונאיו וגו'. הבית הרביעי כנגד הפתח הד' בני"ע, והוא בנוי ויפה כאדם הראשון, (16) וקורותיו מעצי זית, ובו צדיקים נמורים ונאמנים. ולמה מעצי זית, על שהיו ימיהם מרורים כזית. הבית החמישי הוא בנוי מכסף וזהב ומפז ומכתם וחוכיות ומבדלח ונהר נחון מושך אל תוכו וקורותיו זהב וכסף ומעלה מכר ריח לבנון הפרסת מטות כסף וזהב ובשמים תכלת וארגמן מארינת חוה ותולעת שני ועוזים מארינת המלאכים, ושוכנים בו משיח בן דוד ואליהו וז"ל, ואפריון מעצי הלכנון עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן, ובתוך אפריון משיח שוכן שהוא אהבת בנות ירושלים של תוכו רצוף אהבה, (17) ואליהו ז"ל נוטל ראשו של משיח ומניחו בחיקו ואומר לו, החרש כי הקץ קרוב. ואבות העולם והשבטים כרכו ומשה ואהרן דוד ושלמה וכל מקד ומלך מישראל ומבית דוד, כל שני וחמשי וכל שבת ויום טוב באים אצלו ובוכים עמו ומחזיקים אותו ואומרים לו, דום והשען בבוראך כי הקץ קרוב. ואף קרח ועדתו ודתן ואבירם ואבשרם באים אצלו כל יום רביעי ושואלים אותו, עד מתי קץ הפלאות ומתי תשוב תחיינו ומתהומות (18) הארץ תשוב תערכנו, (19) והוא אומר להם, לכו אצל אבותיכם ושאלו להם, וכשהם שומעים כך מתביישים ואינם שואלים אל האבות. וכשבאתי אצל משיח

(16) צנא מניעל פד, ח: שוכרים דלדס הראשון. — (17) ליגנא דקרא שיר השירים ג, ו. — (18) על פי דברי הש"ס סנהדרין ק, ט"א; צנא נחרא עד, ח: תא אחיו לך צלועי דקרח וכו'. — (19) ליגנא דקרא, תהלים עא.

שאל אותי ואמר לי, מה עושים ישראל בעולם שבאת משם. אמרתי לו הם מחכים אותך בכל יום. מיד הרים קולו בכבי. הבית הששי יושבים בו מתים בדרך מצוה. הבית השביעי יושבים בו מתי חולאים בשביל עונותיהם של ישראל. ועוד אריב"ל בקשתי למדוד בניהנם ולראות אותו ורא נתנו לי רשות, משום צדיקים לא יראו ניהנם. שלחתי לאותו מדאך ששמו קומם שיכתוב לי ניהנם כדו, ורא היה יכיר, שבאתי שעה המיתו ר' ישמעאל כהן גדול ור' שמעון בן גמליאל ועשרה צדיקים, ובאה שמועה ורא יכרתי ללכת עם אותו מדאך לניהנם. יום אחד עמדתי וקבלתי (ולמדתי) עם קנור המלאך, והדך עמי האור עד שבאתי לשערי ניהנם והם פתוחים, והרשעים שהיו שם ראו את האור ושמחו ואמרו זה לזה, האור הזה שיוציאו מכאן. וראיתי בתים ארכן עשרה מילין על חמשה מילין פתוחות נבים נבים של אש ועומדים ואוכלים את הרשעים, ואחר שאוכלים אותם עומדים מעל האש על רגליהם ונופדים ונשרפים. ובאותו הבית יש בו עשר אומות מאוהיע ואבשלום בן דוד ממונה עליהם, ואומרים אומה לאומה, אם אנחנו חטאנו מפני שלא קבלנו את התורה אתם מה חטאתם. משיבים להם, אף אנו כמותכם. אומרים לאבשלום, אתה ואבותיך שקבלתם את התורה למה. אומר להם, על אשר לא שמעתי למצות אבי. ומלאכים עומדים מכאן במקלות שלהן ומנטלין אותן על האש והם נשרפים כלם, ואח"כ רצים לאבשלום ורוצים להכותו ולשרפו באש, ובת קול אומרת להם, אל תכו ואל תשרפו אותו שהוא מורע ישראל שאמרו לפני נעשה ונשמע והוא בן דוד עברי, (20) ומניחים אותו על כסאו ומושיבים אותו בכבוד המלך. ולאחר כן מוציאים את הרשעים מן האש כאלו רא נשרפו ולא נגע בהם אש כדל וחוזרים ושורפים אותם, ובן עושים להם ו' פעמים, ד' ביום ונ' כלילה. ואבשלום ניצל מכל אלה מפני

(20) עיי' סוטה י', סע"ג: דאשקיה (דוד לאנשלים) משצנה מזדורי ניהנס. — ונפרקי דר"א פנ"ד: שצנה פתחים לניהנס, נכנס אנשלים עד חושה פתחים ושמע דוד והתחיל מיילל ומספד... והחזירו מחושה פתחים.

שהוא בן דוד. איר יהושע כשראיתי כל אלה חורתי לגיע וכתבתי כל הרברים ושלחתי אותם לר' ולוקני ישראל והודעתים כד מה שראיתי בנ'ע ובניהם. המקום ברחמיו יצילנו מדינה של ניהנם ויתן לנו חלק לעוה"ב עם הצדיקים והחסידים אמן. (21)

II. צנית נגזיו של הד"ר אלכסנדר מרכס מורה צנית המדרש לרצנים נגזיארק (Jewish Theological Seminary) נמלטה סוף האגדה הזאת נלשון ארמי וננוסחא אחרת מועתקת מהעמודים 605—606 מספר *Pugio Fidei* שכתב נלשון לטיני ריימונדוס מרטיני, ומסגנונה ניכר שהיא קשיא מלחומה שנס' שח"ז. ומחזיק תודה אנכי להד"ר כי הואיל נטונו לתת לי להעתיקה.

אריב"ר אזולית עם קפור (22) מלאכא עד דאתית בתרעי
ניהנם, מיד שדרית קפור מלאכא כמשחה ניהנם מרישיה עד סיפיה, לא הוה ליה שעתא פניא למשחה דבההוא עידנא קמלא לר' שמעון בן נמליאל, ובעינא למיזל ולא יכילת, ובתר בן אזולית עם קפור מלאכא ואזיל עמי משיח בן דוד עד דאתית בתרעי ניהנם. כד חזין נהוריה דמשיחא שרו חזון לקבליה, אמרין דין יפקינא מן הדין חשוכא, שנאמר מיד שאול אפרם ממות אנאדם, (23) וכדין ישעיהו אומר ופרווי ה' ישבון ובאו ציון... ונמו ינון ואנחה, (24) ואין ציון האמור כאן אלא נן עדן. בשעתא ההיא אחזוני (25) שבעת מדורי ניהנם, ובכל מדור ומדור שבעת אלפי בתי ובכל ביתא ו' אלפי חורי ובכד חורא וחורא אית ביה שבעת אלפי סודקי ובכל סודקא אית ביה עקרבא אחד וההוא עקרבא אית בידיה ו' אלפי חוליין ובכל חוליא וחוליא הוי בה תשעין ותריין כדי מרה ובכד הרשעים מחוללים, ושבעה שבתם

(21) המלמר הזה הוא נטח הספספ מליזה מעתיק. — (22) שר של ניהנס קיפוד שמו (מדרש כוכן, צית המדרש, חדר שני, 30). — (23) הושע יג. — (24) ישעיה ס"ט לה. — (25) ניהנס כ"ד (ראשית חכמה, שער היראה, יג) : וז' מדורות יש נניהנס ונכל מדור ומדור יש נז ששת אלפים נתיס ונכל צית וצית יש נז ששת אלפים חלונות ונכל חלון וחלון יש נז ששת אלפים כדי מרה וכו'. — ונפרק כינר דין הקצר (צית המדרש, חדר ה', 49) : שצעה מדורות יש נניהנס וכל מדור ומדור חלפים נתיס ונכל צית וצית יש נז ז' חלונות ונכל חלון וחלון יש נז אלפים כדי מרה וכו'.

דניהם: שאור באר שחת דומה מיט היון צלמות ארץ התחתית. (26)
 שאור עומקו שלש מאות שנין והלכו חמש מאות שנה, (27) וכן
 כל מרורא ומרורא, ותלתא פתחין אית ליה לניהנם, חד במדבר
 שנא' וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה, (28) ואחד בים שנאמר
 מבטן שאול שועתי שמעת קולי, (29) ואחד בירושלים שנאמר
 נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים, (30) ואין תנור
 האמור כאן אלא ניהנם שנאמר הנה היום בוער כתנור. (31)

III. מוסחא אחרת מ'אחרת צסגנונה נמאלה צסס "מדרש אלגדה" צסער הגמול
 להרמצי' (צית המדרש של יעללינעק, חדר ה', 43), ותחת שהאלגדה הקדמונית
 תראה צדמיונה צספטים צניהנס רק עשרה חומות, צטח צני חרץ כנען שראו צכצודס
 של ישראל ולא קצלו את תורתם, — תראה שס ההגדה המאוחרת את כל צצעים
 האומות, וכמתכנת הראשונה תושי' צס היא עמם צכל "מדר ומדור חגשים חצני
 ישראל החוטאים צנפשותם, שהמה צלולים רק צזכות נעשה ונשמע, וגם מוספת לקרוא
 צסס את המלאכים הממונים על המלקות. ונמאלה צסינוים הרנה צמדרש כונן (צית
 המדרש, חדר ג, 31).

אמר ריב"ז כד משחנא ביתא קמא דבמדור ניהנם אשכחית
 בה מאה מילין באורכה וחמשין מילין בפותיא ותמן גובין גובין
 ואריין דנור קיימין וכד נפלין בני אנשא אכרין יתהון אריותא
 ובתר דתיכרינון אישתא קיימין מרישא ורמו יתהון בנורא דכל
 ביתא במדור קמא. ומשחית ביתא תנינא דבמדור תנינא ואשכחית
 ביה כקדמאה, ושאלית בגין ביתא קמא, ואמרין בכיתא קמא
 אית ביה עשר אומין ועמהון אבשלום, ואמרין אומה לאומה אם
 אנחנא כרחנא דלא קבלנא אוריתא אתון מה חבתון, ואינון אמרין

(26) צעירוצין יט, א: אריצ'ל ז' שמות יס לו לניהנס ואלו הן, שאלו ואלדון ואלד
 שחת וצור שאלן ועיט היון וללמות וחרץ התחתית. והשם "דומה" נמאל עוד צמדרש
 כונן (צית המדרש, חדר שני, 30) וצמדרש תהלים כ"י, יא, ז (שס, חדר ה', 44).
 ועי' לעיל צפרק "פני יהושע" — (27) וצפרק כי' דין הקצר (צית המדרש, חדר ה',
 50) : שאלו מהלך שלש מאות שנה ארכה וכן רחצה וכו'. — וצמדרש כונן (שס, ח"ב,
 35) : מדור העליון של ניהנס שאלו וגיהו ת"ק שנה ארכו ת"ק שנה ורחצו ת"ק שנה. —
 (28) צמדצר טז. — (29) יונה ג. — (30) ישעיה לא. — (31) מייכה ג.

אנן כותבין סרחנא. ואמרין לאבשרום את לא קבילית אבהתך קבילו כמה דקית כדין, אמר להון משום דולולית לאבא. וקאים מלאכא חד ומחי לכל חד וחד בשומי דנורא, וההוא דמחי יתהון קושיאל שמיה, ואמר רמו יתהון ורמו יתהון ומתוקדין בנורא. ומעילין חורני' ומחי להון ורמי יתהון לנורא. וכן כל חד וחד עד דמסיימין לכל חייביא. ובתר כן מעילין אבשרום לממחא, נפקא בת קדא ואמרה לא תמחוניא ולא תקדוניא בנין דהוא מבני רחימאי דאמרין בסיני נעשה ונשמע. כתר דמסיימין רשיעיא למימחי ולמוקד נפקין מן נורא כאלו לא אתוקדו. ועוד חורין וממחין יתהון, וכן עבדין דהון שבע זמנין ביומא ותלת בליליא, ואבשרום אשתויב מכל אילין בנין דהוא בריה דדוד. (32) ובביתא תנינא דבמרדור תנינא אית ביה עשר אומין וכדין דנין יתהון ודואנ עמהון, וההוא דמחי יתהון להטיאל שמיה, (33) ודואנ אשתויב מכר אילין דהוא מבני בניהון דאמרין בסיני נעשה ונשמע. ובביתא תליתאה אית ביה עשר אומין וכדין דנין יתהון, וההוא דמחי יתהון שטיאל שמיה, וקרח (34) ובנישתיה משתויב מכל אילין בנין דאמרי נעשה ונשמע. וביתא רביעאה כדין דנין יתהון ואית ביה עשר אומין וירבעם עמהון, וההוא דמחי יתהון מחתיאל שמיה, וירבעם משתויב (35) מכל אילין דעל דעסק באוריתא והוא מבני ישראל דאמרי בסיני נעשה ונשמע. וביתא חמישאה כדין דנין יתהון ואחאב עמהון, וההוא דמחי יתהון חוטיאל שמיה, ואחאב אשתויב (36) מכל אילין בנין דהוא מבני ישראל דאמרי נעשה ונשמע. וביתא שתיתאה כדין דנין יתהון ומיכה עמהון, (37) וההוא דמחי יתהון פותיאכ שמיה, ומיכה

(32) ע"י לעיל הערה 20. — (33) ע"י סנהדרין ר"פ יא, נמשנה ונמרחא שם קו, 3. — (34) ע"י לעיל הערה 18. — (35) ע"י לעיל פרק "נלח דורש" הערה 22. — אולם נחמ' ראש השנה י', א'; ומדרש כוון (צית המדרש, חדר 3, 36) : ושחטלו ושחטטלו את הרצים כגון ירבעם בן נבט וחזיריו יורדין לגיסנס ונדונין זה לדורי דורות וכו'. — (36) ע"י סנהדרין רפ"ח נמשנה ונמרחא שם קנ, 3. — (37) שם קל, 3 : תנא, הוא נבט הוא מיכה וכו', ע"ש נפרש". — אולם שם קנ, 3 : מכני מה לא מנו את מיכה

אשתויב מכל אילין על דאמר בסיני נעשה ונשמע, וביתא שביעאה כדין ואלישע בן אבויה עמהון, וההוא דמחי יתהון דלקיאל שמייה, וארישע משתויב (38) על דהוא מבנוהי דמאן דאמרי בסיני נעשה ונשמע. ובכל שבע אלפי דאית בכל מדור דנין כל רשיעיא בהאיך דינא, ולא חוין דין ית דין בגין חשוכא, דכר חשוכא דהות קדם דאתברי עלמא תמן הוא. (39)

IV. הוספה נס' מנלה עמוקות לוכן רכ"ג נסס זוהר חדש פ' לך לך. — כפי הנראה היה נזויה על יסוד דברי הש"ס נרכות טו, 3: כל הקורא קריאת שמע ומדקדק בלתיזיותיה מנניס לו גיהנם וכיו. ותחת שהאגדה נוסחא I תלמר: שלחתי לאותו מלאך ששמו קומס שיכתוב לי גיהנם ולא היה יכול זכוי, תלמר הנוסחא הזאת שאמנם זה המלאך

הראה לו מתחילה לר' יהושע בן לוי מ"ב חדרים בנן עדן, ואמרו לו שאלו החדרים הם לאותם שמדקדקים בקריאת שמע בפרשה ראשונה שיש בה מ"ב תיבות, ואח"כ הראה לו ע"ב מדורין לאותן שמדקדקים בק"ש בפרשה של והיה אם שמע עד ושמתם שיש בו ע"ב תיבות, ואח"כ הראו לו חמשים שערים לאותם שמדקדקים מושמתם עד כימי השמים על הארץ שיש בה נ' תיבות, ואח"כ הראו לו ע"ב היכלות לאותן שמדקדקים מן ויאמר עד אליהם אמת עם החזרה של שליח צבור שהוא גם כן ע"ב תיבות, וכן הראו לו אח"כ בניהגם להיפוך חדרים של חושך במספר הזה לאותם שלא מדקדקים, גם זה לעמת זה.

V. כל המעשה דריב"ל בנוסחא משונה מכל אותם שלכנינו נמצאת נלשון לטיני נספר *Migne Patrologia Latina* כרך 189 ע' 631. והסכם חיזודור לעוו נעתון *Revue des Etudes Juives* כרך 18 ע' 48 נהערה לתלמרו על אדות *Peter Venerabilis* העתיק את אחת ההוספות:

כשבא ריב"ל לגן עדן לא מצא דו מקום לשבת, ויאמר לבתיה בת פרעה, (40) ראי אביך עומד אצל הפתח. ותלך אל הפתח

(נין אותם ההדיועות שאין להם חלק לעה"צ) מפני שכתו מזויה לעוזרי דרכים. — (38) כי נח נכסיה דר' יוחנן פסק קיטרל מקנריה דאחר. — (39) שמות רנה יד, סס"ג: חושך על פני תהום, — זה גיהנם. — (40) גם היא אחת מאלה שעי"ה המסורה נכנסו

ורייב"ר ישב על מקומה. כשחזרה רא רצה רייב"ר לפנות לה את מקומה. ותאמר לו, למה רמיתני, הן לא מצאתי את אבי אצל הנתח. ויאמר לה, הכי אמרתי לך שהוא אצל פתחו של גן עדן, לכי ותמצאהו אצל פתחו של ניהנם. (41)

יא. סדר גן עדן.—ילקוט שמעוני חלק א, רמז כ; שנט מוסר מהר"א סה"ן סי' כס; צית המדרש של יעללינעק, חדר ג, 52; *Gaster* (העתקה לשפת אנגלית, צינלינרפיהא והערות), *in The Journal of the Royal Asiatic Society*, 1898, pp. 596—598. ונמצאת צליזה שינויים והוספות צמחור ויטרי סי' תקלנ.— צמחתי צנוסחת הילקוט דצמחתי הוא וצמחתי גצרא וצמחתי ספרא, וצת השינויים וההוספות סנכנדות צמחור ויטרי הכנסתי צתוך שני צלאי מרונע, וצת הספר שס—צתוך שני צלאי ענול.—הגדה צמחתי צסננן ההגדה שלפנינו נמצאת צלפטי ציתא דרי עקינא צות צ (צית המדרש, חדר ג, 34).

אמר רייב"ר ל שני שצרי כדכד יש בנן עדן ועליהם ששים רבוא [בתות] של מצאכי השרת, וכר אחד ואחד מהם צו (פניהם) [פניו] כוהר הרקיע מבהיק, ובשעה שהצדיק בא אצלם (נפשמין) [מפשיטין] מעליו הכנדים (שהיה עומד עמהם בקבר) [שהועמד בהן מן הקבר] ומלבישים אותו שמונה בנדים של ענני כבוד, ושני כתרים נותנים על ראשו אחד של אבנים טובות ומרגליות ואחר של זהב פרוים, ונותנים [שמונה] הדסים בידו ומקלסים ואומרים לו כך אכול בשמחה דחמך [וני], ומכניסים אותו במקום נחלי מים מוקף ת"ת [מיני] ורדים והדסים, וכר אחד ואחד [מן הצדיקים] יש לו חופה בפני עצמו (לפי כבודו) (42) [ולפי מה שבידו], ש:אמר כי על כל כבוד חופה, (48) [וכר חופה וחופה מושכים] (ומושכים) ממנו ארבע נהרות אחד של (שמן) [חלב ואחד של יין] ואחד של אפרסמון (ושל יין ודבש) [ואחד של דבש], וכל חופה וחופה למעלה ממנה נפן של זהב ושדשים

צחיהם צנן עדן (חס' דרך ארץ צוטא ספ"א; וחדש מעשה תורה, צצית המדרש, חדר ג, 100). — (41) כיוצא צו צמדרש ויושע (שס, חדר א, 58): ועדין כרעה חי ועומד על פתח ציסנס וכשנכנסים חלכי צומות העולם מיד הוא מודיע להם גצורותיו של סקציה וכי.— (42) צנא צמחא עה, א.— (48) ישעיה ד.

מרנליות (תלויים בו) [קבועים בתוכה] (וכל אחד ואחד מבדיק זיו) [וכל אחת ואחת מבהיקות] כזיו הנונה, וכך חופה יש בה שולחן שר אבנים טובות ומרגליות, וששים מראכים עומדים על ראש כר צדיק ואומרים לו לך אכול בשמחה (44) רבש שעסקת בתורה [שנמשלה לרבש], שנאמר ומתוקים מדבש, (45) ושתה יין המשומר בענביו (מששת ימי בראשית) (46) שעסקת בתורה שנמשכה ליין, שנאמר (7) אשקך מיין הרקח, (48) והמכוער שבהם כדמותו של יוסף וכדמותו של ר' יוחנן, (ופרחי) [וכפרחי] רמוננים בכוס] שר כסף מוקף כנגד השמים, (49) ואין אצלם לילה [כל עיקר], שנאמר ואורח צדיקים כאור נוגה, (50) [והיום מתחדש] (ומתחדש) עליהם (לשלש משמרות), [ארבע משמרות הן, משמר ראשון] (משמורת ראשונה) נעשה קמן ונכנס למחיצת הקמנים ושמח שמחת קמנים, [משמור השני] (משמורה שניה) נעשה בחור ונכנס למחיצת הבחורים ושמח שמחת בחורים, [משמור שלישי נעשה בינוני ונכנס למחיצת בינוניים ושמח בשמחת בינוניים, משמור רביעי] (משמורה שלישית) נעשה זקן ונכנס למחיצת הזקנים ושמח שמחת זקנים, ויש בן עדן שמינים הבוא של מיני אלנות בכל זווית, (הקמן) [הפחות שבהם] משובח מכר עצי בשמים, בכל זווית יש בו ששים רבוא [כתות] של מלאכי השרת מזמרים בקול נעים, ועץ החיים באמצע וגופו מכסה כל נן עדן, ויש בו (ת"ק אלף טעמים) [שמונה מאות טעמים ואין זה דומה לדמותו של זה] ואין טעמו של זה דומה לזה ואין ריחו של זה דומה לזה, ושבעת ענני כבוד למעלה ממנו, (ומארבע)

(44) לישנא דקרא, קהלת ט. — (45) תהלים יט. — (46) סנהדרין נט, א. — (47) שיר השירים ח. — (48) ראה ופרק סעודת נן עדן (צית המדרש, חדר ה, 46). — (49) צנא מניעא כד, א: הלי חלן דצעי מיתחי שופריה דר' יוחנן כיתי כסא דכספא מניה סלקי ונמליה פרוגדיה דרומא סומקא ונהדר ליה כלילא דוורדא סומקא לכומיה ונותניה צין שמשא לטולא, ההוא זהרורא מעין שופריה דר' יוחנן. לחנס את יוסף, חף שהיה יפה תואר ויפה מראה (צראשית לט, ו), לא חשיב צהדי המצוינים ציפיהם. — (50) משלי ד.

[וארבע] רוחות (מכין אותו) [מנשכין בו] וריחו (נודף) [הולך]
מסיף העולם ועד סופו, ותחתיו (51) תלמידים חכמים מבארים
[ומבררים] את התורה, וכל אחד יש לו שתי חופות אחד של
כבכים ואחד של חמה וכבנה, ובין כל חופה וחופה [ששים] פרנוד
שר ענני כבוד, ופנים ממנה עדן שבה יש שיי עורמות [לכל
צדיק וצדיק], שנאמר (52) להנחיר אודהי יש (53) (יש כנמטריא
שלש מאות ועשר, 54) ובתוכו שבעה (בתים) (כתות) (55) של
צדיקים. ראשונה שם הרוני מלכות כנון ר' עקיבא וחבריו. שניה
המבועים בים. (56) שלשית ר' יוחנן בן זכאי ותלמידיו, מה היה
כחו, שהיה אומר, אם יהיו [כל הימים דיו] כד השמים [והארץ]
יריעות וכל העולם דבלרין (וכל היערים קולמסים אינם יכולים)
[לא היו מספיקים] לכתוב מה שלמדתי מרבותי ולא חסרתי
[אות אחת] (אלא) [אפילו] ככלב המלקק בים. (57) כת ד' אלו
שירדה עריהם הענן וכסה להם. (58) כת ה' של בעלי תשובה,
במקום שבעלי תשובה עומדים (צדיקים נמורים אין עומדים) (59)
[אין צדיקים יכולים לעמוד]. כת ו' של רווקים שלא טעמו טעם
חמא מימיהם. כת ז' של (עניים) (60) [עניים וקדושים] שיש בהם
מקרא משנה ודרך ארץ, עריהם הכתוב אומר וישמחו כל חוסי
בך לעולם ירננו, (61) והקב"ה יושב ביניהם ומבאר להם את

(51) שיר השירים ה ט: ששים היה מלכות, — אלו ששים חזירות של צדיקים
שישנות נגן עדן תחת עץ החיים ועוסקות בתורה. — (52) משלי ח. — (53) ס"ח
עוקצין. — (54) סנהדרין ק, א. — (55) ספרי דברים א, י: ז' כתות של צדיקים נגן
עדן. — (56) ע"י נטין נז, ג. — (57) סנהדרין סח, ג; אבות דר"ה ככ"ה, ושם
מיוחס הכתנם הזה לר' אליעזר לפני מותו. — (58) הזית רענן ישער שמה בני משה
שלבי המסורה כסה עליהם הענן. ולא ידעתי מנא לו ה"ל, שנהמקור האחד אנדחל
דנני משה, נצית המדרש. חדר ו, 15, לאחר רק שהענן כסה עליהם רק לילה אחת עד
אשר סגר עליהם הסמנטיון, ואם כן לא נדידהו אשתעי הנדחני. וראה נהגדה
שאח"ז: שהענן מכסה עליהם. — (59) נרכות לר, ג; סנהדרין נט, א. — (60) נדרים
פא, א: הזהירו נצני עניים שמה תל תורה וכו'. יצמות ק"ה, ג: נשכר עניו יחלנו
מדינה של ניהנס. — (61) תהלים ה.

התורה, (שנאמר) [ועליהם הכתוב אומר] עיני כנאמני ארץ רשבת
 עמרי, 62) וכא פרסם (הקב"ה) [לברייא] הכבוד המתוקן להם
 יותר ויותר, (שנאמר) [ועליהם הכתוב אומר 63] ומעודם לא
 שמענו לא האזינו] עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה כמחכים
 לו. 64)

נוסחא קדשה בסגנון זה עם חזיון הוספות נמשאת תחת יד הד"ר אלכסנדר
 מרכס מורה צדק לרבנים בנתיארק (*Jewish Theological Seminary*) שהעתיק
 מכ"י שנמצא בבית גנזיו של ר"ח עפשטיין בווילנא. חמרא למרא וטינוחא לשקיה. ומכ"י
 חשינותה ראויה לקונציה בפני עצמה, וכפי הנראה מלמד שהשתמשה בשתי הנוסחאות
 שהעתקנו, היה לה לעינים גם פרק גן החיים (בית המדרש, חדר ה', 47). 65)

מה רב שובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים כך. אריב'ר
 שני שערים יש בנן ערן ועריהם ששים רבוא של מלאכי השרת
 זיו כוזהר הרקיע, בשעה שהצדיק בא אצלם הן פושטין מעדיו
 בנדיו שהיו עמו בקבר ומלבישים אותו שמונים בנדים של ענני
 כבוד ובנדי משי, ויש להם חופות מתוקנים של ורדים והרסים,
 וכל צדיק וצדיק מקומו מתוקן לפניו ונכנסים מלאכי השרת
 ומלאכי אהבה מזמרים ומרקדים לפניו, ויוצאים מכל חופה
 וחופה ד' נהרות ומושכין חלב ואפרסמון ויין ודבש ושותים
 הצדיקים מהם ומתערגין מהם, ובראש כל חופה וחופה גפן של

62) שם קא. — 63) ישעיה סד. — 64) ראה בהציונים שנהערה 59. —
 65) וזה לשונו... וכל אחד ואחד מהנתיים יש בו שנים מלאכי השרת, ונאותן הנתיים
 חופות ע"ג חופות ומשכנין של ורד, ולכל נדיק ונדיק מקומו מוכן לפניו, ומלאכי חסד
 מרקדין ומזמרין לפניו, ומשטיין לו את בנדיו ומלבישין אותו בנדי משי וכבוד, ומעניין
 חלב ואפרסמון ויין ושמן ודבש וכל מיני עידוין, ובראש כל חופה גפן של זהב טעונה
 חזנים טובות ומרגליות, שנאמר צעדן גן חללים כל אהן יקרה מסוכתך וגו', והפסוק
 שנכל החופות של זהב ואהן יקרה. ונראה שז"ל: והפחות—והוא ע"פ דברי הש"ס
 צנא בתרא עה, סע"א: עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בנ"ע, שנאמר צעדן
 גן חללים וכו' (יחזקאל כה). א"ר יוחנן ונרוע שנכלן זהב וכו'. והא דמסיימא ההגדה
 "ואהן יקרה",—אינו נמשך לאחריו, כי אם הוא מאמר בפני עצמו, ור"ל שיש שם עוד
 חופה מאהן יקרה, וכדברי מר זוטרטא שם: אחת עשרה, שנאמר כל אהן יקרה.

זהב נמועה מאבנים טובות ומרגליות וכל צרכי סעודה ושמונה מאות מיני מעדנים מונחים שם בדופן השולחן שיאכלו הצדיקים והחסידים ותלמידי חכמים, ולכל אחד שתי שולחנות ערוכים אחת של ככבים ואחת של חמה ולבנה, ובין כל חופה וחופה ענני כבוד פרושים, ובתוך נן ערן ששים מיני אלנות ותלמידי חכמים אוכלים מהם ומתעדנין מהם וששים רבוא מלאכי השרת מאכילים ומשקים אותם ונותנים לכל אחד שמונה הדסים ואומר לו לך אכול בשמחה לחמך. (66) פרק ה. (67) ואחר כך מכניסין אותו למקום נחלי מים ושמונה מאות מיני ורדים והדסים, וכל אחד ואחד יש לו חופה בפ"ע, לקיים מה שנאמר בי על כבוד חופה, (68) וכל חופה וחופה מושכין ממנה ארבע נהרות וכל אחד ואחד ממנו יש לו נפן של זהב ומרגליות קבועות בתוכה ומבהיקות כזוהר הרקיע, וששים רבוא מלאכים בראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו אכול דבש שעמלת בתורה שנמשלת לדבש, שנאמר ומתוקים מדבש ונופת צופים. (69) פרק נ. שתה יין שעמלת בתורה שמשלת ליין, שנאמר אשקך מיין הרקח מעסים רמונים, (70) הכעור שבהן כדמותו של יוסף וכדמותו של ר' יוחנן בן זכאי ומרגליות של נונה, לקיים מה שנאמר ואורח צדיקים כאור נונה. (71) והיום מתחדש להן לכמה משמורת, הראשונה נעשית קטנים ונכנסת למחיצת קטנים, ומשמירה השנית נעשית בינונים ונכנסת למחיצת בינונים, והשלישית נעשית זקנים ונכנסת למחיצת זקנים. פרק נ. ובנן ערן יש ששים רבוא מיני אלנות הפחות שבהם משובח מכל עצי בשמים, ויש בהם ארבע זיתים ולכל אחד ואחד ששים רבוא מלאכי השרת מוזמרים בקוד נעים ועץ חיים חבושים באמצע, וכך אחד ואחד יש בו מיני נטעים ואין דמותו של זה דומה לדמותו של זה ואין טעמו של זה דומה לטעמו של זה, וי' ענני כבוד למעדה הימנו, וארבע רוחות מנשבות בו וריחו הולך מסוף העולם ועד

(66) קהלת ט. — (67) יפה העירני הדרי' אלכסנדר מרכס' שנתה ז"ל: סליק פרק ה, וכן הלאה צ"ח הפריקים, שכן הוא מסיים: סליק פרק נן ערן. — (68) ישעיה ד. — (69) תהלים יט. — (70) שיר השירים ח. — (71) משלי ד.

סופו, ותלמידי חכמים יושבים ועוסקים בתורה וכל אחד ואחד יש לו חופה של ענני כבוד. פרק ז. רפנים ממנה ערן ובה שלש מאות ועשרה עליות, שנאמר להנחיל אוהבי יש. שבע כתות של צדיקים יש בנן ערן, כת ראשונה יהושע וחבריו, (72) שניה שבועים, שלישית ריב"ז וחבריו, שאם יהיו כל הימים דיווכל הקנים קולמסים ושמים וארץ יריעות וכד בני אדם לבלרין אינם יכולים לכתוב מה שלמד לעצמו ומה שלמד לאחרים ולא שכח אלא ככלב המלקק מן הים, רביעית שהענן מכסה עליהם, חמישית בעלי תשובה שם עומדין ואין צדיקים נמורים יכולים לעמוד עמהם, ששית רווקים שלא טעמו טעם חמא מעולם, שביעית ענוים קדושים שעוסקים בתורה ובמצות ומשנה ודרך ארץ, ועליהם הכתוב אומר וישטחו כל חוסי כך לעולם ירננו ותסך עלימו ויעלצו כך אוהבי שמך, (78) והקב"ה יושב עמהם ומבאר להם טעמי התורה, שנאמר עיני בנאמני ארץ ונו', (74) ולא פירסם הכבוד המתוקן להם, עין לא ראתה אלהים וזאתך, (76) סליק פרק נן ערן.

יב. מסכת גיהנס פרק ז; ראשית חכמה שער היראה פי"ג; בית המדרש של יעללינעק, חדר א, 148. *Gaster* (העתקה לשפת אנגליה, צינלונגרפהיא והערות) *in The Journal of the Royal Asiatic Society, 1893, pp. 600—601.* הריט"ל זונן נס', *Gottesdienstliche vortrage der Juden, Berlin, 1832, ע' 141*, הערה 6 יחליט שהיא אחת הנוסחאות השונות מועשה דרינל, חולס הר"א יעללינעק נהקדמתו שם רואה נשפחה ונסגנונה הדרת שינה. ונפרק כי"ד דין הקנר (בית המדרש, חדר ו, 50—51) מתיחסת הגדה נסגנון כזה לישעיה.

אריב"ל פ"א הלכתי בדרך ומצאתי אליהו הנביא ז"ל. אמר לי, רצונך שאעמידך על שער גיהנם. אמרתי לו, הן. הראני בני אדם שתלויין בחושמיהן ובני אדם שתלויין בדיהן ובני אדם שתלויים בדשוניהם ובי"א שתלויים ברגליהם, והראני נשים שתלויות בדדיהן, והראני בי"א שתלויים בעיניהם, והראני בי"א שמאכידים

(72) חולי כונתו ליהושע נן נון, שמיני: ויקרא רנה ז, ס"ס יא, יהושע וחברתו; ילקוט חלק שני ר' לא, נני פמליא של יהושע. — (78) תהלים ק. — (74) שם קא. — (76) לישא דקרא ישעיה סד.

אותם בשרם וכי'א שמאכילים אותם נחלי רתמים וכי'א יושבים חיים ותורעים אוכלים אותם. אמר לי, אלו שכתוב עליהם כי תורעתם לא תמות. והראני ב"א שמאכילים אותם חול דק, והיו מאכירים אותם בעל כרחם ושיניהם נשברות, והקב"ה אומר להם, רשעים כשאכרתם את הנזק היה מתוק בפיהם ועתה אין בככם כח כאכול, רקיים מה שנאמר שיני רשעים שברת. (76) והראני בני אדם שמשליכים אותם מן האש לשלג ומן השכנ לאש, כרועה זה שרועה את צאנו מהר דהר, ועליהם הכתוב אומר (77) כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו במ ישרים כבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו. (78)

יג. מדרש הנעלם (זוהר חדש) כי לך לך. — אריב"ל חזי הוית וערעית סמוך לתרעי דניהנם ושמעית קל חייבא דהוו טרידין בניהנם כדינא רבה רדיינין לחייבא בעלמא דאתי, והוו אמרין פותקנא סיפנא שמענא ורא אריבנא אודננא ווי קן מילתא דצדיקיא לא עבדנא. בכינא, שמעית ההוא קלא דאמר, בר ליואי בר ליואי סק סיקתך וסתום פומך לית לך רשותא לצלאה עכוהי, ואת וחבריא כתיב בהו, ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליהם. (79) ואריב"ל שבעה מדורות יש בניהנם כאשר נדונין הרשעים לע"ל, ושבעה פתחים יש בניהנם כנגד שבעה פתחים שיש לנשמות הצדיקים להכנס בהם, כנגדן יש לנפש הרשע שבעה פתחים להכנס בהם, ואלו הן אופל וצלמות שערי מות שחת מיט היון שאול

(76) תהלים נ. — (77) שם מט. — (78) סגנון אחד עולה להבדלה הזאת עם הדברים המיוחדים לריב"ל נוסכת חזוט הקצר (ראשית חכמה, שער היראה, כ"ג; זיה"מ, חדר א, 151; וצאיו שינוים נחשבות הרד"ז): אריב"ל, [מלאך המות] חזי של אש ושלשלת צרזל צידו, פעם א' אצרו [של האדם הנפטר] מתפרקים, שניה עזמיתיו מתפרקים, וצאים מלאכי השרת ומלקטים אותן ומעמידן אותן ומכים אותן פעם שלישית ומנקשין ממנו דין ודין אותו ככל מדה ומדה, יום א' יום ג' כצד דנץ אותו, יום ג' דנין אותו נמכות, מכחו מצ' עיניו מכי שלא ראה ואמר, ומאזניו מכי שלא שמע ואמר, ומשפתיו מכי שהוציא משפתיו דברי תכלות, ומלשונו מכי שהעיד עדות שקר, ומרגליו מכי שהקדים רגליו לדבר עברה. — (79) מלאכי נ.

ואברון, ושם נדונים שנים עשר חדש, דאריש 80) משפט רשעים בניהנם שנים עשר חדש, ושם יצפצפו תשובה ונשמתן שר צדיקים פונעין לפני הקב"ה ומעלינן אותם 81) משאול שהוא המדור הששי, שנאמר מוריד שאול ויעל, ומי שנכנס במדור התחתון שהוא אברון שוב אינו עולה, דתאנא א"ר יהודה אע"פ שנכנס בשאול עולה בתשובה, שנאמר מבטן שאור שועתי שמעת קולי. 82)

יד. מעיל נדקה מהר"א הכהן ס' תלט; בית המדרש של יעללינעק, חדר שזי, 181—183 (בהקדמתו שם הוא מעשר שהיא הנדה מאוחרת ממקור ערבי). ונמצא עוד שם חדר חש"י, 183—185, נשינוי הפעשה והסגנון. והסדר הדורות נערי ריב"ל מציאה נשם ס' מעשיות ר' ניסים בן יעקב, שלדעת האזולאי נשם שם הגדולים הוא המדרש מעשה שנזכר בתוספות.

80) אמנם כן מאמרו של ר' שמעון בן יוחאי הוא נשנת לנ, ג. אולם לאו ידיה הוא כי אם דר' עקיבא רצו נמשנה עדיוה סכ"ג, ולפי הנריתא שתנא בהערה שלאח"י מוצא הדברים הוא מציית שמאי. — ואולי נ"ל: דאנ"ש — ר"ת, דאמרי בית שמאי. — 81) ראש השנה טז, סע"ג: תניא, בית שמאי אומרים ג' כחות ליום הדין אחת של נדיקים גמורין ואחת של רשעים גמורין ואחת של ציונים... ציונים יורדין לניהנס ומתנשפין ועוליין... כושעי ישראל נגופין... יורדין לניהנס ונדונין זה י"ג חדש, לאחר י"ג חדש נופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי נדיקים, שנאמר ועסותם רשעים וכו'. — ומסרש נתנא דני אליהו כ"ג, הוצא צילקוט שמעוני חלק ג' ר' תקנן: כללו של דבר שני חכמים נאשנה, משפט רשעים נניהנס י"ג חדש, ואחר כך נאים הנדיקים ואומרים, רבש"ע אותם בני אדם שהיו משכימים ומעריצים לבית הכנסת וקורין את שמע ומתכללים ועושים שחר מנות, מיד אחר הקצ"ה אם כן הוא לכו ורכאו אותם, מיד הולכים הנדיקים ועומדין על אכרן של רשעים ומנזקים עליהם רחמים, והקצ"ה מעמידן על רגליהן מאכרן מתחת כפות רגליהן של נדיקים ומציאן לחיי העוה"ב, לכך נאמר, ועסותם רשעים כי יהיו אכר תחת כפות רגליהם (מלאכי ג). ונעירוצין יט, א: אריב"ל, מאי דכתיב (תהלים פד) עוצרי נעמק הנבל... עוצרי, אלו בני אדם שעוצרים על רגליהם של הקצ"ה; עמק, שמעמיקין להם גיהנס; הנבל, שנוכין...; גם נרכות יעטו מורה, שמנדיקין עליהן את הדין וכו', ה"ל נפושעי ישראל. — ועי' אותיות דר"ע אות ז; ילקוט שמעוני חלק שני ר' תכט. — 82) יונה ג.

מעשה בריב"ל שהיה מתאוה ללכת עם אליהו ז"ל, ישב בתפילה ובתחנונים כמה ימים עד שנתקברה תפירתו לפני הקביה ונתן לו רשות, מיד נגלה עליו אליהו ז"ל. אמר לו, ר' יהושע מה אתה מבקש. אמר לו, מבקש אני ללכת עמך ולראות מה אתה עושה בעולם. אמר לו, אין אתה יכול ללכת עמי.—דמה. אמר לו, לפי שתראה דברים שאין אתה יכול לסבול. א"ל, אעפ"כ אני רוצה לבוא עמך. א"ל, לך. מיד הלכו שניהם. כדילה הראשון לנו עם אדם אחד עני עם אשתו, ולא היה להם אלא פרהאחת, כיון שראה אותם האכילם והשקם וכבדם כבוד גדול הראוי להם. ויהי בחצי הלילה ויקם אליהו והכה את הפרה והרנה. כיון שראה ר"י כך אמר, חויש אין זה אליהו, וכי אריהו הורג בהמות בני אדם העניים, ועוד שזה העני האכילנו והשקנו. אמר לו, אם תשאך ממני מיד אני פורש ממך. הלכו למקום שני ומצאו שם עשיר גדול שהוא עוסק בבנין, וכשראה אותם לא קם ולא זע מפניהם ורא האכילם ולא השקם. בהצי הלילה עמד אליהו ואמר לריב"ל עמוד, ועמד. אמר לו, תפוש עך ראש חבל זה, ותפש ר' יהושע בראש החבל ואליהו בראש האחר, ומדד את הכותלים ובנו שם פלטרין גדולים מאה ושמונים בתים. אריב"ל, מי ראה תמיהה גדולה כזו, האיש העני שכבדנו בביתו הרנת פרתו וזה שלא עשה עמנו שום טובה ואפילו הסברת פנים בנית לו פלטרין גדולים. הלכו להם במקום שלישי, והיו כלם עשירים, כיון שראו אותם מרוב נאותם וגובה לבם לא רצו לראותם אפילו בסבר פנים ולא האכילום ולא השקום ולא עשו להם שום טובה והנאה. בבקר השכים אליהו ז"ל ואמר להם, הקביה יעשה שתהיו כלכם ראשים. הלכו למקום רביעי, כיון שראו אותם הסבירו להם פנים יפות והאכילום והשקום וכבדום כבוד גדול מתוך דחקם ועניותם. בבקר השכים אליהו ואמר, לא יתן הקביה לכם אלא ראש אחד. אמר לו ר' יהושע, איני יכול לעמוד עד דבריך ועל מעשיך ואיני סובך את מעשיך, ועתה אמור לי מה הדבר הזה אשר אתה עושה. אמר לו אליהו, אם אני מפרש לך מיד אני פורש ממך. אמר לו, אעפ"כ. אמר לו, האיש העני אשר עשה עמנו חסד למה הרנת פרתו. ענה אליהו ואמר, אותו הלילה היתה אשתו ראויה למות והיא חביבה עליו

יותר מאלף דנרי זהב, לפיכך קדמתי והרגנתי פרתו כדי שתהיה כפרתה ונכנסם נפש תחת נפש. — אותו עשיר צר עין שלא עשה עמנו חסד למה בנית לו כל הבנין הנדול ההוא. אמר לו, אם היה חופר ב' אמות תחת הבית היה מוצא שם ממון הרבה, לכך הקדמתי ובניתי לו את הבית, וזה הבנין אין לו קימא כי מעשה נסים הוא ויפול פתאם ולא ימצא הממון לעולם. — ואותם עשירים שלא כבדו אותנו למה ברכת אותם שיהיו כלם ראשים. אמר לו, חורבן התפרקתי עליהם, שבכר כקום שיש שם ראשים הרבה סופו לחרב, שכן משל בני אדם, ספינה שרכבו ראשיה ומנהיגיה סופה לשבע. — ואותם העניים שכבדו אותנו, אמרת שיהיה להם ראש אחר. אמר לו, כל מקום שאין דהם אלא ראש אחד לסוף מתיישב, שכן אמר בן סירא, באחד מבין תתיישוב העיר. אף אתה אם ראית רשע שהשעה מצחקת לו, דע שאינו כטובתו, ואם ראית אדם טוב בצרות ובחסרון אינו לרעתו אלא לכפרת נפשו, וכיום חמאתו עשה עמלו כטוב, כי אדם לעמל יודה, ואם תזכה לממון עשה ממנו צדקה בעוד שהוא בידך מצוי, כי כנפים יש לו ופורה, שנאמר כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף בשמים, (83) פתח תפתח את ידיך כי הנהך בכל מעגל טוב ויצילך ממות וחיית ורבית וברכך ה' אלהיך אמן.

טו. קהלת רנ"ט ט, י. — ובדי בן דוי הוי מתחמיד למיחמי אפוי דריביל, איתחמי ליה בחלמיה, הראהו בני אדם פניהם זקופות ובני אדם פניהם נמוכות. אמר לו, ומהו כדן. אמר לו, אלו שפניהם זקופות תלמודן בידן, ואלו שפניהם נמוכות אין תלמודן בידן. (84)

(83) משלי כג. — (84) את ההגדה הזאת, אף שהיא מעוקר קדוש, חספתי לאחרונה כחותם לכל ההגדות אשר עלתה צדי צעיה לאסכסם צזה, יען שהיא מדגרת כנר מרוחו של ריב"ל אחרי שצנה נוייתו לעפרה, כי לא הנויות החיות יתראו נחלוס לילה כי אם הרוחות של אנשי המופת אשר עזבו את העולם הזה. וכפי הנראה הוגדה צנזת מדרשם של אלו החכמים אשר, ככל שהערינו והקדישו את ריב"ל, נתנו מעזר לדיוינס ויראו אותו כאחד האדם אשר פקודתם יפקד גם עליו. וע"י להלן הערה 88.

והיה אם נסיר מעל דברי ההנדרות האלה את אדר החידה ונשקיף עליהם מבעד למסוה הדמיון, אז יתגלה לפנינו ר' יהושע בן לוי כאיש גדל דעה ורב עליליה, אשר כבר בראשית עמדו על דעתו הרנישו בו בני דורו כי נוצר להיות מורם מעם, ועל כן נכתבו כל מעשיו ועלילותיו בספר בקרת העת, אשר תביט בעיני קנאה על כל אלה המתרוממים מעל לשויון הדור, ולא נשאה לו פנים גם בעד איזה כשלון באחת ממדת החסידות, (85) ולא סלחה לו את רפיונו בילדותו שלא מסר את נפשו ללמד דעת את העם כאשר עשו אנשי המופת בדור שרפניו, וגם דקדקה עמו כחוט השערה ותחשוב לו לעון אשר חטא עד אשר רא הקדים בחכמתו את האמון אשר בא על איש אחד בסכיבת מקומו. עד אשר בערוב ימיו נראתה אמנם הדרו על פני פעלו וחכמתו הקודמת למעשיו, וכל העם מקצה חזו בו את סמל דמות האנושית המזככה אשר תשוה עריה הד פני מלאך האלהים, (86) וככל אנשי המופת שכבר דור ודור היה חומר בידי דמיון ההמון יוצר ההנדרות וספורי הפלאות לתאר אותו בתואר מרום וקדוש אשר בסוד שרפי קודש נועד, משדר מערכות הטבע וכן אל מות אשר שר עם מלאך המות ויוכל לו, ועם רוחו נותו עלה לנן עדן הנצח, וברבות הימים לא מצאו יותר ראוי ממנו לשום בפיו את פרשת השכר והעונש בעלמא דקשוט להעיר בזה את בני חלוף כי יבחרו בטוב. כד דברי ההנדרות האלה אמנם יתנו לנו את תקף רממותו שר ריב"ל, כי גדל בתורה ועמל בתורה ועשה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, וכל שימותיו ודעותיו בכל מקצעות התורח אשר חזר עליהם בטרם עזבו את ארץ ההיים, (87)

(85) חזנס כן ריב"ל החזיק צמנו? החסידים הראשונים (ע"י נרכות לג, ז: חסידים הראשונים וכו', אריב"ל, חזל הכי מילי וכו'): חולס לא הלך אחריהם צענים ענומות צמקום שהפריזו על החדה ולין רוח חכמים נוחה מהם, והחיר להריו נחשים ועקרבים נשצת, חף שאין רוח החסידים נוחה הימנו (שצת קבל, ג, ע"ש צחוספות). — (86) ירושלמי נרכות רפ"ה: אפיהון דמלאכין חמית. — (87) קהלת רנה ט, י: שגלשה מקומות שבענו שאלם משמיע תלמודו סמוך למיתתו וכו', כיון שאלם נללה של מיתה

ויביא בהם סדר זממרכה ישרה ויטביע עליהם את הצורה השלמה
שהיה רוצה בה, נשאלו חקוקים ברב הדור הבא ורוחו הוא יחיים
נם אחרי אשר שבה נותו לעפרה. (88) ולדעת רבים מורין כותיה
בכי מדרשא עד היום הזה. (89)

הוא סודר תלמודו, ועי' תנחומא בל, ג. — (88) ירושלמי עבודה זרה רפ"ג; בראשית
רבה סג, ג: זנדי בן לוי ור' יהושע בן לוי ור' יוסי בן פטרוס אמרין חילין קרייה כד
דמיכי וכו'. ובס' דרך ארץ זוטא ספ"א, ובמדרש מעשה תורה (בית המדרש, ח"ג, 100):
ט' נכנסו צדיקים בנן עדן וכו', ויש אומרים אף ר' יהושע בן לוי. — (89) את כל הדעות
בפסקי הלכות של ריב"ל, רבותיו, חזריו ותלמידיו. עי' במדר הדורות צערכו.

הוספות.

לעמוד 51 הערה 14. ובירושלמי תענית פ"א, ה"ו: ר' יוסה בר' דריב"ל. אולם
שם יומא פ"א, ה"א, הענין ההוא צעמו ע"ש ר' יוסי בר' חנינא. — 55, שורה ט'.
ובל העוסק בתורה לשמה כאילו מקרב את הנאורה (ילקוט ישעיה
ר' חלו. ובסנהדרין נט, ג, הוא ע"ש לוי. ועי' לעיל פרק "בהגדה" הערה 7). — 56,
הערה 47. ובבראשית רבה ר"פ נד: ורבות ה' דרכי איש גם איוציו ישלים אהו (משלי
טז), ריב"ל אמר, זה יצר הרע. צוהג שצוולס אדם גדל עם חזירו שמים שלש שנים
בכרך והוא קושר לו אהבה, וזה גדל עם אדם צנערותו עד זקניו, ואם מלא צחוק
שצעים הוא מכילו, צחוק שמונים הוא מכילו וכו'. ובסוכה נד, א: שצעה שמוח יש לו
ליצר הרע וכו'. — שהדברים מכוונים לעורר את האדם להתנצר ביתר שאת לצלי הלכד
בפח התאוות השונות אשר לא יעזבוהו עד זקנה ושינה. — 57, הערה 51. אמנם יש
סוג מחלקת שריב"ל יצט עליו כעל דבר הנעשה בלי בחירת האדם, כי אם בהכרח גזרה
שלמעלה, ויאמר, אם רחית שתי משפחות המתנרות זו צו, שמן פסול יש באת
מהן ואין מניחין אותה—מן השמים—לדבק בחזירתה (קדושין עא, ג). — 62 הערה
10. וזילקוט תהלים ס"ד תרלח: בכל שאתה מוצא מפלתן של רשעים הודאה מלמעלה
והודאה מלמטה, מה טעם, אודה ה' כדדקו, מה כתיב צתריה, למנצח על הגתית—
זה אדום, מה כתיב צתריה, אודה ה' ככל לבי. — 64 הערה 23. ובקדושין עא, רע"א:
כסף מטרה ממזרים, שנאמר (מלאכי ג), ויש מזרף ומטהר כסף, —וכפ"י: המטומעים
בישראל מחמת ממונם... שלעתיד לבוא אין הקצ"ה מצדילם... אלא הואיל שנטמעו נטמעו,

וריצ"ל ס"ל הלי מטטר לאו מנדיל כסוליהן קאמר (כפשטיה דקרא), אלל מטטרס ומכשירס כלס. — 68, יא. הארון הזה. — זוהר פ' נא : מאן פני אהדון, — דל רשנ"י. — 81, הערה 58, אמנס יסוד דברי ההגדה הזאת הוא הירוש' סנהדרין פ"י, ה"ה : לנ' גלויות גלו ישראל... ואחד שירד עליהם הענן וכיסה אותם. ועי' צמד"ר טז, כה (ונפ"י הרז"ז שם : ואינו מפורש לאיזו מקום גלו בני משה) ; ילקוט ישעי' ר' תשי"ט.

השמטות.

עמוד 7, ראש הערה 28 : קהלת רנה ה, ח : . — שם, סה"ע. ז"ל : משנתו של ר' חייא. ומצינו שמשנתו של ר' חייא נשתקעה במשנתו. — 24, שורה ג'. ויהי דברו לאמר. חה"מ : סוף חסכת סוטה. — שם, ז. שבין אדם לחברו. חסרה הערה : ע"י שם : לשון יוכית לחוד, חכמת יוכית לחוד. — 46, ט"ז. ז"ל : אנדה רק פעם אחת אשר התחרש על זה אחרי כן. — שם הערה 19 : ונערך מלין להרש"ל ראפאפורט ע' אנדה נד 8 ע"ג. — 66, צרה"ע. ז"ל : דברי ההגדות. וכן הללא שם, ד' : כל דברי ההגדות, ושם, ו' : גורל דברי ההגדות (סגנון תלמודי : סוטה ז, ג ; נדה סט, ג). — 68, אחרי ההגדה ס"י ו. ירושלמי דמאי פ"ג, ה"א ; שניעית ספ"ט. — ריב"ל הוה מפקד לתלמידיה (למדיה) דא תיזבון לי ירק ארא מן גינתא דסיסרא, קם עמיה זכור לטוב א"ל, איזיל אימא לרבך, לית הדא גינתא דסיסרא, דיהודאי הוות וקטריה ונסבה מיניה, אין בעיתא מחמרא עד נפשך אישתרי (אישתווי) לחברך. — 72, ג'. שנאמר. חה"מ : משלי י. — 73, ט"י. שנאמר חה"מ : דברים ז. — 77, י"ט. דעל דעסק באוריתא. חסרה ההערה : סנהדרין קנ, א : תורתו של ירננס לא היה זה שום דופי. — 79, י"ג והלאה. ששים רבוא של מלאכי השרת... ושני בתרים נותנים על ראשו. חסרה ההערה : כעין זה צמס' שנת פה, א : נשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע צאו ששים רבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כחרים וכו'. — שם, כ"ג. ארבע נהרות. חסרה ההערה : כעין זה גילקוט ישעי' ס"ר תלט : מיד הקצ"ה עושה לו למשיח שבע חופות... וכל חופה וחופה נמשכין מתוכה ארבע נהרות של יין וחלב ודבש ואפרסמון טהור. — 82, י"א. לחוסים כך. חה"מ : תהלים לא. — 85, ג'. שבתוב. חה"מ : ס"ס ישעי'. — 86, ד'. שנאמר. חה"מ : שמואל א, ג.

הערות.

ידידי מר יחזקאל לעווית אשר שם עינו על ספרי זה צהיותו עוד על האננים העירני דברים הראוים למי שאמרם: לעמוד 17—18. א) שכנראה מוסכת זכרות דכ"ח—כט וראש השנה דכ"ה, לא היתה אהבה עזה בין ר' עקיבא ור' גמליאל. ב) שמהמדרש שזיינתי צהערה 14 נראה שרק אחרי שהיו רבותיו צרוויי צא אל ר' גמליאל סנקליט אחד ירא שמים וגלה לו על דבר הגזרה שנגזרה אז על ישראל מטעם יתר הסנקליטין. — אמנם לדעתי אין דבריו סותרים את השערתי שרק ר' עקיבא הוא אשר הריחו ציראת ה'. — לעי 40 הערה 5. שיש לקיים צמדש המוצא שם את הנרסא הישנה "שני סדרים", ור"ל שגם אם רגיל רק צזה המעט טוב וכו'. — לעי 43. שלפי דעתו לא יתכן לאמר שגמילת אסתר היתה מונחת צחיק התורה הכתובה. אמנם לא עלי תלונתו כי אם על הרא"ה ווייס צספרו דור דור ודורשיו ח"ג ע' 62 שרומזתי עליו צהערה 23 ומפורש עוד יותר שם ח"א ע' 74.

תקונים.

עמוד 2, שורה י"ג. הטציעו הן. — שם, י"ד. ותהיינה לאנני. — ראש ע' 3. המעשיית. — שם, צהערות ש' י"ד. ומתקבל). — 4, ג'. כמוהו. — ר"ע 7. מוטעמות ומוסצרות... התלמודי. — שם, י"ג. עורכיהן ומסדריהן עשו צהן. — שם, י"ג. ונקראו. — 12, י"ח. ותוכנן מעיד עליהן שאינן... שהיתה להן. — 19, ד'. מוזמות. — 24 צהערות, י"ג. שצאה. — 26, י". שתי... הראשונות. — 27, ה'. ידעו. — 29, ז'. כאשר נפקד. — 31, כ"ג. ויתן להן. — 32, ד'. עמודי. — שם, י"ג. צהן. — 33, ט"ז. המלה "צנין" מיותרת. — 35, מ"ח. וצאורן. — 36, ו'. עז להן על הפלפול. — שם, ז'. נעתק... וצראשו. — שם, י"ט. ראשן. — 39, ט"ז. צורתן. — שם, כ"א. הנשען. — שם, כ"ד. הזה. — 40, צ. כוכן... שזה. — שם צהערות צהעתקת הויקרא רצה נמצאו איזו כעמים המלות "צהן" תחת "צהם" שצמדש גופא. — 41, צהערות, ו. שלמה. — 44, צהערות, ח'. כוסות. — 46, ג'. יקנן. — שם, ו'. מחוללן. — 47, ה. המוזמזמת. — שם, י. מאומה. — 51, ט"ז. להכנס. — 52, ט"ז. שתיינה. — 56, י. צמעשיו. — 61, י"א. צנפשו.

